החמולות ברצועת עזה – בין עבר לעתיד

מקומן, מעמדן והשפעתן בראי ההיסטוריה ובמבט לעתיד

קובי מיכאל וראם כהן

מזכר 262
נובמבר 2026

INSS
המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

החמולות ברצועת עזה – בין עבר לעתיד

מקומן, מעמדן והשפעתן בראי ההיסטוריה ובמבט לעתיד

קובי מיכאל וראם כהן

INSS
המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

החמולות ברצועת עזה – בין עבר לעתיד

מקומן, מעמדן והשפעתן בראי ההיסטוריה ובמבט לעתיד

קובי מיכאל וראם כהן

המכון למחקרי ביטחון לאומי

משימתו של המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל״צ) היא לסייע למקבלי ההחלטות וקובעי המדיניות בדרג המקצועי והנבחר בישראל בגיבוש מדיניות שתבצר את עתידה כמדינה בטוחה ומשגשגת, יהודית ודמוקרטית, עם רוב יהודי מוצק וגבולות מוכרים בני־הגנה.

את שורות המכון מאייש צוות חוקרים מגוון, שצבר את ניסיונו במערכת הביטחון, במוסדות השלטון ובאקדמיה, העוסק באורח שיטתי ושוטף בחקר הסוגיות האסטרטגיות הניצבות לפתחה של ישראל.

תכליתן של התובנות העולות מהמחקר וכן מיתר יוזמותיו המגוונות של המכון – כנסים, דיאלוגים אסטרטגיים עם גורמי מחקר וממשל בעולם, הדרכות ופעולות תקשורתיות – היא לבסס המלצות מדיניות מעשיות, שיישומן ישפר את מצבה ומעמדה של מדינת ישראל ובה בעת יפרה את השיח המקצועי והציבורי בסוגיות הביטחון הלאומי של ישראל, בארץ ובזירה הבינלאומית.

המכון למחקרי ביטחון לאומי
חיים לבנון 40
ת.ד. 39950
רמת־אביב
תל אביב 6997556
info@inss.org.il
http://www.inss.org.il/he

עורכות הסדרה: ד״ר ענת קורץ וד״ר גליה לינדנשטראוס, המכון למחקרי ביטחון לאומי
עריכת לשון והגהה: מירה ילין
הביא לדפוס: עמר ויקסלבאום, המכון למחקרי ביטחון לאומי
עיצוב גרפי: מיכל סמו קובץ
עיצוב העטיפה ואינפוגרפיקה: שי ליברובסקי, המכון למחקרי ביטחון לאומי
מפות: סטפן כהן, מרכז הנתונים של המכון למחקרי ביטחון לאומי
דפוס: דיגיפריט זהב בע״מ
ISBN: 978-965-7840-36-8
כל הזכויות שמורות © נובמבר 2026

תוכן העניינים

תקציר מנהלים 6

מבוא 15

פרק ראשון: החמולות ברצועת עזה – רקע היסטורי וחברתי (מהתקופה העות׳מאנית ועד ימינו) 19

החמולה – המשגה ומהות סוציולוגית 20

רקע היסטורי – מוסד החמולה ברצועת עזה מימי השלטון העות׳מאני ועד ימינו 24

דמוגרפיה וגיאוגרפיה של החמולות ברצועת עזה 36

טיפולוגיה של החמולות ברצועת עזה 37

סיכום: החמולה כשחקנית שורדת, מסתגלת ובלתי נמנעת 62

פרק שני: מלחמת חרבות ברזל – הקמת המיליציות ומאבקי הכוח עם חמאס וישראל (אוקטובר 2023–פברואר 2026) 64

מבוא 64

החמולות במהלך מלחמת חרבות ברזל 64

צמיחת המיליציות החמולתיות החמושות 69

התקופה הראשונה – מ־7 באוקטובר 2023 ועד ההפוגה הראשונה (1 בדצמבר 2023): הלם, עקירה והישרדות 75

התקופה השנייה – מההפוגה הראשונה ועד כיבוש רפיח (דצמבר 2023–מאי 2024): תחילת הקמת המיליציות וניסיונות הקואופטציה 76

התקופה השלישית – מכיבוש רפיח ועד מבצע מרכבות גדעון (מאי 2024–ספטמבר 2024): ביזור הכוח והשתלטות על הכלכלה השחורה 79

התקופה הרביעית – ממבצע מרכבות גדעון ועד בחירת טראמפ לתקופת נשיאות שנייה (ספטמבר 2024–נובמבר 2024): התבססות הכנופיות וקריסת הסדר האזרחי 82

התקופה החמישית – מבחירת טראמפ לנשיאות עד מימוש עסקת חטופים (נובמבר 2024–ינואר 2025): המתנה דרוכה ומאבקי מיצוב לקראת היום שאחרי 83

התקופה השישית – מינואר 2025 עד אוקטובר 2025: מבצע מרכבות גדעון ב, התנגשויות עקובות מדם וההכרזה על תוכנית טראמפ 84
התקופה השביעית – השלב הראשון של תוכנית טראמפ, פיצול גיאוגרפי וסטטוס קוו חדש (אוקטובר 2025–פברואר 2026) 88
החמולות במציאות העזתית המתהווה – נכון לפברואר-מארס 2026 92
שיתוף הפעולה עם צה"ל: מתי ואיך? 96
יוזמות ישראליות להישענות על החמולות 97
סיכום – מעמדן של החמולות ברצועת עזה (נכון לפברואר 2026) 99

פרק שלישי: השלטון המקומי – משולש הכוחות בין חמולות, רשויות מוניציפליות ושלטון חמאס ברצועת עזה 100
הרשות המוניציפלית כתווך בין השלטון המרכזי לבין החמולות 100
משולש הכוחות בשלוש תקופות 104
תמונת המצב העכשווית בחמש הנפות של רצועת עזה 111
המשולש: חמולות, עיריות והמעטפת הבינלאומית 118
הרשויות המקומיות בעידן ממשלת הטכנוקרטים, לכשיגיע 119

פרק רביעי: עיצוב פני העוצמה: התפתחות מעמדן והשפעתן של החמולות ברצועת עזה בראי חילופי השלטון ומלחמת חרבות ברזל 122
הרשת החמולתית כמערכת כוח מורכבת, דינמית ורב־ממדית 122
בין הממסד השלטוני לחמולות (1967–2023) 122
אסטרטגיית הממסד הביטחוני הישראלי: החמולות כרכיב במלחמה נגד חמאס, שיפור האחיזה הביטחונית בשטח והכשרת חלופות שלטוניות מקומיות לחמאס – "הבועות ההומניטריות" כמשל 128
תגובת הנגד של חמאס: דיכוי רצחני ומאבק על המונופול על הכוח ועל הלגיטימיות 129
השפעת תגובות חמאס על התנהלות החמולות ולכידותן 130
המסגרת התאורטית המעודכנת: המודל המשולש: כוח, שלטון וביטחון 131
מקרי בוחן: דינמיקה של התעצמות ושחיקה 136
תיקוף המודל המשולש 146
סיכום 147

פרק חמישי: תרחישים בראי המודל המשולש והאינטרסים הישראליים 149
תיאור וניתוח התרחישים לאור המודל המשולש 150
ניתוח חלופות השליטה בראי התרחיש האופטימלי (מימוש מלא של תוכנית טראמפ) 152
הגדרת האינטרסים הישראליים האסטרטגיים ברצועת עזה 154
מדיניות מצרים כלפי החמולות ביום שאחרי: בין רצוי אסטרטגי למצוי בשטח 155
סיכום והמלצות – תפקידן האפשרי של החמולות והשתלבותן בתרחישים 160

סיכום: מוסד החמולה – בין עוגן חברתי לאתגר פוליטי 163
פרספקטיבה היסטורית: ציר היחסים עם השלטון המרכזי 164
מלחמת חרבות ברזל: ריק שלטוני, מיליטנטיות וכלכלת המחסור 165
תרחישים ומציאות מרחבית בתחום הקו הצהוב (2026) 167
תרחישי משילות מקרו־אסטרטגיים ליום שאחרי 167
המלצות למדיניות אסטרטגיות ולישימות על ידי הדרג המדיני־ביטחוני 167
הנקודות העיקריות בסיכום המחקר 169
מסקנה סופית: היום שאחרי כפסיפס מבוקר 171

תקציר מנהלים[1]

החברה הפלסטינית ברצועת עזה ומוסד החמולה

החברה הפלסטינית ברצועת עזה היא חברה מסורתית במהותה, המאורגנת סביב מוסד החמולה (בערבית: חמא׳יל, ביחיד: חמולה). מוסד זה אינו בבחינת שריד ארכאי של עולם הולך ונעלם או חברה המתקשה להתמודד עם המודרנה אלא רכיב יסוד קיומי, חי, דינמי וסתגלן בארכיטקטורה החברתית והפוליטית של המרחב.

במציאות המאופיינת בחילופי משטרים, בחולשת השלטון המרכזי ובריק משילותי מחריף, החמולה מתפקדת כרשת חברתית־פוליטית המעניקה לפרט הגנה, משאבים, תעסוקה, שפיטה פנימית וזהות פרימורדיאלית. במרחב גיאוגרפי רווי משברים, בעוד הריבונות הממלכתית מעורערת תדיר, בתנאים הומניטריים בעייתיים, סגר ומלחמות תכופות, החמולה משמשת הלכה למעשה מקור עיקרי ואפקטיבי לסולידריות חברתית המסוגלת לספק מענה כלכלי, ביטחוני, חברתי וזהותי לפרט. היטיבה לנסח זאת ג׳יין הווארד: ״קרא לכך חמולה, קרא לכך רשת, קרא לכך שבט, קרא לכך משפחה – לא משנה מי אתה ואיך תקרא לזה – אתה זקוק לאחת״.

מחקר זה מקיף ומכליל במסגרת ההגדרה הסוציולוגית של חמולה גם את השבטים הבדואיים הגדולים שחיו במקור במרחבי הסְפר והנגב (ביניהם תַראבין וסוּאַרכה). שבטים אלו עברו תהליכי התיישבות קבע ברצועת עזה אך אימצו דפוסי פעולה, מיסוד ארגוני (דיוַאן וצַנדוּק) וממשקים פוליטיים־כוחניים הדומים לאלו של החמולות הוותיקות והעירוניות. לאורך ההיסטוריה, תחת משטרים משתנים – עות׳מאנים, בריטים, מצרים, ישראלים, רשות פלסטינית וחמאס – הוכיחה החמולה כושר הסתגלות, חוסן ושרידות מבנית יוצאי דופן, וידעה לתפקד כבסיס כוח אלטרנטיבי בכל עת שבה הריבונות המדינתית נחלשת, או כגורם משלים ומתווך עבור הריבון.

1 תודה מעומק הלב לד״ר משה לוי ולד״ר הראל חורב־חליוה על הערותיהם המועילות והחשובות למחקר. קריאתם הקפדנית והיסודית והערותיהם סייעו לנו לדייק דברים, לשפר ניסוחים, להעמיק הסברים במקומות שנדרש ולשפר את המחקר בכללותו. תודה נוספת לשני קוראים נוספים משירות הביטחון הכללי המכירים את רצועת עזה ואת עולם החמולות מתוקף עיסוקם, שניאותו לקרוא את המחקר ולהעיר את הערותיהם.

החמולה מנהלת ומסדירה את הסדר החברתי והציבורי באמצעות מערכת מושגים סוציולוגיים ומוסדות מסורתיים מושרשים היטב:

- **עַצַבִּיָה** – המושג הח׳לדוניאני (שטבע אבן ח׳לדון, היסטוריון ופילוסוף ערבי בן המאה ה־14) היסודי של לכידות וסולידריות קבוצתית אינסטינקטיבית, שהיא יחידת הנאמנות הפרימורדיאלית הבסיסית ביותר, הגוברת בעיתות משבר על זהויות אידיאולוגיות או מפלגתיות. פגיעה או עלבון כלפי פרט מחברי המשפחה נתפסים כפגיעה ישירה באורגניזם המשפחתי כולו, מניעים הרתעה חריפה מפני תוקפנות חיצונית ומפעילים במקרה הצורך את תרבות נקמת הדם (ת׳אְר) המסורתית.
- **דִיוַאן** – בית ההתכנסות הפיזי, הציבורי והסימבולי של החמולה, המתפקד כפרלמנט מקומי אוטונומי ומרכז בוררות. בדיואן מתקבלות ההכרעות הפוליטיות החשובות (כגון תמיכה במועמדים, הכרזת סכסוכים אקטיביים או כריתת בריתות טקטיות עם משטרים), ובו מתנהלים הליכי יישוב סכסוכים פנימיים מורכבים בטרם יתערבו מערכות החוק והאכיפה הפורמליות.
- **צַנדוּק** – קופה משפחתית משותפת המהווה מנגנון ערבות כלכלית, ביטוח הדדי ורשת ביטחון סוציאלית־כלכלית עצמאית לחלוטין. הצנדוק מבוסס על גביית דמי חבר חודשיים קבועים ומחייבים מכל גבר בוגר ובעל אמצעים, ומשמש ביטוח חברתי אלטרנטיבי ב״כלכלת המחסור״ למימון מלגות לימודים, תמיכה במשפחות נזקקות, שיקום עסקים שקרסו ומעל לכול – לתשלום כופר דם (דִיָה) במקרה של מעורבות פלילית או סכסוכי דמים בין־משפחתיים חריפים.
- **עוּרְף** – משפט מנהגי ומנגנוני פיוס מסורתיים (סוּלחה) המקבילים למערכת החוק הרשמית של המדינה, ולעיתים מחליפים אותה כליל באזורי אנרכיה ובשכונות המרחב.

מלחמת חרבות ברזל כנקודת מפנה סוציו־פוליטית

השנים 2023–2026 מסמנות נקודת שבר היסטורית וטלטלה עמוקה ברצועת עזה. הריק המשילותי שנוצר בעקבות היחלשות מנגנוני המשילות האזרחית של חמאס, היחלשות מערכות האכיפה הרשמיות, ההידרדרות הכלכלית והמשבר ההומניטרי במהלך מלחמת חרבות ברזל האיצו את עלייתן המחודשת של הנאמנויות הפרימורדיאליות־החמולתיות כספקיות הביטחון והמשאבים העיקריות בשטח. תהליך זה מסמן מעבר דרמטי ממדיניות ה״דה־חמוליזציה״ הדורסנית (דיכוי, פירוק מנשק והחלשת מוסד המשפחה) שנקט חמאס

בשנתיים הראשונות לשלטונות (2007–2009), למדיניות ה״רה־חמוליזציה״ בשנים לאחר מכן – מדיניות רשתית מבוזרת שאפשרה לחמאס שליטה אפקטיבית יותר בחמולות ודיכוי או ריסון מוקדי התנגדות פוטנציאליים של חמולות, שהתחזקו בחסות האנרכיה בשנים שקדמו להשתלטות חמאס על רצועת עזה. תהליך התחזקותן של החמולות בא לידי ביטוי בניכוס סמכויות ריבוניות מובהקות, לעיתים גם בעידוד ובתמיכה של ישראל, ובכלל זה גם בנייה וחיזוק של מיליציות חמושות שפעלו נגד חמאס.

בעקבות המלחמה עברה רצועת עזה במובנים רבים תהליך של ״סומליזציה״ ופרגמנטציה, כאשר מאז הפסקת האש שהוכרזה ב־10 באוקטובר 2025 רצועת עזה גם מפוצלת או מחולקת בין מזרח למערב באמצעות ״הקו הצהוב״:

- **במזרח הרצועה ובדרומה**: תחת שליטת צה״ל ובחסותו התבססו מיליציות חמולתיות חמושות וגופי הגנה מקומיים דוגמת ׳הכוחות העממיים׳, שנטלו לידיהם את השליטה הפיזית על צומתי חלוקת הסיוע ההומניטרי וניהול השוק השחור, והפכו את השליטה במשאבים הקיומיים למקור העוצמה השלטוני המרכזי שלהן מול האוכלוסייה האזרחית בתוך ״כלכלת המחסור״, במקביל ללחימה נגד חמאס.
- **במערב הרצועה**: חמאס שמר על יכולת אכיפה ועל כוח צבאי משמעותי ופעל כ״שחקן וטו״ אלים, המסכל באלימות קשה כל חלופה אזרחית או התארגנות מקומית עצמאית שאינה מקובלת עליו.

דינמיקה זו לכדה את החמולות ב**״דילמה מדממת״**: בחירה בין שיתוף פעולה עם ישראל או גורמים בינלאומיים לצורך אבטחת סיוע, החושף את נכבדיהן להוצאות להורג פומביות ולחיסולים מצד שרידי חמאס (באמצעות מנגנונים דוגמת כוח ׳סַהְם׳), לבין סירוב לשתף פעולה, החושף אותן לתקיפות צה״ל ולרעב. דילמה זו הומחשה באופן טרגי וברור באירועי הדיכוי וההוצאות להורג של נכבדי ומנהיגי חמולת דוע׳מוש במהלך 2024, וחמולת בַּכָּר בפברואר 2026.

שאלות המחקר, מטרותיו והטיעון המרכזי

המחקר הנוכחי נועד למלא פער מחקרי ולהציע בחינה מקיפה, רב־ממדית ועדכנית, המספקת תשתית עובדתית, אנליטית ויישומית עבור מקבלי החלטות וקובעי מדיניות אסטרטגית.

מטרות המחקר:

- **ניתוח סוציולוגי והיסטורי**: בחינת השתנות החמולות על ציר זמן היסטורי ודמוגרפי, וכן תפקודן וכושר הסתגלותן במצבי קונפליקט ובתנאי קיצון משתנים ותחת משטרים שונים לאורך ההיסטוריה. פרק מיוחד מוקדש לחמולות במהלך מלחמת חרבות ברזל.
- **טיפולוגיה ומיפוי עוצמה**: סיווג החמולות, מיפוי וסריקת מוקדי הכוח והמשאבים בין משפחות האליטה העירונית (אַעְיַאן), פלאחים כפריים, המוני פליטים במחנות ושבטים בדואיים.
- **ניתוח תמורות שחוללה מלחמת חרבות ברזל והממשק המוניציפלי**: בחינת צמיחתן של "כלכלת המחסור" והמיליציות החמולתיות (2024–2025), ויחסי הגומלין ביניהן לבין 25 הרשויות המקומיות (העיריות) במסגרת מודל "קבלן המשנה".
- **תיקוף "המודל המשולש" והערכה תרחישית**: הערכת כוחן הפוליטי והצבאי של החמולות אל מול השלטון המרכזי והתערבויות חיצוניות (המודל המשולש שפותח במסגרת מחקר זה), ובחינת תפקודן על פי ארבעה תרחישי עתיד בהקשר של 'תוכנית טראמפ'.
- **גיבוש המלצות אופרטיביות**: יצירת מתווה פרגמטי לשילוב מבוקר של חמולות במנגנוני המנהל האזרחי והשיקום, במסגרת תוכנית 20 הנקודות של טראמפ ובהובלת ממשלת הטכנוקרטים – הוועדה הלאומית לניהול רצועת עזה (NCAG) – תוך ניהול סיכונים מול "וטו האלימות" של חמאס.

שאלות המחקר המרכזיות:

- מהם תפקידן ומעמדן של החמולות ברצועת עזה כחלופה או כהשלמה למשילות הרשמית בתקופות של יציבות ומשבר, על רקע זעזועי המלחמה ויישומה של תוכנית טראמפ?
- כיצד משפיעים המעברים השלטוניים ההיסטוריים על מעמד החמולות, ומהו המכניזם הפנימי שאפשר להן לשמר אוטונומיה פונקציונלית מול משטרים טוטליטריים, אידיאולוגיים או זרים?

- כיצד השפיעה היחלשות הריבונות המרכזית ומשילות חמאס על יכולת ההתארגנות הצבאית של החמולות העיקריות, על צמיחתן של מיליציות חמושות באזורי החיכוך ועל התבססות "הדילמה המדממת" במערב הרצועה?
- מהם אופן הממשק הנוכחי ויחסי הגומלין בין פקידות הרשויות המקומיות ששרדה לבין המבנים החמולתיים בשטח, וכיצד הם מתווכים מול ארגוני סיוע בינלאומיים (WFP, UNICEF)?
- מהו פוטנציאל הקואופטציה וההשתלבות של החמולות בתוך ה־NCAG (National Committee for the Administration of Gaza) – המנהל האזרחי הטכנוקרטי המוצע במסגרת תוכנית 20 הנקודות כחלופה לשלטון חמאס ביום שאחרי?

הטיעון המרכזי:

נקודת המוצא לניתוח היא שהחמולה היא אבן יסוד קבועה, מוצקה ועמידה במבנה החברתי הפלסטיני, שלא ניתן להתעלם ממנה. ככל שהשלטון המרכזי נחלש, נשחק או מאבד את יכולת האכיפה הריבונית שלו, מתחולל במרחב תהליך אוטומטי ומיידי של "רה־חמוליזציה" אקטיבית, שבמסגרתה המשפחות מנכסות לעצמן סמכויות ריבוניות מובהקות (שיטור מקומי, שפיטה, חלוקת משאבים ואבטחה).

על בסיס "המודל המשולש" המוצע, כל הסדר עתידי, מנגנון שיקום או ניהול אזרחי ברצועת עזה יחייב שילוב טקטי ומקצועי של החמולות במנגנונים המוניציפליים והביורוקרטיים המודרניים. עם זאת, בשל אופיין הסקטוריאלי, המקומי, המפוצל והאנוכי המובנה של המשפחות, עוצמה גולמית זו אינה יכולה בשום אופן להתגבש לכדי הנהגה לאומית יציבה או חלופה שלטונית כוללת. כל ניסיון להמליך את החמולות כריבון לאומי עצמאי (במודל "אגודות הכפרים 2.0") צפוי להוביל לחוסר לגיטימיות לאומית, למאבקי כוח פנימיים, לאנרכיה מוחלטת ול"סומליזציה" של הרצועה, וללא מערכת מנהל אזרחית רחבה המבוססת על פקידות עירונית ובגיבוי שחקנים חיצוניים, הניסיון נידון לכישלון.

מתודולוגיה ומסגרת תאורטית: "המודל המשולש" וניתוח תרחישים

המחקר נשען על מתודולוגיה רב־תחומית ומשולבת, הממזגת סקירה היסטורית, ניתוח סוציולוגי, מחקר השוואתי ובחינת מקורות ראשוניים, מסמכים רשמיים, מאגרי מידע ונתונים מרשומות פלסטיניות ובינלאומיים מהשנים 2023–2026, כמו גם מאמרים, ספרים ועבודות דוקטור שנכתבו בנושאי המחקר. במרכז המחקר פותחו שני כלים אנליטיים מרכזיים:

א. המודל המשולש

עוצמת החמולה, תפקודה ומעמדה הפוליטי־צבאי נבחנים כתוצר של שיווי משקל דינמי וחיכוך בין שלושה מחוללים מרכזיים:

1. **המחולל החמולתי (משאבים פנימיים)**: עומק דמוגרפי, הון כלכלי (שליטה בשווקים, מעברים או מנהרות), רמת חימוש גולמי, והיכולת להפעיל ׳עַצַבִיה׳ ולכידות פנימית בעיתות משבר.
2. **עוצמת השלטון המרכזי**: יכולת האכיפה והמשילות של הריבון המרכזי (חמאס או הרשות הפלסטינית). המחקר מראה כי חמאס בשנים 2025–2026 מתפקד לא כריבון מלא אלא כשחקן וטו אלים, המשתמש ביכולות אכיפה ובכוח צבאי כדי לסכל באלימות קשה כל חלופה אזרחית או מנהל עצמאי במרחב (בייחוד במערב הרצועה).
3. **התערבות חיצונית**: מידת המעורבות והשפעתם של גורמים חיצוניים על מאזן הכוחות, ובכלל זה פעילות כוחות צה״ל (המעניקה הגנה לחמולות מסוימות במזרח ומחלקת את המרחב), סיוע הומניטרי בינלאומי (GHF) ופעילותן של חברות אבטחה פרטיות (כדוגמת Safe Reach Solutions).

ב. בחינת תרחישי עתיד

המחקר בוחן את מקום החמולות והרשויות המקומיות בארבעה תרחישים אסטרטגיים הנגזרים מתוכנית 20 הנקודות של ממשל טראמפ וחלוקת המרחב, תוך הערכת השפעתם על האינטרסים האסטרטגיים של מדינת ישראל:

1. **המשך הסטטוס קוו (אנרכיה מבוזרת)**: המשך הלחימה והמצב הקיים, המאופיין במאבקי שליטה מקומיים ובאוטונומיה מבוזרת של חמולות בתנאי הקו הצהוב.
2. **ממשל צבאי ישראלי מלא**: שליטה ישירה של צה״ל בשטח, הנשענת על מנהיגות חמולתית מקומית ומנהיגים מסורתיים כמשטרה אזרחית מקומית לניהול האוכלוסייה.

3. **מימוש חלקי של תוכנית טראמפ**: יצירת מובלעות שליטה המבוססות על חלוקה גאוגרפית, שבמסגרתן נהנות החמולות מאוטונומיה יחסית (בעיקר במזרח הרצועה שבשליטה ישראלית/בינלאומית), בעוד המערב נותר תחת השפעת חמאס.
4. **משילות טכנוקרטית ושיקום**: הקמת ממשל מקצועי, מוסדי וטכנוקרטי (NCAG), המשלב קואופטציה מבוקרת של החמולות בתוך מסגרות ביורוקרטיות מודרניות, בחסות בינלאומית ובליווי כוח ייצוב בינלאומי (ISF).

ציר המשילות המוניציפלי: הרשויות המקומיות והחמולה

נדבך מרכזי וממצא מפתח במחקר הוא מעבר חד ודינמי ברמת המיקרו־משילות ברצועה, מציר של דה־חמוליזציה ממשלתית לציר כפוי של רה־חמוליזציה. לצד הפגיעה הקשה בתפקודן של 25 הרשויות המקומיות (העיריות והמועצות) וקריסתן כמנגנוני שלטון רשמיים, הן מוסיפות להוות תשתית מוסדית חיונית. בשטח צמח מודל בלתי פורמלי של שיתוף פעולה המוגדר במחקר כמודל קבלן המשנה.

במודל זה פקידות מוניציפלית ופקידים זוטרים ששרדו פועלים כיום בחסות, בתמיכה ובאבטחה פיזית של מיליציות חמולתיות חמושות. החמולות מספקות את הביטחון הפיזי הנדרש לצורך תיאום, הגנה וחלוקה של סיוע הומניטרי מול ארגונים בינלאומיים (כגון WFP ו־UNICEF). ללא החסות וההגנה הפיזית של החמולות האוחזות בשטח, הפקידים הללו חשופים לחלוטין לביזה המונית או לחיסולים ממוקדים מצד שרידי חמאס, הרואים בכל התארגנות אזרחית עצמאית איום על שרידותם. ציר מוניציפלי־חמולתי זה מהווה כיום את התשתית המעשית והחיונית היחידה לניהול הסדר האזרחי בשטח, ושילוב מושכל בין שני המנגנונים עשוי להוות בסיס מעשי יותר מכל ניסיון לבנות מערכת שלטונית חדשה מאפס.

מבנה המחקר

המחקר בנוי לאורכם של חמישה פרקי ניתוח ופרק סיכום, השזורים זה בזה באופן כרונולוגי ותמטי:

כותרת הפרק ונושא מרכזי	דגשי ניתוח ופירוט התכנים
פרק ראשון – **רקע היסטורי וסוציולוגי של מוסד החמולה**	סקירת התפתחות החמולה מהתקופה העות׳מאנית, המנדט הבריטי, הממשל המצרי (1948–1967), הממשל הצבאי הישראלי, ועד עידן הרשות הפלסטינית ושלטון חמאס (עד 2023). הגדרות סוציולוגיות, ארבעת מקורות העוצמה (דמוגרפיה, הון, ייחוס, זרוע חמושה), וטיפולוגיה של אליטות עירוניות (אעיאן), פלאחים כפריים, פליטים במחנות ושבטים בדואיים.
פרק שני – **תמורות במלחמת חרבות ברזל: קריסה, מיליציות ומאבקי כוח**	היחלשות מנגנוני המשילות האזרחית של חמאס (2023–2026) והריק השלטוני בעקבות התמרון של צה״ל ברצועה. מאפייני ״כלכלת המחסור״, השתלטות החמולות על צומתי הסיוע והשוק השחור וצמיחת מיליציות חמושות (תַראבין, סוּאַרכה, הכוחות העממיים). דגש על אירועי ׳מרד החמולות׳ (2024–2025) ואסטרטגיית הווטו האלים של חמאס באמצעות כוח ׳סְהֵם׳ והוצאות להורג פומביות.
פרק שלישי – **משולש הכוחות המוניציפלי והמרחב האזרחי**	ניתוח המבנה הארגוני ותפקודן האופרטיבי של 25 הרשויות המקומיות (העיריות). המעבר מדה־חמוליזציה של חמאס להתפוררות המערך המוניציפלי תחת אש והצגת מודל ״קבלן המשנה״ של הפקידות הזוטרה מול ארגוני הסיוע (WFP, UNICEF) אל מול הריבונות החמולתית הפיזית האוחזת בשטח.
פרק רביעי – **מודלים של עוצמה, מיפוי גיאוגרפי ודמוגרפי: ניתוח עומק של חמולות עיקריות (מקרי בוחן) תוך הישענות על המודל המשולש**	ניתוח פרטני והשוואתי של דפוסי הישרדות ומשאבים בין צפון הרצועה המנותק לדרומה הפתוח. חקרי מקרה מוגדרים: דינמיקת ההוצאות להורג והפירוק של חמולות דוע׳מוש ובכר בעיר עזה; משפחת ח׳ילס (פת״ח) בצפון; הקמת ״כוח התקיפה ללוחמה בטרור״ של חמולות אל־אסטל ואל־מג׳אידה בח׳אן יונס; ומיליציית הכוחות העממיים (אבו שבאב) לצד השבטים הבדואיים הגדולים (תראבין ורומילאת) במרחב רפיח.
פרק חמישי – **תרחישים אסטרטגיים בראי המודל המשולש והאינטרסים הישראליים**	פיתוח ויישום ״המודל המשולש״ (החיכוך בין משאבי החמולה, מדיניות הריבון ותמרון צה״ל). בחינת ארבעה תרחישים לעתיד הרצועה לאור תוכנית טראמפ (תוכנית 20 הנקודות), משמעות ״הקו הצהוב״, חלוקת המרחב למובלעות, תפקיד ה ISF ופוטנציאל הטמעת החמולות במנגנוני מנהל אזרחי מבוזרים (NCAG).
סיכום – **תובנות, מסקנות והמלצות מדיניות**	ממצאים מרכזיים והמלצות אופרטיביות לקובעי המדיניות בישראל ובעולם. הגדרת עקרונות פרגמטיים לאימוץ מדיניות של קואופטציה מבוקרת: שילוב החמולות במנגנוני חלוקת סיוע, בשיקום קהילתי ובפתרון סכסוכים, תוך הישענות על הרשויות המקומיות ועל מעטפת בינלאומית, במטרה למנוע ״סומליזציה״ או אנרכיה מבוזרת ברצועה.

גילוי נאות: שימוש בבינה מלאכותית (AI)

מעבר להסתמכות על ספרות אקדמית ומקורות גלויים, במחקר נעשה שימוש בבינה מלאכותית (AI) ככלי מתודולוגי אינטגרלי. כלי ה־AI שימשו לצורך:

איסוף, סיווג, הצלבה ותיקוף מדויק של נתונים, שמות ושיוכים גניאולוגיים מורכבים ממקורות פלסטיניים ובינלאומיים (ACLED, OCHA, PCPSR).

הצלבת סימוכין היסטוריים ותאורטיים בין תקופות הממשל השונות ברצועה.

הפקה, סינתזה ועיצוב של עזרים חזותיים, הממפים את משולש הכוחות, את מבנה הכוח המשפחתי ואת פריסת המיליציות לאורך הקו הצהוב.

מבוא

החברה ברצועת עזה מאורגנת במידה רבה סביב חמולות (בערבית: חמא׳יל), למרות שברצועת עזה המינוח השכיח יותר הוא משפחות (עַאאִ׳לַאת), ומעליהן השבט (עַשירה או קַבִּילה). כך למשל, במקרים של חמולות המפעילות דפי פייסבוק מופיע המונח משפחה ולא חמולה. החמולות (משפחות) הן יחידות חברתיות רחבות המבוססות על קואליציית משפחות הטוענות שיש להן ייחוס משותף לאב קדמון. מוסד החמולה – הכולל בתוכו את המשפחות הוותיקות שהתגוררו ברצועה עוד לפני 1948, וחלקן אף מאות שנים (כמו משפחות שורשיות מהמאות ה־13–14 שהשתקעו בה, ושורשיהן במפרץ הערבי או בצפון אפריקה), כמו גם את השבטים הבדואיים שעברו תהליכי התיישבות וכן חמולות של פליטים שהגיעו לרצועת עזה ב־1948 והתארגנו על בסיס המקומות שמהם הגיעו – הוא המבנה החברתי השכיח והדומיננטי ביותר במרחב זה.

מבחינה סוציולוגית החמולה אינה רק קבוצת משפחות עם קרבת דם ביניהן או אב קדמון משותף, אלא רשת חברתית־פוליטית המהווה את יחידת הנאמנות והסולידריות הבסיסית ביותר של הפרט. היא ממלאת תפקידי מפתח קיומיים, כגון יישוב סכסוכים דרך המשפט המנהגי (עוּרף וסולחה), הגנה קהילתית וערבות כלכלית הדדית באמצעות מוסדות מסורתיים כמו הצנדוּק (הקופה המשפחתית) והדיוַאן (מועצת המשפחה). לכל משפחה גדולה יש מבנה היררכי שבנוי ממוח׳תאר – דמות סמלית של זקן השבט (עַמיד), ראש המשפחה – הוא המוח מאחורי המשפחה, וכן מסגרות מרכזיות נוספות: מועצת המשפחה והתאגדות הצעירים שלה. כל משפחה מכובדת מחזיקה דיוַאן משלה, כאשר לעיתים כמה משפחות חולקות דיואן משותף.

לאורך ההיסטוריה המודרנית של רצועת עזה – תחת שלטון עות׳מאני, מנדטורי בריטי, מצרי, ישראלי, ולבסוף פלסטיני (הרשות הפלסטינית וחמאס) – הוכיח מוסד החמולה יכולת שרידות והסתגלות יוצאת דופן. החמולות תפקדו פעם כבסיס כוח אלטרנטיבי בעיתות של חולשת השלטון המרכזי, ופעם כגורם משלים ומסייע. בעוד ששלטונות זרים נשענו על החמולות לשליטה עקיפה, הרשות הפלסטינית ניסתה להטמיען במנגנוני המדינה, בגישה היררכית (אנכית) באמצעות ראש החמולה (המוח׳תאר) וביצירת תמריץ להשתלבות החמולות במנגנוניה (קואופטציה). מנגד, עם השתלטות חמאס על הרצועה ב־2007 ניסתה התנועה בתחילה לדכא את כוחן העצמאי באלימות (״דה־חמוליזציה״), ורק בהמשך עברה

לשילובן המבוקר תחת מרותה (״רה־חמוליזציה״) בגישה רשתית (מבוזרת) באמצעות גיוס בני חמולות למנגנוניה, ולאחר השתלבותם במנגנונים פרסה חסות על אותן חמולות.

בשנים הראשונות לשלטון חמאס הציבו חמולות חזקות, למשל משפחת ח׳ילס, אתגר משמעותי לשלטון חמאס. האחרונה השקיעה מאמצים כבירים בריסון כוחן של החמולות, אך נתקלה לא אחת בהתנגדות עזה, שהובילה לעימותים אלימים. ככלל מילאו החמולות תפקיד חשוב בשמירה על הסדר הציבורי, בפתרון סכסוכים ובמתן שירותים קהילתיים, בייחוד כאשר השלטון המרכזי הפגין חולשה.

חמאס הפעיל כוח במקרים שחמולות איימו על שלטונו, ביניהן חמולת ח׳ילס בשג׳אעיה וחמולת דוע׳מוש משכונת צברה. עם זאת הקפיד הארגון להשתמש באלימות באופן מחושב, כדי להימנע מהתקוממות רחבה או משבירת הקונצנזוס החברתי. הוא יצר מנגנונים חלופיים ומינה להם מוח׳תארים ונציגי חמולות, הרחיב את ועדות הפיוס וקבע חוקים המבוססים על שילוב השריעה עם המשפט המסורתי. הוא גם פעל לשלב את נציגי החמולות במערכות השלטון, ובכך להקהות את התנגדותן.

בעשור האחרון ניכרת התאמה של החמולות לקדמה ולהתפתחות הטכנולוגית. הדיואן של החמולה הפך להיות מבנה משוכלל ומצויד בציוד חדיש וחלק מהחמולות אף מפעילות דף פייסבוק וקבוצות ווטסאפ. החמולה פרסה חסותה על בעלי ההון והשכבה האקדמית, ואילו המוח׳תאר זנח את הבגדים המסורתיים והחל לעטות לבוש רשמי, קרי חליפה ועניבה. החמולות החלו להתרברב באנשי שם, כאשר האחרונים הבינו שהחמולה פותחת להם דלתות באקדמיה, בשלטון המקומי, בממשלה ובמשרות בכירות אחרות. החמולות הפכו לכוח חברתי שמכונן בריתות עם הפלגים הפוליטיים ועם מוסדות הממשל, גם ככלי לשמירה על האינטרסים של החמולה.

בשל מרכזיותן של החמולות במבנה החברתי, הכלכלי והפוליטי של רצועת עזה, ועל בסיס ההנחה שהן תמשכנה לשמש לבנת יסוד של המבנה החברתי הפלסטיני ברצועה, אנחנו מבקשים לבחון במחקר זה את מעמדן של החמולות והשפעתן, כמו גם את אופן השתלבותן בארבעה תרחישים אפשריים ברצועת עזה.

דגש מיוחד ניתן להשלכות הדרמטיות של מלחמת חרבות ברזל (2023–2026), אשר חוללה רעידת אדמה בסדר החברתי והפוליטי בעזה. היחלשות משמעותית של מנגנוני המשילות של חמאס והיווצרות ריק שלטוני הובילו לשובן של החמולות אל מרכז הבמה, כרשת הביטחון הבסיסית של היחיד ומתוך צורך קיומי קולקטיבי למלא את החלל בניהול הסדר האזרחי ובחלוקת סיוע הומניטרי. תהליך זה הביא לצמיחתן, גם בעידודה של ישראל, של

מיליציות חמולתיות חמושות (דוגמת אלו של משפחות אבו שבאב, אל־אסטל וח׳ילס), אשר קראו תיגר על שלטון חמאס ואף שיתפו פעולה באופן טקטי עם צה״ל במקומות מסוימים.

ואכן, במלחמת חרבות ברזל היה יחסו של חמאס כלפי החמולות דואלי. מחד גיסא, הוא פעל לדיכוי ולריסון כוחן והשפעתן, ומאידך גיסא גייס אותן לצידו, הן ברמה ההצהרתית של פרסום הודעות תמיכה ונאמנות בו והן לביצוע משימות של שמירה על הסדר הציבורי. כך הוקמו ׳ועדות ההגנה העממיות׳, שעיקר תפקידן היה לאבטח את משאיות הסיוע, למנוע את בזיזתן ולאכוף את המחירים בשווקים. במרחבים מסוימים, בעיקר במחנות המרכז ובח׳אן יונס, אשר שימשו כמרחב הומניטרי וסבלו מצפיפות רבה, האציל חמאס סמכויות לחמולות מתוך רצון להימנע מחיכוכים מיותרים עם האוכלוסייה. מהלך זה שיקף את הבנת עוצמתה של החמולה בשמירה על הסדר הציבורי.

במחקר מוצגת טיפולוגיה מקיפה של החמולות, נסקרת פריסתן הגיאוגרפית ומנותחים מקורות העוצמה שלהן. בצד זאת נכלל במחקר פרק ייעודי הבוחן את מקומן ותפקודן של הרשויות המקומיות ברצועת עזה, תוך ניתוח ממשקי העבודה המורכבים ויחסי הגומלין שבין מערך העיריות והמועצות המקומיות לבין המבנים החמולתיים בשטח והשלטון המרכזי. כדי להבין לעומק את מאזן הכוחות הנוכחי מציג המחקר את ״המודל המשולש״ ככלי אנליטי, המאפשר לנתח את עוצמת החמולה כתוצר של דינמיקה וחיכוך בין שלושה מחוללים: משאביה הפנימיים של החמולה (המחולל החמולתי), כוחו של השלטון המרכזי (בדגש לגבי חמאס) והשפעתה של התערבות חיצונית (כוחות צה״ל).

ההתייחסות במחקר היא לארבעה תרחישים אפשריים ברצועת עזה: המשך המצב הקיים, כיבוש הרצועה, מימוש חלקי של תוכנית טראמפ ומימוש מלא של התוכנית. לאחר מיפוי האינטרסים החיוניים של ישראל, אנו בוחנים את המענה לאינטרסים החיוניים של ישראל בכל אחד מהתרחישים לצד מעמד החמולות והשפעתן, מנגנוני הרשויות המקומיות ויחסי הגומלין שלהן עם השלטון המרכזי בכל אחד מהתרחישים. מתודולוגיה זו מניחה תשתית אנליטית להמלצות לגבי עקרונות ההתנהלות למול החמולות והרשויות המקומיות ושילובן ביום שאחרי ברצועת עזה.

המסקנה המרכזית היא כי אף שהחמולות אינן מהוות תחליף פוליטי־לאומי מודרני לשלטון מרכזי בשל אופיין הסקטוריאלי, כל תכנון עתידי לייצוב הרצועה לא יוכל לעקוף אותן או את מערך הרשויות המקומיות, ויחייב הבנה עמוקה של מאפייניהן, פרספקטיבה היסטורית לגבי דפוסי יחסי הגומלין ביניהן לבין השלטון המרכזי ושילוב מושכל שלהן במארג האזרחי.

מבנה המחקר

המחקר בנוי מחמישה פרקים עיקריים:

בפרק הראשון מוצג בהרחבה הרקע ההיסטורי והחברתי של החמולות ברצועת עזה, תוך התייחסות לחמישה נושאים עיקריים: החמולה כרשת קיומית – הגדרות סוציולוגיות ומושגי יסוד (דיוַאן, צַנדוק, עַצַביה); ציר זמן היסטורי – מוסד החמולה תחת שלטון זר (מהעות׳מאנים ועד הכיבוש הישראלי); תקופת הרשות הפלסטינית וחמאס (1994–2023) – מניסיונות שילוב לדיכוי ורה־חמוליזציה; טיפולוגיה ומיפוי חברתי – משפחות אליטה (אעיאן), פלאחים, פליטים ושבטים בדואיים; מקורות העוצמה: דמוגרפיה, הון כלכלי, ייחוס דתי וזרועות חמושות.

הפרק השני: מלחמת חרבות ברזל – תמורות, מיליציות ומאבקי כוח עוסק בקריסת משילות חמאס: היווצרות הריק השלטוני והתעוררות מוקדי כוח מקומיים; ״כלכלת המחסור״: שליטת חמולות על צומתי הסיוע ההומניטרי והשוק השחור; צמיחת המיליציות החמולתיות: ניתוח מבנה ׳הכוחות העממיים׳ ו׳כוחות ההגנה השכונתיים׳; ״מרד החמולות״: התנגשויות אקטיביות עם מנגנוני הביטחון של חמאס (דגש על אירועי 2024–2025); אסטרטגיית התגובה של חמאס: שימוש בכוח ׳סהם׳, הוצאות להורג והרתעת הנהגות מקומיות.

בפרק השלישי מורחב הדיון בעניין הרשויות מקומיות ומשולש הכוחות (חמאס, חמולות והרשויות) תוך התייחסות לנושאים הבאים: הרשויות המקומיות כזרוע שלטונית של חמאס (2007–2023): אסטרטגיית הדה־חמוליזציה; התפוררות וקריסה: הרשויות תחת אש והוואקום המוניציפלי במהלך השנים 2023–2025; מודל ״קבלן המשנה״: הפקידות המוניציפלית מול ארגוני הסיוע הבינלאומיים(WFP, UNICEF) ; המפה המוניציפלית לעומת הריבונות בשטח: ניתוח 25 הרשויות המקומיות ברצועה; פוטנציאל הקואופטציה: שילוב חמולות בתוך מסגרות המנהל האזרחי והשיקום (NCAG).

בפרק הרביעי: מיפוי מוקדי כוח – ניתוח עומק של חמולות מרכזיות נסקרים שישה מקרי בוחן של חמולות המייצגות את המנעד הטיפולוגי של החמולות ברצועת עזה בחלקיה השונים.

בפרק החמישי: מודלים של עוצמה ותרחישי עתיד, הצגת המודל המשולש והאינטרסים הישראליים: ניתוח הדינמיקה בין משאבי החמולה, עוצמת השלטון המרכזי והתערבות חיצונית (צה״ל), בחינת החמולות כחלופה שלטונית: בחינת מגבלות הכוח (לגיטימיות לאומית מול אינטרס סקטוריאלי) והצגת תרחישים אפשריים ליום שאחרי ברצועת עזה.

במחקר זה נעזרנו במודלים שונים של AI לצורך איסוף מקורות ותיקופם ולצורך יצירת עזרים חזותיים.

פרק ראשון:
החמולות ברצועת עזה – רקע היסטורי וחברתי
(מהתקופה העות'מאנית ועד ימינו)

החברה ברצועת עזה, כמו מרחבים אחרים של החברה הפלסטינית, מאורגנת במידה רבה במבנה שבטי־משפחתי (מהעַשירה ועד העַאאִ'לה), כאשר המבנה המשפחתי זהה במאפייניו הסוציולוגיים והאנתרופולוגיים למבנה החמולות (בערבית: חַמַא'יל, ביחיד: חמולה). חמולות הן יחידות חברתיות רחבות המבוססות על קואליציית משפחות בעלות ייחוס משותף, אמיתי או מדומיין, לאב קדמון. המונח חמולות פחות שגור ברצועת עזה, בהשוואה למשל ליהודה ושומרון ומזרח ירושלים, ומושפע יותר מהמונחים המקובלים בחברה הבדואית הנומדית־נודית בחצי־האי ערב, חצי־האי סיני והנגב. מחקר זה מתמקד במוסד החמולה (המשפחה), שהוא המבנה החברתי השכיח והדומיננטי ביותר במרחב. במסגרת מושא המחקר – החמולה – נכללים גם השבטים הבדואיים שהגיעו לרצועת עזה לפני מאות שנים. שבטים אלו עברו במרוצת הזמן תהליכים עמוקים של טרנספורמציה חברתית, אשר הובילו לכך שדפוסי התנהלותם העכשוויים דומים מאוד לאלו של החמולות הוותיקות.

מבחינה היסטורית המבנה החמולתי יצר תשתית לסולידריות ולפעולות קולקטיביות. הוא שימש להגנה קהילתית על בני החמולה, לדאגה לרווחתם החברתית והכלכלית ולניהול עניינים מקומיים. המבנה החברתי הזה נוצל על ידי מעצמות זרות וכובשים, ששלטו ברצועת עזה במאות השנים האחרונות, לשליטה על ידי שילוב ראשי החמולות במנגנונים השלטוניים והאצלת סמכויות כתמריץ לשיתוף פעולה עם השלטון. ברצועת עזה – שבמאות השנים האחרונות הייתה תחת שלטון עות'מאני, מנדטורי בריטי, מצרי, ישראלי ולבסוף פלסטיני (הרשות וחמאס) – מוסד החמולה שרד ושימש בסיס כוח אלטרנטיבי בעיתות של חולשת השלטון המרכזי, או כמשלים ומסייע לשלטון המרכזי. למעשה אין שליט – זר או מקומי – שיכול היה להתעלם מהחמולות. העות'מאנים והבריטים נשענו על משפחות נכבדים לצורך גביית מיסים ושמירת הסדר; המצרים והירדנים השתמשו בהן כמנגנון תיווך ביניהם לבין הציבור הרחב; ואף בשנותיה הראשונות של השליטה הישראלית זכו מנהיגי חמולות להכרה ולתפקידים רשמיים. כך היה גם בזמן שלטון הרשות הפלסטינית ושלטון חמאס – כל שלטון בדרכו.

אף שבעידן המודרני השפעת החמולות התערערה בשל עליית התנועות הלאומיות והאסלאמיות, בכל משבר של קריסת השלטון המרכזי, למשל במהלך האינתיפאדה השנייה (שפרצה בשנת 2000) ולאחר השתלטות חמאס על הרצועה (2007), חזרו החמולות למלא תפקיד מכריע כ"רשת ביטחון" קיומית לאוכלוסייה המקומית. חוסנן זה של החמולות בלט שוב במהלך מלחמת חרבות ברזל (2023–2025), כאשר קריסת ממשל חמאס הובילה להתחזקות החמולות, וחלקן אף הקימו מיליציות צבאיות להגנת אזורי המחיה שלהן. חמולת ספורות אף נרתמו לשיתוף פעולה עם צה"ל, אשר אפשר את התחמשותן וסיפק להן מעטפת הגנה מפני חמאס.[1]

בפרק זה נסקור את מאפייני מוסד החמולה ברצועת עזה על פני ציר הזמן, בהתייחס להיבטים היסטוריים וסוציולוגיים. הסקירה מהתקופה העות'מאנית ועד ימינו תתמקד במהות החמולה כמוסד חברתי; בתמורות שחלו במעמדן של החמולות תחת המשטרים השונים; במאפיינים הדמוגרפיים והגיאוגרפיים של חמולות הרצועה (לרבות האוכלוסייה הבדואית הנומדית־נוודית, שעברה תהליכי התיישבות); בטיפולוגיה שלהן; בקורות העוצמה וההשפעה שלהן; ולבסוף בהתנהלות חלקן במהלך מלחמת חרבות ברזל. כל זאת בהתבסס על ספרות מחקרית, עדויות היסטוריות וממצאים ונתונים מרשומות וממאגרי מידע פלסטינים.

החמולה – המשגה ומהות סוציולוגית

חמולה היא מסגרת חברתית של משפחה מורחבת, לעיתים קרובות מקבילה למונח clan במשמעות האנתרופולוגית, כאשר ברצועת עזה מוכרות משפחות שמונות עשרות אלפי אנשים, בעיקר אלו השורשיות. במונחי ייחוס, חמולה מורכבת מכמה משפחות גרעיניות (בערבית: עַאאִ'לה) הטוענות למוצא משותף וקשורות דרך הקו הפטריליניאלי (ייחוסי אב). חמולה כוללת לרוב בני דודים מדרגה ראשונה ושנייה וצאצאיהם, וכן נשים מחוץ לחמולה שנישאו לגברים מהחמולה. נשים הנישאות מחוץ לחמולתן מצטרפות לחמולת הבעל וצאצאיהן שייכים לייחוס של חמולה זו.

1 מציאות זו בשטח התאפיינה במדיניות המשלבת שני דפוסי פעולה: מחד גיסא, היו מקרים שבהם צה"ל צייד חמולות בנשק; מאידך גיסא, היו מקרים שבהם חמולות שדדו נשק ממחסני חמאס או מפעילי חמאס שהרגו, וצה"ל העלים עין ולא מנע זאת. בשני המקרים נרתם צה"ל להגנתם כאשר הותקפו על ידי חמאס. במקרים אחרים הוא גם נעזר בהן לצורך תקיפת חמאס או הרחקתו מאזורי הפעילות והשליטה של אותן חמולות.

מבחינה ארגונית נהוג להבחין בין מספר מעגלי השתייכות. המעגל הרחב ביותר, המאפיין בעיקר את האוכלוסייה הבדואית בדרום הרצועה, הוא ה׳קַבילה׳ (מטה/שבט) – קואליציה של חמולות המקיימות ביניהן ברית היסטורית, דוגמת מטה א־תראבין או א־סוארכה, אשר חוצה לעיתים גבולות מדינתיים (ישראל–מצרים כדוגמה בהתייחס לשני השבטים שהוזכרו). לעומת זאת, ובאופן עקרוני בעיקר בקרב חמולות גדולות ביהודה ושומרון ובמזרח ירושלים, בחמולות גדולות מתקיים המבנה של פח׳ד (ברבים: אפח׳אד; מילולית: ירך/ענף). הפח׳ד הוא יחידת בסיס המאגדת בתי אב הקרויים על שם אב משותף קרוב יותר, ולעיתים קרובות הוא מתפקד כחמולה עצמאית לכל דבר ועניין, כולל ייצוג נפרד במוסדות המשפחתיים.[2] התופעה פחות שכיחה ומוכרת בקרב המשפחות הגדולות ברצועת עזה.

חמולות רבות טוענות לקשרי דם בין כל חבריהן, למרות שלא פעם מדובר בטענת ייחוס מדומיינת.[3] גבולות ההשתייכות לחמולה במהלך ההיסטוריה גמישים יותר מכפי שמשתמע מהמיתוס הגניאולוגי. כך למשל, אחרי הנכבה של 1948, פליטי כפרים שנהרסו יצרו זהות חמולתית במחנות הפליטים על בסיס כפר המוצא, גם כאשר בין המשפחות לא היה קשר דם קרוב.[4] חמולות פליטים שימרו את שמות כפרי המוצא, למשל מחנה הפליטים יבנא בדרום רפיח. בתי אב מבודדים או מוחלשים מבחינה גיאוגרפית (חסרי נוכחות מוקדמת ושורשים גיאוגרפיים במרחב) השתלבו לעיתים בחמולה חזקה יותר באמצעות ״אימוץ״ ייחוס – סיפור על אב קדמון משותף – כאשר שני הצדדים מוצאים בכך תועלת, ובמרוצת הדורות נטמע הסיפור באילן היוחסין הרשמי.

החמולה היא במידה רבה רשת חברתית־פוליטית יותר מאשר ארגון פורמלי. היא חסרה מנגנונים רשמיים כמו חוקים כתובים, תקנון או מבנה ביורוקרטי, ותפקודה מבוסס על נוהג ומסורת יותר מאשר על מיסוד וגבולות ברורים. אך בה בעת, חמולה מתפקדת כיחידה מוצקה של נאמנות וסולידריות – יחידה שהפרט זקוק להשתייכות אליה בחברה המסורתית. ג׳יין הווארד היטיבה לנסח זאת: ״קרא לכך חמולה, קרא לכך רשת, קרא לכך שבט, קרא לכך משפחה – לא משנה מי אתה ואיך תקרא לזה – אתה זקוק לאחת״.[5]

---

2 אודי שחם מימון, **חמולות מזרח ירושלים: מבנה, סיווג וביקורת משטר המשפחות בעיר**, פרסום מס׳ 630 (מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 2026), 16–17.

3 Abner Cohen, *Arab Border-Villages in Israel: A Study of Continuity and Change in Social Organization* (Manchester University Press, 1965).

4 Rosemary Sayigh, *Palestinians: From Peasants to Revolutionaries* (Zed Books, 1979).

5 Jane Howard, *Families* (Simon & Schuster, 1978), 273.

מבחינה סוציולוגית, החמולה ממלאת מספר תפקידי מפתח בחברה הפלסטינית המסורתית. ראשית, היא מהווה מערכת ביטחון קהילתית: חמולה גדולה וחזקה מגינה על חבריה מפני פגיעה של גורמים חיצוניים, מכיוון שכל תוקף יודע שפגיעה ביחיד עלולה להצית נקמת דם מצד כלל בני החמולה (תַּ׳אְר). האחריות הקולקטיבית מבטיחה הרתעה מסוימת מפני תוקפנות מבחוץ.

שנית, החמולה היא מסגרת ליישוב סכסוכים על פי כללי המשפט המנהגי (עורף), חלופי ומקביל למערכת הרשמית ובנסיבות מסוימות, משולב במערכת הרשמית. מסורות של סולחה (פיוס שבטי) וערבות הדדית (עונש קולקטיבי או פיצוי קולקטיבי) התפתחו בחברה החמולתית כדרכים ליישב סכסוכי דמים וסכסוכי כבוד בין משפחות, בטרם יסלימו לעימות מתמשך. בשעה שהשלטון המרכזי חלש או נעדר, מנהיגי חמולות ושיח׳ים מקומיים משמשים כבוררים ומפשרים. תפקיד זה הקנה לחמולות לגיטימיות כמקור לסדר חברתי ומוסרי. למעשה, הן משמשות כ״משטרה חברתית״, השומרת על נורמות של כבוד ומפעילה מנגנוני ענישה ופיוס.

שלישית, חמולות תפקדו (ועדיין מתפקדות בחלקן) כמסגרות לשיתוף פעולה כלכלי. היבט זה בא לידי ביטוי בעבר בעיבוד קרקעות משותפות – אדמות המוּשָׁע (מקרקעי הכפר המשותפים) עובדו במאמץ קולקטיבי של בני אותה חמולה, והיבול התחלק ביניהם. עם התנוונות החקלאות המסורתית ושינוי מבנה הבעלות על הקרקע (החל מחוק הקרקעות העות׳מאני ב־1858, שעודד רישום קרקע פרטי, עבור דרך המדיניות הבריטית והירדנית ועד להפקעת אדמות נרחבת בידי ישראל), התמוסס הבסיס הכלכלי החקלאי של החמולה.[6]

המוטיבציה המרכזית לשמירה על הסדר היא ה׳סוּמְעָה׳ (המוניטין) של המשפחה. בתרבות החמולתית הסומעה היא הנכס היקר ביותר, ופגיעה בה גוררת תגובה חריפה מצד הקולקטיב. הליך הפיוס עצמו מנוהל לרוב על ידי ׳גַּ׳אהַה׳ – משלחת של נכבדים, לעיתים מחמולות ניטרליות, המגיעה לבית הצד הנפגע כדי לבקש פיוס באופן רשמי, ובכך מעניקה למעמד תוקף ציבורי מחייב.[7]

במהלך השנים נאלצה החמולה להסתגל לעידן המודרני. כיום יש חמולות גדולות המתפקדות כיחידות תמיכה כלכלית פנימית באמצעות הקמת קרנות, אגודות או עמותות קהילתיות המנהלות במשותף כספים והשקעות לטובת בני החמולה. בתנאים של משברי תעסוקה ועוני, בפרט ברצועת עזה, נודעת חשיבות רבה לסיוע כלכלי פנימי. חמולות רבות

6 Howard, *Families*.

7 שחם מימון, **חמולות מזרח ירושלים**, 18, 22.

נסמכות על תרומות בני המשפחה שבפזורה[8] (בארצות המפרץ, במערב ובמקומות אחרים) למימון קצבאות וסיוע לחבריהן הנזקקים.

מיסוד זה נשען על שני מוסדות מסורתיים שנותרו רלוונטיים גם בעזה בימינו: הראשון הוא **צנְדוּק אל־עַאאִ'לה** (הקופה המשפחתית) – מנגנון גבייה חודשי קבוע מכל גבר במשפחה, *המשמש* לא רק לעזרה הדדית שוטפת אלא גם מעין ביטוח למימון הוצאות כבדות, כגון תשלום כופר (דִּיָה) במקרה של מעורבות ברצח, או שיקום עסקים שנפגעו. השני הוא **דִיוַאן** – בית ההתכנסות הפיזי (למעשה הדיואן הוא מוסד ההתכנסות בעוד הליוַאן הוא מקום ההתכנסות, אך השימוש הרווח יותר הוא במונח דיואן). מעבר להיותו מקום לאירועי שמחה ואבל, הדיואן *משמש* כפרלמנט של החמולה, ובו מתכנסת 'מועצת המשפחה' להכרעות פוליטיות ויישוב סכסוכים פנימיים לפני שאלו זולגים החוצה. קיומם של צנדוק (שכנראה פחות שכיח ברצועת עזה בשל המצוקה הכלכלית) ודיואן פעילים נחשב למדד מובהק ביותר ללכידותה ולעוצמתה של החמולה.[9]

לבסוף, החמולה גם *ממלאת* תפקיד של מסגרת להשתייכות חברתית וסטטוס. בחברה מסורתית, זהות הפרט ושמו הטוב קשורים לשם חמולתו. חמולה גדולה ומכובדת מעניקה לבניה יוקרה והזדמנויות, בעוד שחמולה בעלת מעמד נמוך יותר עלולה להוות עול חברתי לפרט המשתייך אליה. הנאמנות החמולתית שזורה במרקם החיים היום־יומי, החל מנישואים (נהוג היה ומקובל גם כיום להינשא לבני/בנות אותה חמולה או חמולות קרובות כדי לשמר את הטוהר – קשרי הדם והנכסים במשפחה) ועד דפוסי הצבעה בבחירות מקומיות.[10] למעשה, בפריפריה הכפרית והבדואית של שטחי הרשות הפלסטינית ורצועת עזה וגם ביישובים ערביים בישראל, חמולות שימשו ועדיין *משמשות* כבסיס הנפוץ ביותר להתארגנות פוליטית מקומית. רשימות "בלתי מפלגתיות" שהתמודדו למועצות היישובים נסמכו על כוחן של חמולות גדולות וקואליציות חמולתיות,[11] ופריימריז לא־רשמיים נערכו במסגרת החמולות כדי לבחור מועמדים מוסכמים.

---

8 Sari Hanafi, *Here and There: Towards an Analysis of the Relationship between the Palestinian Diaspora and the Center* (Institute of Jerusalem Studies, 2001).

9 שחם מימון, **חמולות מזרח ירושלים**, 19–20.

10 קובי מיכאל, "הבחירות המקומיות ברשות הפלסטינית – בין דמוקרטיה פרוצדורלית לפוליטיקה חמולתית", מבט על, גיליון 2140, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), 13 במאי 2026.

11 ראו במיוחד פרק 4, עמ' 93–114: Majid Al-Haj and Henrey Rosenfeld, *Arab Local Government in Israel* (Westview Press, 1990).

בה בעת, חמולתיות אינה מבנה מקובע. במחצית השנייה של המאה ה־20 השתנתה במידה ניכרת תפיסת "המשפחה המורחבת" במזרח התיכון בהשפעת תמורות חברתיות, אורבניזציה ועליית מדינת הלאום,[12] וכך משפחות וחמולות מגדירות עצמן באופנים שונים בהתאם להקשר התרבותי המקומי, מעבר להגדרה הפשטנית כקבוצת קרובי דם. חמולות עברו תהליכי פילוג, איחוד והתחדשות בהתאם לנסיבות. חלקן נחלשו והתפצלו בהשפעת עיור, הגירה וחינוך מודרני (שהגביר אינדיווידואליזם), בעוד אחרות הצליחו לשמר לכידות ואף לרתום את מוסד החמולה לשירות מטרות חדשות, דוגמת השתלבות בפוליטיקה ארצית או יצירת מיליציות חמושות בזמן מלחמה.

כדי להבין את תפקידן העכשווי של חמולות בעזה יש להכיר את הרקע ההיסטורי של מוסד זה תחת המשטרים השונים, ואת מאפייני השתנותו לאורך הזמן.

רקע היסטורי – מוסד החמולה ברצועת עזה מימי השלטון העות'מאני ועד ימינו

התקופה העות׳מאנית (1517–1917): שלטון עקיף דרך נכבדים ושֵיח׳ים מקומיים

השלטון העות׳מאני בארץ ישראל אימץ מדיניות של שלטון עקיף[13] (Indirect Rule), שנשענה על מבני ההנהגה המקומיים הקיימים. ברצועת עזה, כמו בשאר חלקי דרום סוריה/פלסטין, השלטון המרכזי באיסטנבול היה רחוק, ולכן האימפריה הסתמכה על מנגנונים מקומיים, מנהיגי חמולות ושבטים בניהול ענייני היום־יום של הממשל וכמתווכים בין המדינה לאוכלוסייה.

בעיר עזה התבססו מספר משפחות נכבדים עירוניות כ"בית אב" של הנהגת העיר. משפחות דוגמת **א־שַוָא** ו**א־ראיס** נמנו עם האליטה העירונית. בני משפחת א־שוא, למשל, כיהנו כבר במאה ה־19 בתפקיד ראש העיר עזה מטעם השלטון העות׳מאני. במרחב הכפרי שסביב הערים המרכזיות הכיר השלטון העות׳מאני במעמדם של שיח׳ים משבטים וחמולות חקלאיות (פלאחים) כמנהיגים מקומיים. השיח׳ים הללו הופקדו על יישוב סכסוכי קרקע, גביית מיסים והספקת כוח אדם מקומי לצבא העות׳מאני בעת הצורך.

---

12 הראל חורב־חליווה, "תמורות במעמדן של משפחות האליטה הפלסטיניות בגדה המערבית: הרשתות של משפחת אל־ג׳עברי ומשפחת אל־מצרי, 1924–1978" (עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2010); Harel Chorev-Halewa, *Networks of Power in Palestine: Family, Society and Politics since the Nineteenth Century* (I.B. Tauris, 2019).

13 Albert Hourani, "Ottoman Reform and the Politics of Notables," in *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, ed. William R. Polk and Richard L. Chambers (University of Chicago Press, 1968), 41–68.

במקביל התקיים בדרום רצועת עזה ובנגב מארג של שבטים בדואיים (ביניהם תראבין, תיַאהַא, גְ׳האלין) שנשאו ונתנו עם השלטון על אבטחת צירי התנועה (שיירות החג׳), גביית מיסים עצמאית והכרה באוטונומיה השבטית, בתמורה לנאמנות רופפת. הם גם לחמו בעת הצורך לצד העות׳מאנים נגד איומים חיצוניים. השלטון העות׳מאני אפשר מידה של אוטונומיה מסורתית.[14] כך למשל, לצד החוק השרעי והחקיקה המודרנית (מג׳לה), הוכר גם המשפט המנהגי־שבטי (עוּרְף) לטיפול בפשעים וביישוב סכסוכים מקומיים בקרב הקהילות. הכרה זו אפשרה לחמולות להמשיך לקיים את מנגנוני הפשרה והענישה הפנימיים שלהן, לצד המנגנון הממלכתי.

לקראת שלהי התקופה העות׳מאנית, עם כינון מועצות עירוניות ומיסוד תפקיד המוח׳תאר (ראש שכונה/כפר) כנציג רשמי של הקהילה, התמסד מעמדם של מנהיגי חמולות כנציגי השלטון. לרוב מונו מוח׳תארים מקרב המשפחות החזקות בכל יישוב. כך למשל, ברצועת עזה בסוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20 שימשו ראשי החמולות המכובדות כחברי מועצת העיר וכמוציאים לפועל של הנחיות השלטון. תחת השלטון העות׳מאני מילאו החמולות ברצועת עזה שני תפקידים משולבים: הן היו זרוע הביצוע של השלטון המרכזי בענייני מִנהל, גבייה ושיטור, ובה בעת שימשו כרשת התמיכה והסולידריות הבסיסית של החברה המקומית.

תקופת המנדט הבריטי (1917–1948): המשכיות מבנה ההנהגה החמולתית

השלטון הבריטי שהחל בסוף 1917 הפעיל גם הוא מנגנוני שלטון עקיף. שלטונות המנדט הסתמכו במידה רבה על האליטה המקומית הפלסטינית בניהול האוכלוסייה. הם הכירו רשמית במעמדן של משפחות הנכבדים ובראשם המנהיגים החמולתיים בערים. הבריטים מינו מועצות עיר וכפר רשמיות, אולם בהרכבן שובצו לרוב אותם מנהיגי חמולות מקומיים, ששירתו קודם תחת השלטון העות׳מאני. בעזה, משפחת א־שוא המשיכה למלא תפקיד מרכזי: **סעיד א־שוַא** (בנו של ראש העיר מהתקופה העות׳מאנית) מונה לראש העיר עזה הראשון בתקופת המנדט (מ־1920). בני משפחת א־ראיס ומשפחות נכבדים נוספות השתלבו אף הן במנגנוני המנהל העירוני.

האמירה השכיחה בשיח המחקרי והנרטיבי על אודות התקופה היא שהבריטים אף עודדו במידת מה יריבויות פנימיות בין חמולות, כחלק ממדיניות ׳הפרד ומשול׳. הדוגמה הבולטת

14 Clinton Bailey, "The Ottoman Administration and the Bedouin of the Negev and Sinai," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 13 (1990): 255–260.

היא היריבות העמוקה בירושלים בין חמולת חוסייני לחמולת נשאשיבי, שנוצלה בידי הבריטים.[15] ברצועת עזה לא התפתחו מחנות יריבים מובהקים ברמה כזו, אם כי גם שם היו מתחי עומק – בין משפחות עירוניות וותיקות לבין הנהגת הפליטים שהגיעו לרצועת עזה בעקבות מלחמת 1948.

בתקופת המנדט מילאו החמולות בעזה תפקיד שמרני־מייצב. רוב מנהיגיהן שאפו לשמור על הסדר הקיים שממנו נהנו (מעמד, נכסים, תפקידים) ולא ששו להצטרף למרי אנטי־בריטי אלים, שעלול היה לסכן זאת. אומנם בני המשפחות השתתפו במחאה הפוליטית ובמאורעות הלאומיים (יש עדויות להשתתפות של צעירי משפחת א־שווא בשביתות 1936, למשל), אך ההנהגה החמולתית בעזה בחרה לפעול בזהירות. הראל חורב־חליווה המשיג את התופעה כ"פני יאנוס" (ביטוי מהמיתולוגיה הרומית שפירושו שני פרצופים, דו־פרצופיות) וזיהה אותה כמאפיין בולט של הפוליטיקה הפלסטינית של שנות ה־30 של המאה ה־20.[16] דוגמה אופיינית היא התנהלות משפחת א־שווא בסוף 1947.[17] בעקבות החלטת החלוקה של האו"ם ואי־שקט אלים בארץ, מושל המחוז הבריטי בעזה (קפטן קלמנס) כינס בדצמבר 1947 את ראשי החמולות בעזה ואת חברי מועצת העיר, והפציר בהם לסייע בשמירת הביטחון והסדר בעיר ולמנוע אנרכיה.[18] באותה עת קראו גופי ציבור ערביים בעזה לציבור להתעלות מעל שיקולים אישיים, מפלגתיים ומשפחתיים ולמנוע אלימות פנימית. בני משפחת א־שוא ונכבדי עזה צייתו לקו זה.

ואכן, בעוד שבערים כמו יפו, חיפה וירושלים התנהלה ב־1948 לחימה עזה, רצועת עזה נותרה שקטה יחסית, ולהוציא הפגנות הזדהות לא הפכה לחזית קרב פעילה. התנהגות זו נבעה מאופייה הזהיר של האליטה המקומית, שהעדיפה לשמור על נכסיה (משפחת א־שוא, לדוגמה, הייתה בעלת עשרות אלפי דונמים באזור), ובשל ניתוקה הגיאוגרפי מהזירות הפעילות יותר. רצועת עזה המרוחקת ראתה עצמה אזור עצמאי מובחן עם שאיפות לאומיות, אך גם הונחתה על ידי הבנה מפוכחת של מגבלותיה, שהיה בה גם כדי להעיד על היווצרות ראשונית של תפיסות לאומיות, גם אם לא משמעותיות במידה מספקת כדי להוביל להשתתפות קולקטיבית פעילה במלחמה. כך, ערב נפילת השלטון המנדטורי

15 Yehoshua Porath, *The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement*, 1918–1929 (Frank Cass, 1974).

16 חורב־חליווה, "תמורות במעמדן של משפחות האליטה הפלסטיניות בגדה המערבית".

17 הלל כהן, **צבא הצללים: משת"פים פלסטינים בשרות הציונות, מודיעין, התישבות, התנקשויות, מדיניות, 1917– 1948**, הוצאת עברית, 2004.

18 Jean-Pierre Filiu, *Gaza: A History* (Oxford University Press, 2014), 62.

התייצבו החמולות ברצועת עזה כגורם שומר סדר ומתון יחסית, בניגוד למקומות אחרים שבהם חלק מהחמולות הוביל את המרד או העצימוהו.

מלחמת 1948 והנכבה: זעזוע והמשכיות

מלחמת העצמאות/הנכבה (1948) חוללה זעזוע עצום במבנה החברתי־דמוגרפי של רצועת עזה. הרצועה, שעד אז מנתה כ־80–100 אלף תושבים בלבד, הוצפה בכ־200 אלף פליטים פלסטינים שזרמו אליה מהאזורים שנכבשו על ידי צה"ל בדרום מישור החוף, הנגב המערבי והשפלה. בתוך זמן קצר למדי הוכפלה האוכלוסייה, והמרקם החברתי המקומי השתנה לבלי הכר. הערים והכפרים הוותיקים של עזה – ח'אן יונס, דיר אל־בלח ורפיח – שתושביהם המקוריים ראו עצמם "בני עזה", הפכו למיעוט מול רוב חדש של פליטי 1948 ומשפחותיהם. ואולם על אף הטראומה של העקירה והפיזור, מוסד החמולה לא נעלם אלא להיפך, הוא התגלה כבעל עמידות מרשימה. הפליטים הגיעו לעזה, כמו למקומות אחרים שאליהם עקרו, כשהם כבר מאורגנים בחמולותיהם או בכפריהם ומשמרים בכך את יחסי האמון וקשרי הזיקה המסורתיים שלהם.[19]

במחנות הפליטים שהוקמו עבורם (בניהול אונר"א) הם התארגנו מחדש בוועדים מקומיים ובבחירת מוח'תארים בתוך המחנה. הנהגות חמולתיות אלטרנטיביות קמו והתגבשו בקרב הפליטים, לעיתים בתחרות עם ההנהגה העירונית הוותיקה. כך למשל, בעזה העיר ובח'אן יונס נוצר מתח בין "משפחות עזה המקוריות" (א־שוא, א־ראיס ואל־אע'א, שכלפיהן רחשו המצרים אמון) לבין דמויות חדשות מקרב אוכלוסיית הרוב של הפליטים, שתבעו ייצוג. ואולם אף שהכוחות החדשים ערערו על בכורת הנכבדים הוותיקים, הם עצמם פעלו במתכונת חמולתית. משפחות גדולות מקרב הפליטים, כגון חמולות שמוצאן מיפו או מבאר שבע, נעשו כוחות משפיעים במחנות. כלומר באופן כללי מבנה הסולידריות החמולתית נדד עם האנשים – החמולות התפזרו גיאוגרפית אך שימרו את עצמן בהקשר חדש.[20] עובדה זו מצביעה על כך שהחמולה הייתה מוסד חברתי גמיש המסוגל לשרוד גם מזעזועים של עקירה ופליטות, ואף להתגבש ולהיווצר במהלכם או בעקבותיהם ליצור ערך מחודש עבור היחיד והקבוצה. אפילו נישולי הקרקע והעוני הקיצוני לא פירקו את רשתות הקשר.

19 Ilana Feldman, *Governing Gaza: Bureaucracy, Authority, and the Work of Rule, 1917–1967*, Duke University Press, 2008).

20 Sayigh, *Palestinians.*

מנגנוני העזרה ההדדית והסולחה החמולתיים שבו ופעלו במחנות, בהיעדר כל גורם ריבוני פלסטיני מסודר.

הממשל המצרי (1948–1967): סטטוס קוו חמולתי תחת שלטון צבאי

בתום מלחמת 1948 עברה רצועת עזה לשלטון ממשל צבאי מצרי. מצרים לא סיפחה רשמית את הרצועה, אלא החזיקה אותה כשטח בשליטה צבאית בפיקוח 'ממשלת כל פלסטין' – גוף פלסטיני סימבולי בלבד וחסר כל סמכויות וכושר ביצוע של ממש.[21] הממשל המצרי מנע פיתוח של מנהיגות פלסטינית לאומית עצמאית ברצועה, ובמקביל נשען על המבנה החברתי המקומי לצורכי שליטה יום־יומית.

עבור המצרים היו החמולות הוותיקות של עזה כלי שלטוני חשוב, כל עוד הנהגתן נמנעה מהתגרות פוליטית. המושלים הצבאיים המצרים (כגון הקולונלים סלאח נאצר ומוחמד עדנאן) קיימו קשרים הדוקים עם משפחות א־שוא וא־ראיס ודומיהן. בני משפחת א־שוא המשיכו לכהן בראשות עיריית עזה גם תחת המצרים – למשל ריאד א־שוא (בנו של סעיד) כיהן כראש העיר בעזרת גיבוי מקהיר. כך למעשה נמשך רצף ההנהגה החמולתית הוותיקה, אך תחת פיקוח מצרי הדוק.[22] מצרים אפשרה לחמולות סמכויות ניהול מקומי ונהנתה מיוקרתן ומהשפעתן החברתית, בעודה מונעת מהן להפוך גרעין להתארגנות לאומית עצמאית.

במקביל, בכפרי הרצועה ובמקומות שהפכו למחנות פליטים נמשכה פעילותם של מוח'תארים ושיח'ים מקומיים, אך המציאות הדמוגרפית החדשה טלטלה את המערכת. כפרים שלמים נהרסו במלחמה או אוכלסו מחדש בפליטים, מה שטשטש גבולות חמולתיים מסורתיים רבים. בתוך מחנות הפליטים צמחה הנהגה אלטרנטיבית של ועדי פליטים, לעיתים בחסות גורמים מצרים או בתיאום עם הוועד הערבי העליון הגולה.[23] המצרים, שחששו מערעור שליטתם, דיכאו ביד קשה כל ניסיון של הנהגה מקומית לחרוג מהסמכות

21 Avi Shlaim, "The Rise and Fall of the All-Palestine Government in Gaza," *Journal of Palestine Studies* 20, no. 1 (1990): 37–53.

22 משה לוי, "משפחת אל־שוא: עלייתה ושקיעתה של המשפחה 1918–1988" (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, 2019), 122.

23 הוועד הערבי העליון (اللجنة العليا العربية) היה הגוף הפוליטי העליון שהנהיג את ערביי ארץ ישראל. הוא הוקם ב־1936 בראשות המופתי חאג' אמין אל־חוסייני. הוועד הוביל מאבק נגד המנדט הבריטי, העלייה היהודית ורכישת קרקעות, וארגן את המרד הערבי (1936–1939). הוא פוזר ב־1939 אך הוקם מחדש ב־1945.

המותרת. פעילות מפלגתית פלסטינית נאסרה, ומרידות כמו זו שניסה להוביל המשורר מוּעין בְּסִיסוֹ ב־1955 דוכאו מייד.[24]

המבנה החמולתי המסורתי נותר על כנו תחת הממשל המצרי, אך מתכונת פעילותו צומצמה לתחום החברתי הפנימי־משפחתי־קהילתי. ראשי החמולות שימשו בעיקר ספקי שירותי סעד, צדקה ובוררות פנים־קהילתית, בעוד שבעניינים פוליטיים רחבים לא הייתה להם סמכות של ממש. החמולה נותרה מסגרת סולידרית שקיימה קשרי פטרון־קליינט יעילים עם השלטון, אך ללא אוטונומיה פוליטית.[25] יצוין כי בתקופה זו החל להתגבש גם מרכיב של תודעה חברתית־לאומית חדשה – תודעת פליטות – שחצתה קווים חמולתיים. במצוקות הכלכליות הכבדות של שנות ה־50 ברצועה נולדו יוזמות של סולידריות בין־חמולתית על בסיס מעמד (למשל ארגון הפגנות של פועלים ומובטלים), אם כי הללו דוכאו גם הן בידי המצרים.

הכיבוש הישראלי (1967–1994): בין טיפוח הנהגה מקומית מסורתית להתעוררות לאומית

כיבוש הרצועה על ידי ישראל ביוני 1967 חולל תפנית נוספת במעמדן של החמולות. בשנים הראשונות לאחר 1967 נקט הממשל הצבאי הישראלי גישה של "שלטון עקיף", שנועדה להפחית חיכוך ישיר עם האוכלוסייה הפלסטינית. במסגרת זו ניסה השלטון הישראלי לרתום את המנגנון החמולתי לצרכיו ואף לחזקו. מדיניות זו באה לידי ביטוי במספר אופנים: ראשית, טיפוח המוח'תארים ומנהיגי החמולות. מושלי עזה הישראלים, אל"ם שלמה גזית ויורשיו, הרבו להיפגש עם ראשי החמולות הגדולות והציעו להם מעין עסקה של שקט תמורת טובות הנאה. בתמורה לסיועם בהרגעת השטח קיבלו המנהיגים מעמד מוכר וגישה למשאבים.[26]

ישראל הכירה רשמית במוח'תארים כנציגי חמולות לצרכים מנהליים והאצילה להם סמכויות, ביניהן הנפקת אישורי תנועה, תיווך ברישום אוכלוסין והמלצה על היתרי עבודה. צעדים אלה חיזקו את מעמד ראשי המשפחות הגדולות כמשקל נגד להנהגה הלאומית המחתרתית של פת"ח ואש"ף, שניסתה להתארגן בחשאי.

בשנות ה־70 הקימה ישראל ביהודה ושומרון את 'אגודות הכפרים' (1978–1984) – מסגרות של מנהיגים כפריים חמולתיים שקיבלו תקציבים וסמכויות מקומיות כדי להוות משקל נגד לאש"ף. ברצועת עזה לא הוקמה אגודת כפרים רשמית, אך נעשו ניסיונות

24 Filiu, *Gaza*, 78–82.
25 לוי, "משפחת אל־שוא".
26 שלמה גזית, **המקל והגזר: המימשל הישראלי ביהודה ושומרון** (זמורה ביתן, 1985).

דומים לבנות הנהגה אלטרנטיבית. הדוגמה הבולטת היא **רשאד א־שוא** – בנו של סעיד א־שוא, לשעבר ראש עיריית עזה, שטופח בשנות ה־70 כדמות פרו־ישראלית מובילה בעזה במטרה להחליש את השפעת אש״ף. רמדאן א־שוא אכן מונה לראש עיריית עזה בשנת 1971 בהסכמת השלטונות הישראליים, ונחשב במשך תקופה לאדריכל קשרי התיאום עם הממשל הישראלי.[27]

צעדים נוספים היו התערבות בפתרון סכסוכי חמולות. כאשר פרצו עימותים אלימים בין חמולות ברצועה, כוחות צה״ל שימשו לעיתים כבורר עליון – בין על ידי הפעלת לחץ על הצדדים ובין על ידי חציצה, ובכך הגבירו את תלות החמולות במנגנון הממשל לצורך הכרעה. מדיניות זו נשאה אופי מחושב: ישראל ביקשה ליצור מעמד של ״נכבדים חדשים״ נאמנים, שיוכלו לשלוט מקומית ולהתנגד ללאומיות הרדיקלית.

במהלך שנות ה־70 נדמה היה שאסטרטגיה זו נושאת פרי, כאשר ב־1972, בבחירות המקומיות בעזה ובגדה המערבית/יהודה ושומרון זכו גם מועמדים בני חמולות מכובדים שנתפסו כמתונים. אך במקביל, עליית התנועות הלאומיות והאסלאמיות בקרב הדור הצעיר החלה לערער את ההגמוניה של ההנהגה החמולתית המסורתית. במהלך שנות ה־70, ויותר מכך בשנות ה־80, הצטרפו רבים מצעירי החמולות הגדולות לארגונים פוליטיים מחתרתיים: פת״ח, חזיתות השמאל (החזית הדמוקרטית והחזית העממית), תנועת האחים המוסלמים (שהפכה בהמשך לחמאס) והג׳האד האסלאמי.

למעשה התפתחה מציאות של ״**הנהגה כפולה**״[28] (תופעת ״פני יאנוס״, כהגדרתו של הראל חורב־חליווה, כמאפיין של פוליטיקת החמולות בשנות ה־30) בחמולות רבות: אבי המשפחה או הדוד שימש מוח׳תאר רשמי ושמר על קשרי עבודה עם הממשל הישראלי, ואילו הבן או האחיין היה פעיל מחתרת מבוקש המזוהה עם המאבק בכיבוש. תופעה זו משקפת את השימוש ב״אסטרטגיית גידור״ כמנגנון הישרדות של החמולות, המשמרות קשר עם גורמים שונים במערכת בלי לראות בכך משום סתירה בין השיוך החמולתי לבין להזדהות אידיאולוגית או לאומית.

נהפוך הוא, לעיתים חמולה ״גידרה סיכונים״ והחדירה נציגים למחנות יריבים כדי להבטיח את עצמה בכל תרחיש פוליטי. כך למשל משפחת **עבד א־שאפי** העזתית: האב, ד״ר חיידר עבד א־שאפי, היה מראשי המתונים בעזה (מייסד הסהר האדום וראש המשלחת לשיחות מדריד 1991), אך קרובי משפחתו הצעירים יותר היו פעילי אש״ף ופת״ח בתקופת

27 לוי, ״משפחת אל־שוא״, חלק שלישי.
28 שם, 210–215.

האינתיפאדה הראשונה, שפרצה ב־1987. כך גם משפחת **אל־ח׳אלדי** בעזה, שחלק מבניה היו לפעילי פת״ח ואש״ף ואחרים בארגוני שמאל, בעוד הדור המבוגר שיתף פעולה עם הממשל הצבאי.

בשנות האינתיפאדה הראשונה הסתמן באופן ברור שהדור הצעיר הלאומי דוחק הצידה את דור הנכבדים הוותיק. בשל כך, בסוף שנות ה־80 שקעה השפעת המשפחות הנכבדות המסורתיות, כאשר המוסדות הלאומיים המאורגנים של אש״ף נטלו את הבכורה בייצוג הפוליטי, וחברי החמולות הגדולות הצטרפו אליהם בהמוניהם. ישראל, מצידה, שינתה גישה. אחרי הצהרת העקרונות (1993) שהניחה את התשתית להסכמי אוסלו והקמת הרשות הפלסטינית (מאי 1994), הימרה ישראל על הנהגת הפת״ח. ישראל ביכרה את שיתוף הפעולה עם הנהגת הפת״ח, שאמורה הייתה להשתלב במנגנוני הרשות הפלסטינית, ולמעשה נטשה את החמולות כשהניחה שתפקידן ומעמדן ברשות הפלסטינית המתהווה יהיה פחות משמעותי ומשפיע.[29]

תקופת הרשות הפלסטינית (1994–2007): בין שילוב פוליטי לתסיסה חמולתית

עם כינון הרשות הפלסטינית ברצועת עזה ב־1994 עבר, בפעם הראשונה, השלטון לידיים פלסטיניות. יאסר ערפאת ואנשי פת״ח, שחזרו מעשרות שנים בגלות, התבססו כשלטון החדש. הם ראו בחמולות גורם שיש לשלוט בו ולפקח עליו, בין היתר באמצעות שיתופו המבוקר במנגנוני הרשות הפלסטינית. ערפאת הקים לשם כך מנגנון רשמי בשם ׳הוועדה לענייני השבטים׳ (لجنة شؤون العشائر) בלשכתו, ותוך זמן קצר, שורה של שיח׳ים וראשי חמולות מונו לתפקידים סמליים או ממשיים ברשות. שילובם של אלו יצר מחויבות לשלטון ותלות בו באמצעות משכורות, טובות הנאה, השפעה ומעמד, ובה בעת נטרל את פוטנציאל התנגדות שלהם. לשם כך ולפי שיטת הפרד ומשול, שאפיינה את התנהלותו של ערפאת[30] מול כלל גורמי הכוח במערכת הפלסטינית ובכללם מנגנוני הביטחון, הרשות חיזקה בתחילה את תפקידן של החמולות באמצעות הלגיטימיות השלטונית להתכנס ואף ״לפתור בעיות״ בעצמן, לעיתים במקומות שלרשות היה אינטרס לא להתערב רשמית.

29 Hillel Frisch, *Countdown to Statehood: Palestinian State Formation in the West Bank and Gaza* (State University of New York Press, 1998), 103–109.

30 Barry Rubin, *The Transformation of Palestinian Politics: From Revolution to State-Building* (Harvard University Press, 1999).

כך נוצרו הלכה למעשה ברצועה מעין בתי דין בלתי רשמיים של חמולות (ועדות הפיוס: לִגַ׳אן אִצְלַאח), שעסקו בפישור בסכסוכים פליליים ואחרים, במעורבות מינימלית ובחסות סמלית בלבד של המשטרה.[31] ערפאת ראה בכך דרך לשמור על השקט הפנימי ויציבות השלטון תוך הימנעות מערעור המבנים החברתיים המסורתיים.

תופעה זו באה לידי ביטוי מובהק באופן שבו מנגנוני הביטחון הפלסטיניים גייסו לשורותיהם את בני החמולות. קציני ביטחון נהגו לגייס את קרובי משפחתם, כך שנוצרה לעיתים חפיפה בין המבנה החמולתי למבנה המוסדי. כך למשל, מנגנון המודיעין הכללי בפיקודו של מוחמד אל־מצרי נשען על בני חמולתו מבית חאנון; הכוחות הלאומיים (National Security Forces NSF) תחת הגנרל סלימאן ח׳ילס גייסו רבים מבני שבטו; משפחות כפארנה ואבו חסנין זכו למשרות בולטות במודיעין; ושבט אבו סמהאדנה מרפיח השתלב בסוכנויות הביטחון בדרום הרצועה. במטרה לצמצם את אי־השקט ולמנוע מריבות דמים, הרשות הפלסטינית אף נהגה לשלם במקרים מסוימים כופר דם (דִּיָה) לחמולות ונשענה על ראשי משפחות כדי להבטיח את כניעתם של מבוקשים בעת ביצוע מעצרים.[32]

ואולם בשלהי שנות ה־90 ותחילת האינתיפאדה השנייה (2000 ואילך) התברר שגישה זו גם מחלישה את הרשות הפלסטינית כמקור הכוח ומערערת את סמכות מערכות המשפט ואכיפת החוק ואת מעמדן. החמולות הפכו, במקרים מסוימים, לגורם מתחרה לשלטון. ראשיהן, חלקם חמושים, צברו עוצמה מקומית שאפשרה להם לאתגר את הרשות. חולשת מנגנוני הביטחון בתקופת האנרכיה של האינתיפאדה השנייה (2000–2005) הביאה לכך שבמקרים רבים חמולות גדולות ניהלו את העניינים בכוח הזרוע.[33] סכסוכים בין משפחות הידרדרו לקרבות ירי מתמשכים, כאשר המשטרה נמנעה מלהתערב או לא הצליחה להרגיע את הרוחות. ראשיהם של מנגנוני הביטחון של הרשות אף הודו כי התערבותם ב״מריבות חמולות״ פחתה מחשש להסלמה שלא יוכלו להכילה.[34] דוגמה מובהקת הייתה סכסוך

31 Ido Zelkovitz, *Students and Resistance in Palestine: Books, Guns and Politics* (Routledge, 2015).

32 אתר צה״ל, ״זרקור הסברה מס׳ 4: המבנה החברתי והשבטיות ברצועת עזה״, מאמץ ההסברה, סיכום שבוע 46 למלחמה, 18.8 עד 24.8.2024.

33 Hillel Frisch, ״Choosing the Right Strategy: Why the Palestinians Were More Successful in the First Intifada than in the Second?״ *Contemporary Review of the Middle East, 2* no. 3 (2015): 176–191, 10.1177/2347798915603276

34 International Crisis Group, ״Who Governs the West Bank? Palestinian Administration under Israeli Occupation,״ ICG Middle East Report no. 32, September 28, 2004, 12.

הדמים בין חמולת אבו סיתה לחמולת אל־מצרי בח׳אן יונס ב־2005, שהסתיים רק לאחר שוועדת פיוס חמולתית הגיעה להבנות, בעוד הרשות עומדת מנגד. תופעות אלו המחישו שעם היחלשות הרשות הפלסטינית וארגון הפת״ח גבר משקלן של נאמנויות חמולתיות ונוצר מבנה נאמנויות חדש, שינוצל בהמשך על ידי חמאס.

שלטון חמאס (2007–2023): דיכוי צבאי לצד שיתוף פעולה חלקי – מדה־חמוליזציה לרה־חמוליזציה

את שורשי ההתייחסות של חמאס למוסד החמולה ניתן לאתר כבר בתחילת שנות ה־70. אם תחת השלטון המצרי, בשנות ה־60, התייחסו האחים המוסלמים לחמולות באופן מנוכר ובסוג של בוז, כאשר את המוסד החמולתי זיהו כשריד של הג׳אהיליה, הרי שעם הקמת המג׳מע האסלאמי על ידי שיח׳ אחמד יאסין חל שינוי בולט ביחס האחים המוסלמים, ובהמשך מצד חמאס, כלפי חמולות. זאת בעקבות ההבנה שכדי שתנועת האחים המוסלמים תהפוך לתנועת המונים אין היא יכולה להישאר במגדל השן התאוקרטי, ועליה להתערות במבנה החברתי הקיים. הראל חורב־חליווה עומד בספרו על מנגנוני הפעולה של חמאס, שביטאו גישה אינסטרומנטליתַ שמהותה היא אסלום החמולות מבפנים באמצעות שירותי רווחה וחינוך, לצד שימוש במנגנוני בוררות וסולחה אסלאמיים בשילוב המשפט המנהגי (עורף) המקובל בקרב החמולות, ובכך למעשה קנו מנגנוני חמאס אחיזה עמוקה במבנים המשפחתיים הגדולים ברצועת עזה.

בהמשך, ובשונה מהרשות הפלסטינית שפעלה מול החמולות באופן היררכי (אנכי) באמצעות פנייה לראש החמולה/המוח׳תאר, פעל חמאס בצורה מבוזרת (רשתית) יותר. חורב־חליווה מתאר את מנגנון הפעולה שנשען על גיוס צעירים מתוך החמולות המשפיעות ביותר לשורותיו, בדגש על הזרוע הצבאית ומתן חסינות לאותן חמולות שבניהן השתלבו במנגנונים. החמולות בתורן הגנו על בניהן המשרתים במנגנוני חמאס, לא בהכרח בשל הזדהות אידיאולוגית עם התנועה אלא מתוך מחויבות חמולתית להגנה על אנשיה ולכידות המשפחה. לחדירה עמוקה יותר הצליח חמאס להגיע בקרב חמולות הפליטים, שם הצליח להקים תאים חמושים ברמות אמון וסודיות גבוהות ביותר, שהתבססו גם הם, על קשר משפחתי עמוק.[35]

35 להרחבה בעניין החמולות תחת שלטון הרש״פ וחמאס, ראו: Chorev-Halewa, *Networks of Power in Palestine*, 229–245.

לאחר השתלטות חמאס על רצועת עזה ביוני 2007 מצאה התנועה את עצמה "מהלכת על חוד הסכין"[36] בין שני מוקדי איום: מחד גיסא, הסגר הישראלי והבידוד הבינלאומי, ומאידך גיסא "אש החמולות" מבית. חמאס הבין שהחמולות הגדולות, בייחוד כאלו שהיו מזוהות עם פת"ח, עלולות לערער את שליטתה, ולכן נקט גישה דואלית: יד קשה כלפי גורמים חמולתיים סוררים, לצד ניסיונות הכלה ושיתוף פעולה עם הממסד החמולתי במקרים אחרים. בלשונו של הראל חורב־חליווה, חמאס למעשה ביצע סוג של סינתזה כאשר השתמש בלכידות, בנאמנות ובערכים של הקולקטיב החמולתי כדי לבצר את שלטונו, להעמיק את אחיזתו החברתית ולהפוך את הזרוע הצבאית שלו לעמידה יותר בפני חדירה מודיעינית. החמולות מצידן מצאו בחמאס פטרון חדש וחזק שמאפשר להן לשמור על האינטרסים הכלכליים והחברתיים הבסיסיים שלו.[37]

ואכן, בחודשים הראשונים לשלטונו חמאס חיסל או פירק מיליציות חמולתיות, שהיו מזוהות עם פת"ח ופעלו תחתיו או בחסותו. האירוע הבולט היה עימות עם חמולת ח'ילס משכונת שג'אעיה בשנת 2008. בני חמולה זו, שאף הואשמו בסיוע לישראל, התבצרו בשכונתם. כוחות חמאס הסתערו על המעוז, הרגו ולכדו עשרות, ויותר מ־150 מבני חמולת ח'ילס נמלטו וביקשו את חסות כוחות צה"ל בגבול ישראל.[38] אירוע זה שימש איתות חשוב לחמולות אחרות. במקביל שילב חמאס מנגנונים של משפט חמולתי במשטרה ובמערכת אכיפת החוק.[39] הוקמו ועדות פיוס (יישוב סכסוכים) (לִג'אן אִצלַאח) בתמיכת חמאס, שנוהלו על ידי שיח'ים חמולתיים, כדי ליישב סכסוכים פנימיים באמצעות סולחות בהתאם למנהג והחוק המסורתי (עורף). חמאס הבין כי מאבק חזיתי בכל המסורות החמולתיות יזיק לו ולכן שמר על איזון – בין כפיית מרותו בכוח הזרוע לצורך ריסון כל ניסיון לאתגר אותו והבטחת השליטה לבין הישענות זהירה על מנגנוני הפיוס המסורתיים. יתרה מכך, חמאס אף גייס לשורותיו בני חמולות גדולות (כולל בני חמולות שהיו מזוהות בעבר עם פת"ח) כדי להרחיב את בסיס הלגיטימיות שלו בקרב האוכלוסייה. חמאס גם אפשר את המשך פעילותה של הרשות העליונה לענייני שבטים במחוזות הדרומים (רצועת עזה), תוך שהוא מפקח אחר פעילותה.

36 Abdalhadi Alijla, "The (Semi) State's Fragility: Hamas, Clannism, and Legitimacy," *Social Sciences* 10, no. 11 (2021): 437, https://doi.org/10.3390/socsci10110437

37 שם.

38 שלמה ברום, "התהדקה שליטת החמאס בעזה", מבט על, גיליון 66, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), 6 באוגוסט 2008.

39 Benedetta Berti, *Hamas and Hezbollah: A Comparative Study* (Johns Hopkins University Press, 2012), 158–160.

הגישה הנוקשה של חמאס כלפי עצמאות החמולות, אלו שלא פעלו בשיתוף פעולה איתו ותחת מרותו, אף גובתה פומבית בדרגים הגבוהים ביותר. במסמך מדיניות[40] שהופנה לראש ממשלת חמאס דאז, אסמאעיל הנייה, הודגש הקו חסר הפשרות: "אף משפחה לא תנסה להתריס נגד הממשלה. הם מכירים את הזעם שהממשלה יכולה לשחרר אם המשפחות ינסו לאתגר אותה. הסמכות של הממשלה הולכת להיות חזקה יותר מכל משפחה [...] משפחות לא ישלטו בפוליטיקה" (עמ' 15). אירוע נוסף שהמחיש את אכזריות האכיפה כלפי חמולות סוררות התרחש כאשר בן לחמולת בכר, משפחת דייגים ידועה מעזה, ירה באחראי כוח המשמר של חמאס בבית החולים שיפא, בנקמה על הריגת קרובו. בתגובה הטילו כוחות חמאס מצור הדוק על מתחם המגורים של משפחת בכר בעיר עזה, שבו שהו כ־300 נפשות, עד הדיכוי המוחלט של ההתנגדות.

במידה רבה עלה בידי חמאס למנוע מן החמולות להתאחד נגדו, אך מערכת היחסים נותרה מתוחה. החמולות בעזה ראו עצמן כגורם עצמאי בעל אינטרסים מקומיים, בעוד חמאס תבע מונופול על הפעלת הכוח.[41] בתקופות של שקט ובנייה אפשר חמאס לחמולות מרחב פעולה גדול יותר (למשל, הסדרת סכסוכי מקרקעין מסוימים ללא התערבות בתי המשפט, או קבלת בני חמולות לשורות המשטרה), אולם בעיתות משבר – דוגמת מבצע עופרת יצוקה (2008) – ננקטה יד ברזל נגד כל ניסיון לערער את שלטונו מבית, וצומצם מרחב פעולתן של החמולות. עד שלהי 2023 נדמה היה שחמאס כפה את עצמו כשליט בלעדי, והמסורת החמולתית רוסנה תחתיו במידה רבה. אך כפי שהתברר בהמשך, השקט היה מדומה.

למעשה, בתקופת שלטון חמאס ניתן לזהות שני שלבים ברורים במדיניות כלפי החמולות. בשנים הראשונות נקט חמאס אסטרטגיה של **דה־חמוליזציה** – ניסיון שיטתי לפרק ולהחליש את המבנה החמולתי המסורתי (באמצעות דיכוי צבאי וצעדי הרתעה חריפים), ואילו בשנים המאוחרות יותר לשלטונו פיתח בהדרגה אסטרטגיה ל**רה־חמוליזציה**, שנשענה על ההבנה שכדי למשול ביעילות עדיף לשתף פעולה עם המארג החמולתי, ועל כן שילב מחדש מוסדות פשרה מסורתיים במערכת המשפט ואכיפת החוק והיטיב עם משפחות מרכזיות כדי לרתום אותן לצידה. במילים אחרות, חמאס עבר מכפיית שלטון חד־צדדי

40 מסמך שנכתב על ידי אחמד יוסף, יועצו של הנייה, ופורסם ב־International Crisis Group, "Inside Gaza: The Challenge of Clans and Families", Middle East Report No. 71, December 20, 2007, 15.

41 Berti, *Hamas and Hezbollah*.

להתבססות על שילוב של "מקל וגזר", שבא לידי ביטוי בהמשך שימוש בכוח מדינה אלים נגד מתנגדים חמולתיים מצד אחד, ומצד שני חיזור אחר חמולות נבחרות, מתן טובות הנאה לבכיריהן והעסקת אנשיהן, בתקווה לנטרלן כאיום על שלטונו.

מדיניות דו־ערכית זו הצביעה על הסתגלות והתאמה שעבר שלטון חמאס. היא אפשרה לחמאס להשליט סדר יחסי בעזה לאורך מרבית שנות שלטונו, אך לא ביטלה את מוקדי הכוח החמולתיים אלא דחקה אותם אל מאחורי הקלעים. וכפי שהתברר בהמשך, אותם כוחות חברתיים חמולתיים שבו ועלו אל פני השטח ברגע של היחלשות ממשל חמאס ודעיכתו.[42] חשוב להדגיש שהממשל האזרחי של חמאס לא קרס ברצועת עזה באף אחד משלבי המלחמה. הוא נחלש מאוד בשל דעיכה בפעילות מערכים ממשלתיים, בדגש על מערכי הבריאות והחינוך וכן חלק גדול מהרשויות המקומיות, אך לאחר הפסקת האש בין ישראל לחמאס, שגובשה בחסות אמריקאית באוקטובר 2025, השכיל חמאס לשוב ולחזק את משילותו ופעל לחיזוק שליטתה בסדר הציבורי תוך דיכוי מתנגדים, לרבות משורות החמולות. קודם לכן ניהל עימותים עקובים מדם עם החמולות, דוגמת העימות עם חמולת אל־מג'אידה באוקטובר 2025, שגבה עשרות הרוגים משני הצדדים.

יחסו של חמאס כלפי החמולות מאז הפסקת האש היה חשדני. הוא אומנם הסתייע בהן לשמירה על הסדר, דוגמת הקמתן של ועדות ההגנה העממיות, אך במקביל פעל לסכסך ביניהן מחשש לערעור אחיזתו בשטח. חמולות אבו שבאב ואל־אסטל שנאבקו בחמאס בדרום הרצועה ופעלו לשלוט בסיוע ההומניטרי שהועבר לרצועה במהלך המלחמה היוו מודל לפעילות עצמאית, שממנה חשש חמאס.

דמוגרפיה וגיאוגרפיה של החמולות ברצועת עזה

ברצועת עזה מוכרות בעת הנוכחית מאות חמולות פעילות. קיים קושי לציין מספר מדויק שלהן, שכן ההגדרה מי נחשבת חמולה לעיתים מטושטשת (יש שמגדירים חמולה כמשפחה מורחבת המציגה אילן יוחסין אחיד; אחרים מגדירים חמולה כקואליציית משפחות הנושאות שם משותף). עם זאת מוערך כי ברצועה יש כ־250–300 חמולות בעלות משמעות חברתית, כמה עשרות ביניהן גדולות במיוחד (מונות אלפי נפשות כל אחת), ורבות אחרות קטנות יותר.[43]

42 Glenn E, Robinson, "Palestinian Tribes, Clana, and Notable Families," Strategic Insight 7, no. 4, (2008).

43 Sara Roy, *The Gaza Strip: The Political Economy of De-development*, 3rd ed. (Institute for Palestine Studies, 2016), 24–28.

גודל חמולה ברצועת עזה יכול לנוע מכמה עשרות חברים (בחמולות קטנות, שהן למעשה משפחה גרעינית מורחבת אחת) ועד עשרות אלפים בפריסה רחבה (בחמולות גדולות ומסועפות, לעיתים עם ענפים גם בגדה או בפזורה הבדואית). כך למשל, חמולת **אל־מצרי** (במקור אחת המשפחות מאזור כפר שמדרום ליפו, שבו התיישבו כנראה בראשית המאה ה־19 לאחר שברחו מגיוס החובה של מוחמד עלי במצרים ומכאן שמה, כשמן של משפחות רבות אחרות ברחבי ארץ ישראל) מונה כיום יותר מ־20 אלף נפש ברחבי הרצועה, וחמולת **אבו־סיתה** (במקור משבט בדואי באזור באר שבע) מונה אלפים רבים, החיים בעיקר בח׳אן יונס וברפיח. החמולות הגדולות נחלקות לעיתים לענפי משנה (פְּחָ׳ד),[44] כאשר כל ענף משנה עשוי לתפקד כחמולה בפני עצמה עם שם נוסף או כינוי נפרד. בדרך כלל חמולה גדולה מורכבת מכ־5–10 בתי אב גרעיניים מרכזיים, המקושרים ביניהם בקשר ייחוס רחוק. עם זאת, גודל כשלעצמו אינו המדד היחיד לחשיבות. ישנן חמולות קטנות אך בעלות יוקרה וכוח (למשל חמולה שמעמדה גבוה כי צמחה מתוכה הנהגה פוליטית), לצד חמולות גדולות שמשקלן הפוליטי נמוך.

טיפולוגיה של החמולות ברצועת עזה

כדי להבין את מבנה הכוח של החברה ברצועת עזה חשוב להבין את המרקם החמולתי, את המאפיינים הייחודיים של החמולות, בוודאי של הגדולות והמשפיעות ביניהן, ואת יחסי הגומלין ביניהן. ניתן לסווג את החמולות על בסיס ארבעה קריטריונים עיקריים: מוצא ומבנה סוציולוגי; מיקום גיאוגרפי; נאמנות פוליטית והשפעה (מעמד ומורשת היסטורית, עומק השילוב במוסדות השלטוניים, מיליציות חמושות ועוצמה כלכלית).

חלוקה לפי מוצא ומבנה סוציולוגי

המחקר הסוציולוגי־היסטורי של החברה הפלסטינית נשען באופן מסורתי על טיפולוגיה משולשת, המבחינה בין שלוש קבוצות אוכלוסייה עיקריות: העירונים, הפליטים והבדואים, השונות במקורן ההיסטורי, הרכבן ותפקידיהן.[45]

44 המונח מקובל מאוד בעיקר באזור חברון ופחות שכיח ברצועת עזה, למרות שהוא קיים כעובדה גניאולוגית.

45 Baruch Kimmerling and Joel S. Migdal, *The Palestinian People: A History* (Harvard University Press, 2003), 3–35.

משפחות נכבדים עירוניות (אעיאן): זהו המבנה החמולתי של העילית העירונית המסורתית בתקופה העות׳מאנית והבריטית. משפחות וביניהן א־שוא, א־ראיס בעזה; א־שוראב, אל־פרנג׳י בחאן יונס; אבו מדין בדיר אל־בלח היוו בתי אב של הנהגה מקומית. הן התאפיינו לרוב כבעלות נכסים (אדמות, עסקים), בהשכלה גבוהה יחסית ובמעמד דתי (רבים מבני אותן חמולות שימשו קאדים, אמאמים ואנשי דת בכירים). בתקופה העות׳מאנית משפחות הנכבדים נשאו לעיתים קרובות תארים כ׳טַוִיל׳ (מיוחס) או ׳בק׳ ו׳אפנדי׳, והיו מקושרות בקשרי חיתון גם בין ערים שונות.[46] החמולה הייתה לעיתים לא גדולה מבחינה מספרית, לעיתים עשרות נפשות עד מאות אחדות, אך בעלת השפעה עצומה. אלה הן המשפחות שקיבלו משרות כדוגמת ראשי ערים, חברי ועדות, חברי פרלמנט פלסטיני.

בתקופות היסטוריות שונות בלטה היריבות בתוך שכבה זו (בדומה ליריבות בין משפחות חוסייני ונשאשיבי בירושלים, או יריבות על ראשות עיריית עזה בין פלגים ממשפחת א־שוא בתקופת המנדט הבריטי). השלטונות השונים נהגו לטפח משפחות נכבדים לצורכיהם, אך בעת התעוררות לאומית אימצו חלק ממשפחות אלו אידיאולוגיה לאומית ופנו נגד הפטרון הזר (כך למשל, בני משפחת א־שוא נחלקו ביחסם כלפי הבריטים בשנות ה־30: חלקם שיתפו פעולה עם הבריטים, בעוד אחרים מבני המשפחה המורחבת תמכו במרד).

לאחר 1994, עם הגעת אנשי פת״ח ואש״ף לרצועה, השתלב חלק ניכר ממשפחות הנכבדים בהנהגה החדשה. אחרות שמרו על עצמאותן, אך מעמדן נחלש עם עליית דור חדש של מנהיגים כריזמטיים, שלא הגיעו ממשפחה ״מיוחסת״. מנגד, אין להמעיט בחשיבותן של החמולות שעדיין נוכחות בכל מקום ברצועת עזה וביהודה ושומרון כקבוצות אינטרס. גם השתלבותן בגופים פוליטיים ומוסדיים אינה מבטלת את חשיבות החמולה או את כוחה.

חמולות כפריות (פלאחים) ו״חמולות פליטים״: קבוצה רחבה של משפחות איכרים, שהתקיימה על בסיס סולידריות הדוקה סביב עבודה משותפת ושכנות בכפר. חלק מהחמולות הכפריות היו גדולות יותר ממשפחות הנכבדים העירוניות ולעיתים קרובות חסרות היררכיה פנימית ברורה, והן ניהלו בעצמן חיי הכפר: הן פתרו סכסוכים, חילקו אדמות מרעה וארגנו עבודות קהילתיות בעונות הזריעה והקציר.[47]

אחרי הנכבה (1948) נאלצו חמולות כפריות רבות להתמודד עם אתגר של ממש בכל הנוגע להסתגלות למעבר מחיי הכפר והמרחב הפתוח בארץ ישראל/פלסטין המנדטורית

46 Rashid Khalidi, *Palestinian Identity : The Construction of Modern National Consciousness* (Columbia University Press, 1997), 85–95.

47 לוי, ״משפחת אל־שוא״, 7–12 (בפרק ״גישות בחקר המשפחה״).

לחיי מחנה פליטים צפוף ולא מוכר.[48] בחלק מהמקרים חמולות מכפרים שונים התערבבו או התלכדו (כך למשל במחנה עבסאן, חמולות מבודדות משני כפרים שונים חברו לברית חדשה). המאפיין המרכזי בקבוצה זו הוא התפקיד החברתי. החמולה מהווה עבור חבריה קהילה מגוננת וערבות הדדית, אך אין לה יומרה פוליטית. רבות מחמולות הפליטים והכפר קשורות זו לזו גם בקשרי נישואין כדי להבטיח שימור הנכסים בתוך המעגל המוכר. נציגים מחמולות גדולות אלו הצליחו לזכות בבחירות מוניציפליות ברצועה (למשל, ראשי מועצות במחנות פליטים דוגמת מחמוד אל־ח׳זנדאר במחנה שאטי בשנות ה־90, בן חמולה גדולה מיפו ממשפחה אמידה העוסקת בתחומי האנרגיה והבנייה; האשם אל־ח׳זנדאר היה אחד ממקימי תנועת האחים המוסלמים ברצועה במאה הקודמת. סבו שימש אמאם מסגד אל־אקצא), אך בדרך כלל תוך הזדהות מפלגתית.[49]

שבטים בדואיים: מבנה חברתי זה מבוסס על בריתות בין חמולות שיש ביניהן קשרי דם היסטוריים או קשרי נישואין, במסגרת־על הנקראת שבט (עַשִׁירָה). השבט הבדואי עשוי למנות אלפי אנשים ומורכב ממספר חמולות (לפעמים משתמשים במונח בתי אב גם לשבט, למשל בית אל־סנינה (חברון), בית אל־אבו קוידר תחת שבט תיאהא). בראש השבט עמד באופן מסורתי שיח׳ ממשפחת שיח׳ים (בן היורש את אביו) – בדרך כלל מהחמולה הגדולה או המיוחסת ביותר בשבט. השבטים יצרו קונפדרציות (צַף) רחבות לצורך תמיכה הדדית בעתות מלחמה, אך במצב רגיעה כל שבט שמר על אוטונומיה מלאה.[50]

ברצועת עזה התרכזו עיקר השבטים הבדואיים בדרום ובאזורים שגבלו בעבר בשטחי מרעה. גם תחת המשטר המצרי והישראלי שבטים אלו שמרו אמונים, גם אם באופן חלקי או רופף יותר בהשוואה לעבר, למנהיגות המסורתית. למעשה היו מקרים שישראל הכירה רשמית בשיח׳ שבטי והעניקה לו מעמד מיוחד (מעין מוח׳תאר של שבט). השבטים, בניגוד לחמולות הכפריות, שמרו על מידת זרות תרבותית (שפה מעט שונה, לבוש, מנהגים). עם השנים חל בידול בין השבטים כאשר חלק מהם נטמע במארג החמולות הכללי, בעוד אחרות נותרו כשבט מובחן, למשל שבט אבו עידה בדרום הרצועה.[51]

---

48 כ־64% מהפליטים שהגיעו מכפרים שבהם עסקו בחקלאות נדחקו למחנות פליטים צפופים. להרחבה בנושא ראו: Beryl Cheal, "Refugees in the Gaza Strip, December 1948–May 1950," *Journal of Palestine Studies* 18, no. 1 (Autumn 1988): 138–157, https://doi.org/10.2307/2537600

49 Roy, *The Gaza Strip*, 335–340.

50 עארף אל־עארף, **תולדות באר שבע ושבטיה** (אריאל, 2000), 75–82

51 Gideon M. Kressel, *Descent through Males: An Anthropological Investigation into the Patterns of Lineage Segmentation* (Brill, 1992), 34–56.

מיליציות חמולתיות: תופעה מודרנית יחסית, שהתבלטה בתקופות של ריק שלטוני (בעיקר באינתיפאדה השנייה ואחרי 2007), ובמהותה היא התארגנות מקומית חמושה סביב זיקה חמולתית. אין זו קטגוריה חברתית "טהורה" מובחנת, אלא יותר מאפיין של התנהלות שבטית/חמולתית.[52] במציאות שבה השלטון המרכזי נחלש, קבוצות של צעירים בני אותה חמולה לקחו לעיתים את החוק לידיהם והקימו כנופיות חמושות. כך למשל חמולת דוע'מוש, שהתאפיינה באוריינטציה עבריינית וביססה שליטה בשכונות, ובכלל זה מאבק בחמאס בשנות שלטונו הראשונות.

בישראל נהגו לעיתים לכנותן בטעות 'מיליציות של חמולות' או פשוט 'החמולות', אך בפועל לא פעם התנערו ראשי החמולה מקבוצות אלו. דוגמה בולטת לתופעה היא **כנופיית אבו שבאב,** שפעלה באזור רפיח באמצע שנות ה־2000. מנהיגה, יאסר אבו שבאב (שנרצח בשלהי 2025 על ידי בן חמולה אחרת בשבט),[53] בא אומנם מחמולה גדולה (אבו שבאב, ענף משבט תראבין), אולם ראשי אותה חמולה התנערו מפעולותיו האלימות ואף סייעו למאמצים לפירוקה. פעולה זו של התנערות מוכרת בטרמינולוגיה החמולתית כ'אִעְלַאן בַּרַאאַה' (הכרזת חפות/התנתקות). מדובר באקט קיצוני ופומבי המפורסם לרוב ברשתות החברתיות או במסגדים, כאשר החמולה מסירה מעצמה את האחריות הקולקטיבית למעשיו של בן משפחה שסרח, או שפעולותיו מסכנות את הכלל (למשל, חברות במיליציה עבריינית או שיתוף פעולה עם ישראל). מטרת ה'בראאה' היא להגן על ה'סִמְעַה' (שמה הטוב) של החמולה ולמנוע מצב של אחריות קולקטיבית, שבמסגרתה כלל המשפחה תיחשף לנקמת דם בשל מעשי היחיד.[54]

תופעת המיליציות החמולתיות מייצגת לכאורה את "הצד האפל" של מוסד החמולה. במבט ראשון עלול להצטייר מתח בין דמותה של החמולה כרשת ביטחון אזרחית, מנגנון סולחה ומשטרה חברתית, לבין חמולה המתנהגת כמאפיה השולטת על שיירות סיוע הומניטרי וכלכלת צללים באמצעות כוח הזרוע. עם זאת אין מדובר בהכרח בסתירה מהותית: גם חמולה המתנהגת כמאפיה מגינה למעשה על בניה באמצעות פעילותה ומספקת את צורכי החמולה באותם אמצעים. הפעלת מיליציות חמושות והתנהלות כוחנית משמשות

52 Dag Tuastad, "The Role of International Clientelism in the National Factionalism of Palestine," *Third World Quarterly* 31, no. 5 (2010): 791–808. https://doi.org/10.1080/01436597.2010.503569

53 איתי בלומנטל, "במערכת הביטחון מעריכים: אבו שבאב נרצח באגרופים ע"י חבריו ומאבטחיו", כאן חדשות, 4 בדצמבר 2025.

54 שחם מימון, **חמולות מזרח ירושלים**.

פעמים רבות כגורם מרתיע מפני ניסיונות פגיעה בחמולה, או התנכלות לה מצד כוחות יריבים או שלטון עוין.

לכן, כאשר הסולידריות והשבטיות מנותבות לאלימות ולשבירת המונופול של השלטון המרכזי על הכוח, החמולה אומנם עלולה להפוך מגורם מייצב למסוכן עבור סביבתה והסדר הציבורי, אך מבחינת בניה היא ממשיכה למלא את ייעודה המקורי כרשת מגן. מורכבות זו היא אחת מהסיבות המרכזיות למחלוקת בהערכת תפקידן האפשרי של חמולות ברצועת עזה ושילובן בשלטון המרכזי והמקומי ב"יום שאחרי חמאס" לכשיגיע – האם יהיו גורם מסייע ליציבות, או דווקא מתחרה פרוע שעלול להצית כאוס? (על כך נרחיב בהמשך).

הגבולות בין סוגי החמולות השונים אינם קשיחים. חמולת פלאחים יכולה להצמיח במהלך השנים משפחת נכבדים עירונית (כך קרה למשפחת אל־מצרי העזתית ששורשיה כפריים, והיום נחשבת לאחת ממשפחות המקומיים־עירוניים [אעיאן]. חשוב להדגיש שאין מדובר באותה משפחת אל־מצרי משכם, שגם מוצאה ממצרים, אך היא היגרה לפני מאות שנים לחברון ומשם לשכם, ויש לה מסורת של מסחר ותעשייה).[55] שבט בדואי יכול להתפצל לחמולות נפרדות עם המעבר לחיי קבע. גם ברצועת עזה חלק מהמשפחות משלבות זהויות: למשל, **משפחת אבו מדין** בדיר אל־בלח כוללת ענף אחד הנחשב משפחת נכבדים (אחראי על כס המשפט השרעי המקומי בעבר) וענף אחר ממוצא בדואי מובהק; שני הפלגים מזהים את עצמם כ"חמולת אבו מדין". לפיכך הטיפולוגיה מסייעת בהבנה כללית, אך המציאות בשטח מגוונת וגמישה והגבולות בין הקטגוריות השונות עלולים להיות מטושטשים וחדירים.

סיווג פוליטי־אידיאולוגי

הנאמנות הפוליטית של החמולה היא לעיתים קרובות **אינסטרומנטלית** ומשתנה (נאמנות היברידית). באופן כללי ועקרוני ניתן לאפיין ארבעה סיווגים אידיאולוגיים או זהותיים במובן האידיאולוגי:[56]

1. **חמולות מזוהות עם פת"ח/לאומיות**: חמולות בעלות זיקה היסטורית לרשות הפלסטינית, שנהנו מכוח והשפעה בתקופת ערפאת (כגון **ח'ילס, אבו ורדה**), בעלות פוטנציאל

55 Chorev-Halewa, *Networks of Power in Palestine*, 42–65.

56 הגבולות היטשטשו בשנות שלטון חמאס. משפחות שהיו מזוהות באופן מובהק עם הרשות הפלסטינית נחצו בתמיכתן בין הרש"פ ופת"ח לבין חמאס. ברשימת המחבלים ההרוגים במלחמת חרבות ברזל ניתן למצוא מחבלים רבים שהשתייכו למשפחות עירוניות, כמו למשל משפחת א־שוַא, שהיו מזוהות לאורך השנים עם הרש"פ.

לשיתוף פעולה עם רשות פלסטינית (מחודשת, לאחר שתעבור רפורמות נדרשות), אך נרדפות על ידי חמאס.

2. **חמולות מזוהות עם חמאס**: שבניהן השתלבו בזרוע הצבאית ובמנגנוני חמאס או נהנו מפטרונות הארגון (חלקים ממשפחת **אל־מצרי**, חמולות דתיות בדרום).
3. **חמולות סלפיות/ג׳האדיסטיות**: פלגים קיצוניים, לרוב בתוך חמולות גדולות, המאמצים אידיאולוגיה סלפיסטית/ג׳האדיסטית גלובלית ומתחרים בחמאס מימין (דוגמת חמולת **דוע׳מוש** שחלקים ממנה הקימו את ׳צבא האסלאם׳).
4. **חמולות כלכליות/אינטרסנטיות**: חמולות (בעיקר בדרום, בדואיות) המונעות משיקולי רווח כלכלי, הברחות ושליטה במשאבים. נאמנותן נתונה למי שמשלם או מאפשר להן חופש פעולה (פלגים משבטי תראבין וסוארכה).

פריסתן הגיאוגרפית של החמולות

החמולות ברצועת עזה פרוסות בכל רחבי הרצועה, אך לעיתים מזוהות עם אזור גיאוגרפי מובהק – צפון, מרכז או דרום – ובפרט עם יישובים ספציפיים. לדוגמה, חמולת **אבו וַרדה** מרוכזת במחנה ג׳באליה ובשכונת השיכונים שליד חוף עזה (צפון הרצועה); חמולת **אל־מנסי** בבית לאהיא (צפון); חמולת **אבו הולי** בדיר אל־בלח (מרכז); וחמולת **אל־מג׳אידה** בח׳אן יונס (דרום). ואולם רבות מהמשפחות התפזרו מאז 1948 במקומות שונים ברצועה, כך שהמיפוי הגיאוגרפי אינו חד־משמעי. ככלל, בצפון הרצועה מצוי ריכוז גבוה של חמולות פליטים גדולות (סביב מחנות ג׳באליה ושכונות עזה הצפוניות), במרכז הרצועה ערבוב של חמולות מקומיות ופליטות, ובדרום נמצא שילוב של שבטים בדואיים מסורתיים עם חמולות פליטים. כל משפחה עיצבה את מרחב המחיה הגיאוגרפי שלה, שלבש ופשט צורה לאורך השנים. חלק מהמשפחות בנו במרחביהן שכונות, רחובות ובניינים הקרויים על שמן.

מרקם עירוני מול כפרי: לחלק מהחמולות "אחיזה טריטוריאלית" מובהקת בשכונות או בכפרים (למשל חמולת **ח׳ילס** בשכונת שג׳אעיה בעזה), בעוד אחרות פזורות יותר. ישנן גם שכונות חמולתיות הקרויות על שם המשפחה הדומיננטית באזור (לדוגמה, המחסום המפורסם בדרום הרצועה כונה בעבר ׳מחסום אבו הולי׳, בשל שליטת חמולת אבו הולי באזור). הפריסה הגיאוגרפית שזורה במידה רבה בהיסטוריה המקומית של כל חמולה – מקומות יישוב היסטוריים, עקירה והתיישבות מחדש.

ניתן לסווג את הפריסה הגיאוגרפית של החמולות ברצועת עזה ולהציגה גם באמצעות ההבחנה בין שלושת הסוגים של החמולות:

1. **חמולות "מקוריות" (בלדיות)** –המשפחות שהתגוררו באזור עזה לפני 1948 ואף מאז המאה ה־13 לספירה. הן כוללות את האליטה העירונית (משפחות הנכבדים של ערי עזה, ח'אן יונס, דיר אל־בלח ורפיח) ואת השבטים והחמולות הכפריות באזור, שלהן שורשים מקומיים היסטוריים. לדוגמה, משפחות א־שוא, א־ראיס, אל־אע'א, עבד א־שאפי, אבו מדין, טבאש ואחרות בעיר עזה; חמולות פרג', שחאדה, אל־ברברי (דוגמה לחמולה שמוצאה מהכפרים הברבריים־אמאזיגיים בצפון אפריקה), שבט אל־בטאט שבאזור דיר אל־בלח, (שמוצאו כנראה מחברון), השבטים בריקה ואל־עראמשה באזור ח'אן יונס, חמולות מקוריות רבות גאות בשורשיותן ומדגישות את ישיבת אבותיהן ברצועת עזה מדורי דורות. מעמדן הכלכלי האיתן של רבות מקרב משפחות אלה הוביל לכך שהשלטונות המתחלפים ברצועת עזה היו חפצים בקרבתן, בין היתר בשל עושרן ומשאביהן.
2. **חמולות פליטים (מוח'ימה)** – חמולות שעד 1948 שכנו בערים ובכפרים מחוץ לרצועה, ובעקבות המלחמה התיישבו במחנות הפליטים ברצועת עזה. רבות מהן שימרו את שם כפר המוצא או המשפחה המקורית בפנים הארץ. במחנות הפליטים בעזה, בבית לאהיא, בג'באליה, בדיר אל־בלח, בח'אן יונס וברפיח נוצרה במהלך השנים חלוקה פנימית לפי חמולות. לדוגמה, במחנה ג'באליה התגבשו חמולות שמוצאן מכפרים באזור יפו ולוד (כגון חמולת אבו סלים, שמוצאה מהכפר סלמה שליד יפו); ברפיח נמצאות חמולות שמקורן בכפרי הדרום (כדוגמת חמולת זעריר מהכפר בריר שבנגב הצפוני, ברור חיל כיום). הפליטים נטו להתרכז בשכנות לפי אזור מוצאם, וכך נוצרו מעין מובלעות חמולתיות בתוך המחנות.

גם כיום, עשרות שנים אחרי הנכבה, רבים מבני הדור הצעיר מזהים את שייכותם החמולתית לפי כפר המקור של סבם. החמולות של הפליטים שמרו על זיקה הדוקה בתוכן וביניהן, בתחילה באמצעות ועדי הפליטים והמוח'תארים במחנות, וכיום גם דרך איגודי משפחות ארציים ובינלאומיים (למשל, ארגון עולמי של יוצאי עיר מסוימת הכולל את כל המשפחות המזוהות עימה). חלק מהחמולות הפליטות הפכו כוחות חברתיים ופוליטיים בעלי עוצמה ברצועה – דוגמת חמולת אבו ג'רד (מקורה בכפר בית דראס מדרום לאשדוד, וכיום מהגדולות במחנות הצפון). חמולות (משפחות) גדולות אחרות ומוכרות מאוד הן משפחת דחלאן, סנוַאר, הנייה ואל־חיה, שהתגוררו במחנות הפליטים

בח׳אן יונס ובצפון הרצועה. אוכלוסיית הפליטים הפכו מאז הגעתן לרצועת עזה לחלק הגדול יותר מכלל אוכלוסיית האזור. מעמדן הכלכלי היה נמוך וחלקן נותר במצב זה, מה שנוצל היטב על ידי חמאס בשנותיו הראשונות כדי לבסס תמיכה ואהדה במחנות הפליטים ולכרסם בהגמוניה של המשפחות הוותיקות.

3. **חמולות ושבטים בדואיים** – בדרום הרצועה ובאזור הספר הגובל בחצי האי סיני ובנגב נמצאות משפחות שמוצאן שבטי־בדואי. חלק משבטים אלה נדדו באזור מזה דורות, וחלקם נכנסו לרצועה לאחר שהופרדו מקרקעותיהם בנגב ב־1948. הבדואים נוטים לשמור על מבנה שבטי היררכי. מספר חמולות מרכיבות שבט רחב יותר, ושבטים קרובים מתלכדים לקונפדרציות/מטות (בערבית צַף או קבוצה; השימוש במונחים קבילה־קבאאִ׳ל – שבט־שבטים – מקובל גם הוא).

ברצועת עזה קיימות שש מסגרות שבטיות מרכזיות: תיאהא, תראבין, אל־ג׳בארת, אל־עֶג׳יראת, אל־חְיַואט, אל־עזאזמה ואל־ג׳האלין. השבטים תיאהא ותראבין, למשל, התפרסו מסיני ומהנגב לדרום רצועת עזה, והם כוללים חמולות כגון אל־מסמעין, אבו סַפַר, אבו מדין (ענף בדואי שנבדל ממשפחת אבו מדין העירונית) ואבו תח׳ילה. שבט אל־ג׳בארת כולל חמולות כמו אבו סיתה, שְנִיוִי וכיוצא בזה. קונפדרציית אל־ג׳האלין מקורה בבקעת באר שבע וחלקים ממנה התיישבו במזרח רצועת עזה (למשלן חמולת א־שמארח׳ה).

הבדואים ברצועת עזה נטו בתחילה לשמור על אורח חיים שבטי־מסורתי בהתבדלות מאורחות החיים ברצועה (יישובים בארבעה ״משולשים״ בדואיים בצפון־מזרח הרצועה, מרכז הרצועה ומערב הנגב הצמוד לרפיח). במהלך השנים רבים עברו ליישובי קבע או למחנות הפליטים, אך עדיין ניכרת זיקה הדוקה ביניהם למסגרות השבטיות הגדולות יותר. כך למשל, חמולת **אבו מעמר** מרפיח גאה להשתייך לקונפדרציית תראבין הגדולה, גם אם זהותה העצמית מובהקת.

שבטי הבדואים נסמכו היסטורית על מרעה ונדידה והשתלבותם בחיי הרצועה הצפופה הייתה הדרגתית. עד היום, חלק ממנהגיהם (למשל מערכת מיר או דִיה, הפיצוי הכספי השבטי) מוסיפים להתקיים בפאתי עזה. מבחינה פוליטית, הבדואים נטו להיות מחוץ למעגל ההנהגה העירונית. תחת שלטון ישראל חלקם שיתפו פעולה עם הממשל

(אחדים מבני השבטים שירתו כשוטרים או חיילי צה"ל), ואחרי 2007 חלקם הואשמו בשיתוף פעולה עם ישראל וסבלו מדיכוי מצד חמאס.[57]

תרשים 1: החמולות ברצועת עזה: מבנה חברתי ומיפוי כוח

א. מוצא סוציולוגי ומבנה

1. השבט והקונפדרציה הבדואית

שיעור באוכלוסייה: 15%-25% מהאוכלוסייה, דרום/סִפר.
מאפיינים: סולידריות גבוהה, היררכיה, שליטה בנתיבי הברחה (תראבין, תיאהא, עזאזמה).

2. החמולה המקומית (מוּאטִנין)

פלאחים (כפריים): שורשים עמוקים בקרקע (כפארנה).
אעיאן (אליטה עירונית): בעלי הון וקרקעות, השפעה פוליטית (א-שוַא, אל-חוסייני).

3. חמולות הפליטים

שיעור באוכלוסייה: 70% מהאוכלוסייה, מחנות פליטים.
מאפיינים: זהות "זכות השיבה", עמוד שדרה לארגונים (ג'באליה, שאטי).

ב. סיווג פוליטי-אידיאולוגי (נאמנות היברידית)

1. מזוהות עם פת"ח/לאומיות:

זיקה לרש"פ, פוטנציאל שת"פ, נרדפות ע"י חמאס (ח'ילס).

2. מזוהות עם חמאס:

שילוב בזרוע הצבאית, נהנים מפטרונות (אל-מצרי).

3. סלפיות/ג'האדיסטיות:

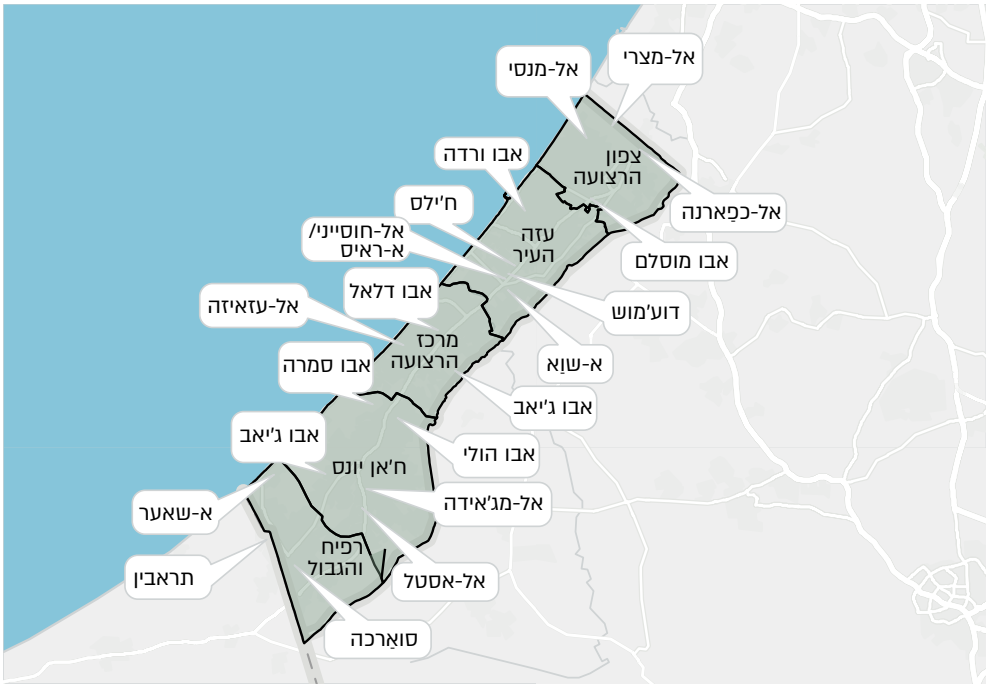
אידיאולוגיה גלובלית, קיצוניות, תחרות מול מנגנונים (דוע'מוש).

4. כלכליות/אינטרסנטיות:

רווח כלכלי, הברחות, נאמנות למשלם (תראבין, סוארכה).

57 Kimmerling and Migdal, *The Palestinian People,* 3–35.

תרשים 2: מפת מיקומי החמולות

INSS/Data Center. *Gaza Strip/Militias and Tribes.* Esri, 2026.

מתחים בין החמולות

הבדלי המוצא והפריסה הגיאוגרפית יצרו במהלך השנים גם מתחים חברתיים בין החמולות. בתקופת הממשל המצרי ואחריה ניכרו מתיחויות בין ה"ע'זאזוה" (בני עזה המקוריים) לבין הפליטים. משפחות נכבדים ותיקות נטו לזלזל בתרבות מחנה הפליטים ובהיעדר השכלה בקרב רבים מהפליטים בראשית דרכם, בעוד הפליטים ראו בוותיקים לעיתים משתפי פעולה, שנהנו מפריווילגיות תחת השלטון הזר. גם בין הבדואים לאוכלוסייה העירונית התגלעו מתחים שנבעו, בין היתר, מדעות קדומות הדדיות.[58] ואולם עם הזמן ובהשפעת המאבק בישראל, שהפך לסוג של "כור ההיתוך" הלאומי של תושבי הרצועה, התגבשה זהות פלסטינית משותפת שטשטשה חלק מהפערים החברתיים. נישואים בין־חמולתיים הפכו שכיחים ונפוצים יותר בין משפחות מקוריות לבין משפחות פליטים, והבדואים שולבו אט־אט בחיי החברה הכלליים.

58 Filiu, *Gaza: A History*, 67–92.

כיום רבים מהצעירים ברצועת עזה אינם מגדירים עצמם בראש ובראשונה כבני חמולה מסוימת אלא כפלסטינים עזתים, אם כי במצבי לחץ וסכסוך עולה חשיבותה של הזהות הפרימורדיאלית ברמת החמולה כרשת ביטחון של היחיד.[59] למרות התחזקות הזהות הלאומית נשמר במקרים רבים הקשר בין החמולות לבין האזורים הגיאוגרפיים המסורתיים/היסטוריים שבהם חיו.

חמולות מסוימות שומרות על מרחבים גיאוגרפיים היסטוריים כמעוזים מובהקים. כך למשל, רוב תושבי שכונת שג׳אעיה בעזה משתייכים למספר מצומצם של חמולות גדולות ובראשן חמולת ג׳נדיה; מחנה שאטי בעזה נשלט במידה רבה על ידי חמולות שמקורן בכפרים מאזור יפו; אזור מורג ליד רפיח מאוכלס בבדואים משבט אבו מעמר. ברוב המקרים, תושבי רצועת עזה המזוהים או שייכים לחמולה מסוימת גם יתגוררו באזור המזוהה או משויך לאותה חמולה. לפיכך, ניתן בקלות יחסית וברמת דיוק סבירה לערוך מיפוי דמוגרפי של רצועת עזה כשמדובר בחמולות גדולות ובולטות.

ראוי להוסיף בהקשר זה את ההשפעה של אנשי פת״ח ששבו לרצועה עם ערפאת מתוניסיה ביולי 1994. קבוצה זו, שכללה בני חמולות ותיקות ברצועה אבל גם רבים אחרים, בעיקר פליטים שעזבו את רצועת עזה ב־1967 ואפילו קודם לכן, ולמעשה לא היו מעורים בחיי הרצועה וחשו מנוכרים כלפי מבנה החברתי שהתעצב בה במהלך השנים. הגעתם הגבירה מתחים הפנימיים עם שתי הקבוצות האחרות: המשפחות השורשיות ומשפחות הפליטים. הם נתפסו כמורמים מֵעם וכמי שניצלו את מעמדם כדי לקדם את בני המשפחות שלהם במסגרת תפקידים בממסד האזרחי והביטחוני הפלסטיני החדש. מנגד, משפחות שורשיות ששלטו בעבר ברצועת עזה נדחקו לקרן זווית, הבולטת שבהן משפחת א־שוא.

בטבלה להלן מוצג סיכום מנעד רחב של נתונים על החמולות הבולטות ברצועת עזה. למשל, אזורי פריסתן העיקריים, שיוכן הפוליטי הדומיננטי (במידה שניתן לציינו) ומאפיינים גיאוגרפיים וסוציולוגיים ייחודיים לכל אחת. שיוך פוליטי של חמולה הוא עניין מורכב: לרוב מדובר בדפוס דומיננטי (למשל, נוטה לפת״ח), אך כמעט בכל חמולה גדולה יכולות לדור בכפיפה אחת השתייכויות שונות (אנשי חמאס, פת״ח וכדומה), בשל אסטרטגיית ״ההישרדות ההיברידית״ שתוארה לעיל. הטבלה מתמקדת בזיקה כפי שהיא באה לידי ביטוי בהנהגה החמולתית ובתדמית הציבורית של המשפחה.

הבהרה: הרשימה לעיל אינה כוללת את כל החמולות ברצועה. הבולטות ביניהן מצוינות כמקרי בוחן. חלקן פיתחו מיליציות ויוזמות עצמאיות (בעיקר בעת משבר) ואחרות התמזגו

59 Roy, *The Gaza Strip*, 335–342.

במבנה השלטון הקיים, אך רובן ככולן שומרות על זיקה כלשהי לחמולתן כגורם ראשוני של זהות וסמכות.

חמולות מרכזיות ברצועת עזה

שם החמולה	מיקום עיקרי	שיוך פוליטי בולט	מאפיינים בולטים (גודל, סטטוס, פעילות)
דוע'מוש (Doghmush)	שכונת צברה ותל אל־הַוַא, עזה העיר	מעורב/ אופורטוניסטי (פת"ח, חמאס וגם סַלַפי)	אחת המשפחות הגדולות והחמושות בעזה, מוצא מיוחס לטורקים. הקימו את ארגון הסלפי 'צבא האסלאם' (جيش الإسلام) בראשות מומתאז דוע'מוש. בעבר שיתפה פעולה עם חמאס (בחטיפת גלעד שליט 2006), אך בספטמבר 2008 גלשה לעימותים אלימים, חמאס דיכא התקוממות חמולתית בצברה במחיר 11 הרוגים למשפחה. במהלך מלחמת 2024–2025 האשים חמאס את מנהיג המשפחה בקשר עם ישראל והוציא אותו להורג. נחשבת למשפחה "מאפיוזית" ששורדת בשל איזון בין שיתוף פעולה חלקי למרדנות.
ח'ילס (Hilles)	שכונת שג'אעיה, עזה העיר	פת"ח	מהחמולות הגדולות בעזה (יש אומרים השלישית בגודלה). מזוהה היסטורית עם תנועת פת"ח – רבים מבניה קצינים בפת"ח ובמנגנוני הביטחון הפלסטיניים (אחמד ח'ילס "אבו מאהר" – מזכיר פת"ח בעזה; סלימאן ח'ילס – מראשי הביטחון הלאומי לפני 2007). התנגשו חזיתית עם חמאס לאחר ההפיכה: ביולי 2008 כיתרו כוחות חמאס את מעוזם בשג'אעיה, ובקרב נהרגו 12 מבני חמולת ח'ילס ושני אנשי חמאס; עשרות מבני המשפחה נמלטו דרך גדר המערכת לישראל ומשם לגדה. חלק מבני ח'ילס ממשיכים כיום להנהיג זרועות ביטחון ברש"פ (בגדה), ואחרים נשארו בעזה בפרופיל נמוך.
א־שַוַא (Shawwa)	רובע רימאל והעיר העתיקה, עזה, שג'אעיה	אליטה עירונית (נטייה פרגמטית)	משפחת אצולה עזתית ותיקה, בעלת הון ואדמות. העמידה ראשי עיר בתקופה העות'מאנית, בתקופת המנדט ובתקופת השלטון המצרי. חמולה זו היא שושלת מצומצמת (צאצאי שיח' עלי שוא) אך בעלת יוקרה. נמנעת מעימותים אלימים; השפעתה פוליטית־כלכלית דרך קשרים בינלאומיים והשקעות. נחשבת מתונה ותומכת בפתרונות פרגמטיים – בני המשפחה קיימו קשרים טובים גם עם הרש"פ וגם (באופן דיסקרטי) עם גורמים ישראליים.

שם החמולה	מיקום עיקרי	שיוך פוליטי בולט	מאפיינים בולטים (גודל, סטטוס, פעילות)
א־ראיס	העיר עזה	אליטה עירונית	שתיים מהמשפחות הוותיקות והמכובדות בעיר עזה. בסיס כוחן כלכלי ומקצועי – משכילים, סוחרים ובעלי קרקעות – ולא צבאי. בני משפחת א־ראיס כיהנו כראשי עירייה בעבר (ח׳ליל א־ראיס, שנות ה־50). משפחות אלו לרוב לא מזדהות בגלוי עם פלג פוליטי, אם כי באופן מסורתי נטו ללאומיות כלל־פלסטינית (אש״ף) יותר מאשר לאסלאמיות. משמשות גשר בין שכבות אוכלוסייה – לדוגמה, ד״ר ח׳יידר עבד א־שאפי (אומנם ממשפחה אחרת, אך באותו מעמד חברתי) היה הדמות המאחדת בין מחנות.
אל־מצרי (Al-Masri)	בית חאנון ובית לאהיא (צפון הרצועה), מחנה ג׳באליה	מעורב: פת״ח, חמאס וגם עצמאים	משפחה ענקית (מעל 30 בתי אב) בבית חאנון ובבית לאהיא, מוצאה ההיסטורי כנראה ממצרים או חג׳אז. נחשבת לחמולת־העל של צפון הרצועה, עם השפעה חברתית ופוליטית עצומה בבית חאנון. מצויה ביריבות דמים היסטורית עם חמולת כפארנה השכנה – סכסוך שנמשך דורות. מבחינה פוליטית המשפחה גידרה סיכונים: חלק מבניה בכירים בחמאס (הידוע בהם מושיר אל־מצרי, חבר פרלמנט מטעם חמאס); אחרים בולטים בפת״ח או בעסקים פרטיים (מוניב אל־מצרי, איל הון בגדה, מקור המשפחה בשכם אך יש המזהים את משפחת אל־מצרי ברצועה כענף של המשפחה, למרות שלא ברור אם אכן מדובר בקשרי דם, וייתכן שמדובר בשם זהה בשל המוצא המצרי ואין בכך בהכרח כדי להעיד על קרבת משפחה). גישת ״גם וגם״ זו הופכת את אל־מצרי לשחקן מחושב שאינו מתעמת ישירות עם השלטון, תהיה זהותו אשר תהיה.
כַּפַארְנַה (Kafarna)	בית חאנון	מקומיים (עצמאים)	חמולה גדולה ומושרשת בבית חאנון, נחשבת ליריבתה המסורתית של חמולת אל־מצרי. שתי המשפחות נלחמו על קרקעות והשפעה מאז התקופה העות׳מאנית. כפארנה מחזיקים בכוח פוליטי מקומי (ראשי עיר, חברי מועצה) ונודעו בעצמאותם. תחת חמאס נמנעו מעימות חזיתי ו״שמרו על אוטונומיה״ – למעשה חמאס בחר לא להתגרות בהם, והם מצידם לא התגרו בו. החמולה מקפידה לא להזדהות באופן פומבי עם פת״ח או חמאס, אף שפרטים ממנה פועלים בשתי המסגרות. כוחם נובע מגודל המשפחה ומאחיזתם בקרקע חקלאית רחבה בצפון הרצועה.

שם החמולה	מיקום עיקרי	שיוך פוליטי בולט	מאפיינים בולטים (גודל, סטטוס, פעילות)
אבו וַרְדַה (Abu Werda)	מחנה ג׳באליה ואזור החוף (צפון)	פליטים (פרגמטיים)	משפחה גדולה ממוצא פליטים (מקורם מאזור אשדוד והכפרים הסמוכים). יושבת במחנה ג׳באליה ובשכונת השיכונים בחוף. זוהתה כבעלת **זרוע מיליציונית**: במהלך מלחמת 2024, חמושי חמולת אבו ורדה היו מעורבים בקרבות קשים עם חמאס סביב סוגיית חלוקת הסיוע בצפון הרצועה. המשפחה טענה שקופחה בהקצאת מצרכי סיוע הומניטרי בזמן המלחמה, והקימה מחסומים משל עצמה. חמאס הגיב בפשיטה על חלק מהבתים ונטרול ההתנגדות, אך אבו ורדה נותרה עם מוניטין של גורם ש״אין להסתבך איתו״. מבחינה פוליטית, ייתכן שחלקם משתייכים לזרמים סלפיים־ג׳האדיים.
אל־מַנְסִי (Al-Mansi)	בית לאהיא (צפון)	מקומיים (אנטי־חמאס)	חמולה ותיקה בבית לאהיא. אשרף אל־מנסי, בן המשפחה, הקים בשנת 2024 מיליציה בשם ׳הכוחות הצפוניים׳ – קבוצה חמולתית חמושה שהציגה עצמה ככוח אבטחה קהילתי אנטי־חמאסי. כוחות אלו שלטו על חלק ממוקדי הסיוע בבית לאהיא בתקופת המלחמה. המשפחה עצמה בינונית בגודלה, אך חבריה זכו לאהדה מקומית כמי ש״עמדו מול חמאס״ כאשר זה נחלש. נרשמו מגעים בין אל־מנסי לבין גורמי פת״ח מחוץ לעזה לתיאום תמיכה.
אבו מוסלם (Abu Musallam)	בית לאהיא (ג׳באליה צפון), ח׳אן יונס	פליטים	משפחה גדולה במחנה בית לאהיא עם נוכחות גם באזור ח׳אן יונס, שמוצאה כנראה מכפר בית טימא שננטש ב־1948. סבלה אבדות כבדות במלחמות עם ישראל – בעופרת יצוקה 2009 ובמלחמת 2024 דווח על עשרות קורבנות ממשפחה זו. המשפחה מוכרת בעיקר בהקשר ההומניטרי בזכות כיסוי תקשורתי נרחב, כאשר איבדה שבעה בני משפחה צעירים בהפצצה אחת. אין לה כוח צבאי משל עצמה, אך חבריה משתלבים בארגונים השונים (חלק בגדודי פת״ח, חלק בחמאס). המוח׳תאר שלהם פעיל בעיקר בתחום סיוע לנפגעים.

שם החמולה	מיקום עיקרי	שיוך פוליטי בולט	מאפיינים בולטים (גודל, סטטוס, פעילות)
אבו הולי (Abu Holi)	דיר אל־בלח (מרכז הרצועה)	פת״ח (מסורתי)	משפחה גדולה בעיר דיר אל־בלח, מוצאה משבט חנאג׳רה הבדואי. החמולה שלטה בעבר על קטע מציר סלאח א־דין במרכז הרצועה, והמחסום המפורסם שם נקרא מחסום אבו הולי. מזוהים פוליטית עם פת״ח: אחמד אבו הולי, מבני המשפחה, חבר כיום בוועד הפועל של אש״ף. בתקופת הרש״פ נודעו כמקורבים למחנה מוחמד דחלאן. שמרו על פרופיל נמוך יחסית מאז שחמאס בשלטון, נמנעים מעימותים. בתקופת הפילוג הפנים־פלסטיני (2007) חלקם עברו לגדה.
אבו סמרה (Abu Samra)	דיר אל־בלח	פת״ח (התנגדות לחמאס)	משפחה עירונית בדיר אל־בלח, מזוהה עם פת״ח. בשנת 2025 עלתה לכותרות בעקבות אירוע חריג כאשר במהלך חלוקת קמח, ויכוח בין פעיל חמאס לבין בני המשפחה הוביל לכך שהפעיל ירה למוות בצעיר ממשפחת אבו סמרה. בתגובה לכדו קרובי ההרוג את היורה והוציאו אותו להורג בעצמם לאור היום. אירוע זה הצית עימות מזוין בינם לבין כוחות חמאס בעיר. חמאס פשט על בתי המשפחה, עצר עשרות ונקט יד קשה כדי לשבור את חמולת אבו סמרה קשת העורף. האירוע ממחיש את האומץ והנכונות של המשפחה לעמוד מול השלטון כאשר נחצה קו אדום מבחינתה. כיום, מפקחים מטעם חמאס מוצבים דרך קבע בשכונתם.
אבו ג׳יאב (Abu Jayyab)	מחנה הפליטים מע׳אזי (מרכז), אל־קרארה (דרום)	פליטים	משפחה בולטת בקרב הפליטים במרכז הרצועה. ענפים ממנה נמצאים במחנה הפליטים מע׳אזי וכן בכפר אל־קרארה מדרום לח׳אן יונס. עוסקים בעיקר בענף החקלאות והמסחר החקלאי, חלקם בעלי חממות וקרקעות. בתקופת שלטון הרש״פ זכו לכמה מינויים זוטרים במוסדות משרד החקלאות. המשפחה נחשבת משכילה – רבים מבניה עורכי דין, רופאים ומהנדסים. לא התבלטה בסכסוכים אלימים, ונחשבת מקורבת באופן מתון לפת״ח (בן המשפחה ד״ר אשרף אבו ג׳יאב היה בעבר ברשימת המועמדים של פת״ח בבחירות המוניציפליות בדיר אל־בלח).

שם החמולה	מיקום עיקרי	שיוך פוליטי בולט	מאפיינים בולטים (גודל, סטטוס, פעילות)
אבו דלאל (Abu Dalal)	מחנה הפליטים נוציראת (מרכז)	פליטים	משפחה גדולה וענפה במחנה הפליטים נוציראת. פליטים במקורם (ככל הנראה מאזור מרכז הארץ). מוכרים בשל פגיעה קשה שספגו בהפצצות במהלך המלחמה ב־2025 – מספר בתים של המשפחה קרסו על יושביהם. האסון העלה את קרנם מבחינה ציבורית כמשפחה קורבנית, והם זכו לביקורים ולתמיכה נרחבת ממנגנוני חמאס אחרי המלחמה. אין להם שיוך מפלגתי ברור, ובמשפחה יש קולות גם בעד חמאס וגם נגדו. ייתכן שהאירועים האחרונים ידחפו אותם להזדהות יותר עם חמאס בשל הסיוע שקיבלו, אך גם כאן מוקדם לקבוע.
אל־מג׳אידה (Al-Majayda)	ח׳אן יונס (דרום)	פת״ח (מסורתי)	אחת החמולות הגדולות, החזקות והידועות ברצועה. מקורה בפלג של אחד השבטים הבדואיים, אך זה מכבר היא חמולת ישיבת קבע בח׳אן יונס. מסורתית מזוהה עם פת״ח: בשנות הרש״פ בני אל־מג׳אידה מילאו תפקידי קצונה במשטרה, ואחד מבני החמולה בדרגת לואא׳ (אלוף) אף שימש כמפקד כוחות הביטחון הלאומי של הרש״פ. אחרי 2007 הצטרפו חלקם למנגנוני חמאס, אך הליבה נותרה נאמנה לפת״ח. באוקטובר 2025 התעמתו חמושי אל־מג׳אידה עם כוחות הביטחון של חמאס בקרבות רחוב – מהעימותים הרציניים הבודדים בדרום מאז המלחמה. היו נפגעים משני הצדדים; לבסוף הוכנעה המשפחה, והמוח׳תאר שלה נאלץ להצהיר נאמנות פומבית לחמאס. עם זאת האווירה בח׳אן יונס נותרה מתוחה, והשטח עודנו עוין כלפי חמאס. חמולת אל־מג׳אידה נהנית מקשרים ענפים עם חמולות בגדה המערבית (למשל קרובי משפחה ברמאללה), מה שמקנה לה מרחב תמרון פוליטי.

שם החמולה	מיקום עיקרי	שיוך פוליטי בולט	מאפיינים בולטים (גודל, סטטוס, פעילות)
אל־אַסְטַל (Al-Astal)	ח׳אן יונס (דרום)	פת״ח היסטורית; אנטי־חמאס (נוכחי)	אחת משתי המשפחות הגדולות בח׳אן יונס ששורשיה בעיראק/כורדיסטן. בעברה שלטה משפחת אל־אסטל בכרבע מאדמות ח׳אן יונס. נחשבת לגדולה ביותר בח׳אן יונס מבחינת מספר נפשות (כ־15 אלף איש). במקורם כנראה חלק מקונפדרציה בדואית, אך מזה דורות ישבו בעיר. תחת הרש״פ היו בניה משולבים בפת״ח ובמשטרה, חלקם מקורבי מוחמד דחלאן. בשנת 2025 התבלטה במיוחד עקב יוזמה של אחד מבניה, חוסאם אל־אסטל, להקים מיליציה חמולתית בשם כוח התקיפה ללוחמה בטרור – גוף שהכריז על כוונתו ״להגן על האזור מפני חמאס״. אל־אסטל רמז בראיון שיש לו מגעים עם גורמים ישראליים, ובשטח התבססה המיליציה בראשותו (׳כוח המחץ׳) כגורם כוח משמעותי בחאן יונס, הנתמך אופרטיבית על ידי צה״ל (בסיוע אווירי ומודיעיני). חמאס ניסה מספר פעמים לדכא את ההתארגנות, ושיא העימות נרשם בדצמבר 2025 ובחילופי מהלומות בינואר 2026, אז חוסלו אנשי חמאס על ידי המיליציה. בניגוד לקבוצות אחרות שפורקו, כוחו של אל־אסטל נשמר, והמשפחה כולה נמנעה מענישה קולקטיבית מצד חמאס – עדות לחשש של הארגון מעוצמתה הצבאית של החמולה ומהגיבוי הישראלי שהיא זוכה לו.
א־שַׁאעֵר (er׳Al-Sha)	רפיח וח׳אן יונס	פת״ח (ומקומית)	משפחת א־שאער הגיעה לח׳אן יונס במאה ה־17 מחצי האי ערב. אבי המשפחה היה משורר ידוע בקרב השבטים ומכאן שמה – א־שאער. משפחה גדולה מאוד בדרום הרצועה (כ־14 אלף איש), ענפיה ברפיח ובח׳אן יונס. החמולה החזיקה לאורך שנים בעמדות מפתח בעיריית רפיח, במועצת העיר ובסחר המקומי (ידועים כמעורבים גם בהפעלת מנהרות בעבר). מזוהים בעיקר עם פת״ח. למשל, היו להם נציגים במנגנונים מטעם מחנה דחלאן, אך הם דאגו לשמור על יחסים קורקטיים גם עם חמאס אחרי 2007. בני א־שאער, בהיותם שבט בדואי, מקיימים קשרי נישואין וברית עם שבט סוארכה, מה שחיזק את כוחם. בתקופת המלחמה לקחו חלק ביוזמות חלוקת מזון ברפיח (תועד שיח׳ משבט א־שאער מארגן מטבח שדה).

שם החמולה	מיקום עיקרי	שיוך פוליטי בולט	מאפיינים בולטים (גודל, סטטוס, פעילות)
תראבין (Tarabin)	רפיח והגבול המצרי	שבטי/סלפי (עצמאי)	השבט הבדואי הגדול באזור רפיח, שלוחותיו בנגב ובסיני. שולטים מזה שנים בנתיבי ההברחה והמנהרות; בעלי ידע גיאוגרפי וקשרים חוצי גבול שאין שני להם. לתראבין יש פלגים שונים, אחד מהבולטים ביניהם הוא חמולת אבו שבאב, שהקימה את מיליציית הכוחות העממיים ב־2024). המיליציה שהונהגה על ידי יאסר אבו שבאב (שנרצח בשלהי 2025 על ידי בן חמולה אחרת מהשבט, ולתפקידו נכנס סגנו ע׳סאן א־דהיני), מונה מאות חמושים ופועלת ככוח עצמאי ברפיח. לטענתם הם מאבטחים שיירות סיוע, אך יש דיווחים שגם ביצעו שוד וביזה של סיוע הומניטרי. שבט תראבין הוא גורם מרכזי בביטחון הגבול: מצרים נאלצת לתאם עם ראשיו ומקפידה למסד את שיתוף הפעולה הביטחוני והכלכלי עם מנהיגי השבט, וישראל עוקבת בדאגה אחר התחזקותם. התיאום המצרי עם השבט אינו מעיד על נכונות מצרית להתנהלות עצמאית וחמושה של הענף העזתי של השבט לאורך הגבול. המצרים מזהים בעצמאות התראבין בדרום הרצועה ובעצם קיומה של מיליציה חמושה שלו הפועלת לאורך הגבול איום ומטרד, כמו גם סיכון לביסוס שליטה אפקטיבית של הרש״פ ברצועה בעתיד לבוא. לכן הם יעשו כל מאמץ לפירוק המיליציה החמושה במסגרת של כל מתווה או הסדר שיתגבש.
סוארכה (Sawarka)	רפיח וסיני	שבטי	שבט בדואי גדול נוסף. לעיתים יריב ולעיתים שותף לתראבין, בהתאם לאינטרסים הרגעיים. בני הסוארכה (שרובם ממוקמים בצפון סיני) מעורבים עמוקות בכלכלת המנהרות (בעבר הפעילו עשרות מנהרות משפחתיות) ובעלי קשרי קרבה לשבטים אחרים בסיני. היו תקופות שבהן פלגי סוארכה שיתפו פעולה עם ארגון דאע״ש בסיני, ובהזדמנויות אחרות לחמו נגדו, מה שמשקף את הפרגמטיות ואת הגישה האינסטרומנטלית שלהם. חמאס טיפח את יחסיו עם סוארכה בשנים האחרונות כדי להבטיח שקט בדרום. מבחינה פוליטית בני סוארכה אינם מזוהים עם מפלגה כלשהי – נאמנותם שבטית פנימית. בתקופת המלחמה רבים מהם נמנעו מעימות ישיר, אך שמרו ברשותם נשק למקרה שייידרשו להגן על שטחיהם.

הפער המספרי: 72 חמולות וכ־700 מוח'תארים

מוכרות הערכות שונות בדבר מספר החמולות ברצועת עזה. כך למשל, במידע שלא אומת הוזכרו גם 100 חמולות.[60] הפער נובע בעיקרו מהגדרות שונות למושג חמולה; יש מקורות המכלילים משפחות מצומצמות יחסית או פלגים (אפח'אד) של חמולות גדולות כישויות עצמאיות. על בסיס הטיפולוגיה שגיבשנו במחקר זה, המספר הריאלי יותר של חמולות רלוונטיות לניתוח מבנה הכוח נמוך מ־100. לעומת זאת, מרישומי הרשות הפלסטינית בשנות שלטונה ברצועת עזה ומרישומי משרד הפנים של חמאס[61] מוכר מספר של כ־700 מוח'תארים רשומים. לכאורה מדובר במספר מוח'תארים גבוה פי 7–10 ממספר החמולות המדווחות. חשוב להדגיש שבפועל, השלטון המרכזי מתנהל בעיקר למול המוח'תארים של החמולות הגדולות והמשפיעות ביותר. מהנתונים שבחנו מסתמנים מספר הסברים אפשריים לפער:

1. **פיצול פנימי (סגמנטציה)**: חמולות ענק (דוגמת אל־מצרי או אל־אסטל) מונות אלפי בתי אב ומתפצלות לתתי־חמולות (אפח'אד או בתי אב), שלכל אחת מהן מוח'תאר משלה הנדרש לייצוג מול השלטון ולחלוקת משאבים פנימית.
2. **אינפלציית תארים**: בתקופת הרשות הפלסטינית וגם תחת שלטון חמאס, מינוי למוח'תאר הפך כלי פוליטי המאפשר שליטה באמצעות חלוקת משרות ותארים, שמבססים בתורם גם סטטוס חברתי־כלכלי. השלטונות עודדו פיצול חמולות ושכונות מגורים ומינוי מספר גדול יותר של מוח'תארים נאמנים, כדי להחליש מוקדי כוח ותיקים ('הפרד ומשול').
3. **מוח'תארים גיאוגרפיים**: בחלק מהמקרים, בפרט במחנות הפליטים, מוח'תאר מייצג יחידה גיאוגרפית (שכונה, בלוק) או קבוצת מוצא (יוצאי כפר מסוים), ולא רק שושלת ביולוגית טהורה. משמעות הדבר היא שמספר המוח'תארים הגדול מעיד דווקא על **פיצול וחולשה** של המבנה החמולתי המאוחד, ולא על עוצמתו. קשה יותר לתאם עם 700 מוח'תארים, שרובם מייצגים קהילות קטנות יחסית, מאשר עם 72 מוח'תארים המייצגים קהילות גדולות.

60 International Crisis Group, "Inside Gaza," 11.

61 סלים ערפאת אל־מבייד, **غزة ودورها الحضاري** [עזה ותפקידה התרבותי] (מטבעת מנצור, 1987), 112–115; Gaza Ministry of Interior, "General Department of Tribal Affairs: Annual Registry and Reform Committees Report" (*Ministry of Interior – Palestinian National Authority*, Gaza, 2021), 14–18 [in Arabic].

בהקשר זה חשוב להתייחס למסגרות המכונות 'פורום המוח'תארים' או 'התאגדות השבטים והחמולות'.[62] אף שגופים אלו מנסים לפרקים ליצור מצג של חזית אחידה (למשל באמצעות פרסום גילויי דעת או גינויים), בפועל פורום זה מעולם לא היווה מוקד כוח משמעותי ואין לו השפעה אמיתית על חלוקת סיוע הומניטרי, ניהול סולחות, גיוס חמולות למאבק או התנגדות אפקטיבית לחמאס. תפקודו היה סמלי וטקסי בעיקרו, והוא לא היווה פונקציה אפקטיבית או מוקד כוח מאוחד. הדינמיקה בשטח נותרת פרסונלית וסקטוריאלית: כל חמולה פועלת כיחידה עצמאית, וקואליציות חמולתיות (או 'קונפדרציות') הן לרוב קוניונקטורליות ומתגבשות אד הוק, בדרך כלל בין פלגים המשתייכים לאותה חמולת אב רחבה. אחת הסיבות המרכזיות לחולשה זו היא אותו דיסוננס מספרי הנובע ממדיניות מכוונת של השלטונות (שיטת הפרד ומשול הן של הרש"פ והן של חמאס) לפצל את הכוח החמולתי ולמנוע את ריכוזו. מציאות זו סיכלה מראש כל אפשרות ממשית לתיאום או לשיתוף פעולה משמעותי בין המוח'תארים. באשר ל'פורום המוח'תארים', למיטב הבנתנו והמקורות שברשותנו, מאז החלה המלחמה הפורום אינו פעיל.

מקורות העוצמה וההשפעה של החמולות

היכולת של חמולה לצבור השפעה ולהחזיק מעמד כמוקד כוח תלויה בשילוב של מספר מקורות עוצמה – חלקם מסורתיים־היסטוריים, וחלקם עכשוויים יותר.

ייחוס ומעמד דתי: בחברה מסורתית, טענה לייחוס אצילי (נסב) מקנה יוקרה (חסב) עצומה.[63] משפחות רבות באזורנו, כולל ברצועת עזה, טוענות למוצא מיוחד, למשל קשר למשפחת הנביא מוחמד (אשראף או תואר אל־שריף).[64] הדבר נכון במיוחד לגבי משפחות נכבדים עירוניות. **משפחת א־שוא**, לדוגמה, נהגה להבליט כי ייחוסה מגיע עד חסן, נכדו של הנביא מוחמד, ובכך היא ממצבת עצמה כבעלת ייחוס דתי־היסטורי מכובד. גם משפחות אחרות מציגות תעודות ייחוס (שגור המונח סִגִ'ל או "שַגַ'רַת נַסַב"), הקושרות אותן לדמויות היסטוריות רמות מעלה.

62 הרשות הפלסטינית ממשיכה להפעיל עמוד פייסבוק תחת הכותרת: "הרשות העליונה לענייני השבטים במחוזות הדרומיים". ייתכן שהדף מופעל על ידי שלטון חמאס תחת הלוגו של המדינה הפלסטינית והשימוש במונח המחוזות הדרומיים, שפירושו למעשה הוא רצועת עזה.

63 להרחבה, ראו: Chorev-Halewa, *Networks of Power in Palestine*, 31.

64 להרחבה ראו שם, פרק 1.

משפחות אלו גם איישו משרות דתיות חשובות. כך למשל, **משפחת א־ראיס** העזתית העמידה במשך דורות את הח'טיב (דרשן יום השישי) המרכזי במסגד הגדול בעיר עזה; משפחת אל־טואח'ין (אל־טואח'ינה) העמידה מופתים סופיים (אנשי דת) ידועים בדרום הארץ; ובתקופה המודרנית, רבות ממשפחות הנכבדים העמידו אנשי דת, קאדים ו"פתַאים" (מחברי פתוות) בכירים. כך נוצר חיבור בין סמכות דתית לסמכות חמולתית, שהעצים את הלגיטימיות של אותן חמולות.[65] ואולם יש להדגיש: היוקרה כשלעצמה אינה כוח מעשי אם לא מתלווה אליה השפעה בשטח. לכן, חלק מהמשפחות ה"מיוחסות" (למשל משפחה קטנה הטוענת לייחוס נביאי אך חסרת עוגן כלכלי או פוליטי) נחשבות אומנם מכובדות, אך אינן שחקניות מרכזיות בעלות השפעה.

עושר ונכסים כלכליים: אדמות, עסקים, הון כספי וקשרים למסחר הם בסיס חשוב לכוח חמולתי.[66] בעידן הטרום־מודרני (בעיקר בתקופת השלטון העות'מאני, ובמידה מסוימת גם תחת שלטון המנדט) הגורם המבדיל היה בעיקר גודל הנחלות החקלאיות: משפחות שברשותן שטחי קרקע נרחבים של מטעים, פרדסים ואדמות חיטה נעשו מעסיקות של משפחות אחרות ויצרו תלות של אחרים בהן (יחסי פאודל–וסל). כך למשל, **משפחת א־שוא** החזיקה לפני 1948 בעשרות אלפי דונמים סביב עזה ובאזורים שהיום בתחומי ישראל, והייתה למעשה בעלת קרקעות הגדולה ברצועה, מה שהקנה לה אמצעים לתמוך בנזקקים ולהעסיק עובדים רבים, ובהמשך גם להשקיע בחינוך ילדיהם, עם אובדן הקרקעות שממזרח לקו שביתת הנשק. לאחר המלחמה ב־1948 ירד כוחה הכלכלי של משפחת א־שוא באופן ניכר. כך גם **משפחת אל־פאר** ברפיח, שהייתה בעלת בארות מים ופרדסים באזור דיר אל־בלח, ונחשבה אמידה ובעלת השפעה עד שאיבדה רבים מנכסיה במלחמת 1948.

במהלך המאה ה־20 השתנה אופי העושר והחשיבות היחסית של קרקע ירדה, ואילו חשיבות ההון הנזיל והיזמות העסקית גברה. חמולה שברשותה עסק מצליח (מפעל, חברת יבוא, חברת הסעות) יכולה לצבור עוצמה על ידי העסקת חבריה (ואחרים) והפיכת מנהיגה לפטרון המספק טובות הנאה. כך למשל, **משפחת אבו עיַאש** בעזה הקימה בשנות ה־70 חברת דלקים גדולה, וחלק מבניה מונו לתפקידים ברשות הפלסטינית בתחום האנרגיה, מה שהפך אותה לגורם בעל אמצעים והשפעה.

נוסף על כך, לממד הכלכלי מתווספת בעת החדשה יותר גם תרומת בני החמולה בחו"ל. חמולות עם פזורה ענפה במפרץ או בצפון אמריקה נהנות לעיתים מתמיכה כספית

65 אל־מבייד, **غزة ودورها الحضاري** [עזה ותפקידה התרבותי] 115–112.

66 להרחבה ראו: Chorev-Halewa, *Networks of Power in Palestine*, 19–63.

ממשית (תרומות למוסדות קהילתיים, מלגות לימודים לבני המשפחה, השקעה בפרויקטים). יכולתן של חמולות גדולות להחזיק **קרן פנימית** משפחתית,[67] המממנת צרכים משותפים, מסייעת להישרדות במצבי משבר. הדבר ניכר בייחוד ברצועת עזה, שהייתה נתונה מאז השתלטות חמאס על רצועת עזה ביוני 2007 בסגר ביטחוני מתמשך: חמולות בעלות אמצעים מצליחות להיטיב את מצב חבריהן ולרכוש נאמנות, בעוד שחמולות חסרות נכסים חוות לעיתים נטישה של המסגרת החמולתית לטובת השתלבות על בסיס אישי ברשתות אחרות (למשל ארגוני סיוע בינלאומיות).

העושר ממלא תפקיד גם בתחום הלא־חוקי. בעזה ישנן מספר חמולות השולטות בתעשיית ההברחות באמצעות מנהרות, בסחר בסמים ובפעילות עבריינית/פלילית אחרת שהפכה אותן לאמידות מאוד, מה שמאפשר להן להחזיק **מיליציות חמושות** ולהטיל את מרותן בסביבה המקומית. תופעה זו בלטה בתקופות של אנרכיה ביטחונית (למשל, כנופיות חמולתיות ברפיח בעידן שאחרי 2005).

גודל ודמוגרפיה: גודל האוכלוסייה של חמולה הוא כוח בפני עצמו – יותר ידיים עובדות, יותר לוחמים פוטנציאליים, יותר קולות בבחירות. חמולה גדולה יכולה להוות "בלוק" אלקטורלי או כוח אלים משמעותי. היבט זה ניכר בבחירות מוניציפליות היסטוריות (ולכן גם החוק הירדני בזמנו חילק לעיתים את הבחירות ברשויות המקומיות לפי "נציג לכל חמולה גדולה", כדי למנוע מאבקי כוח הנובעים מגודל החמולה).

חמולות גדולות גם מסוגלות להתמודד בצורה טובה יותר בסכסוכים אלימים: בסכסוך בין שתי חמולות יש יתרון חשוב, לעיתים מכריע, לחמולה שהצליחה לגייס יותר חמושים ממספר החמושים שהצליחה לגייס החמולה היריבה. מספר רב של צאצאים גם מקושר לתפיסה של עַזוּה – עוצמה מספרית כערך בפני עצמו (כמאמר פתגם ערבי: עוצמתו של השיח' היא בבניו).[68] ואולם במקרים של חמולה גדולה אך מפוצלת ומסוכסכת בתוכה, לא תצליח אותה חמולה לממש את יתרון גודלה, בעוד שחמולה קטנה אך מלוכדת עשויה להתעלות עליה בכוחה.

ברצועת עזה יש מספר חמולות־על המונות עשרות אלפי אנשים (למשל חמולת **בכר** הענפה במחנות עזה הצפוניים, או חמולת שאין להן השפעה פוליטית יציבה בהתאמה לגודלן, משום שהן מפוצלות בין פלגים (למשל, פת"ח/חמאס/ג'האד). במילים אחרות, הגודל הוא תנאי רקע שיש למנפו באמצעות מקורות העוצמה האחרים.

67 Roy, *The Gaza Strip*, 336–338.

68 חורב־חלייווה, "תמורות במעמדן של משפחות האליטה הפלסטיניות בגדה המערבית".

קשרים פוליטיים ושלטוניים: חמולה שחבריה שירתו או משרתים בעמדות מפתח של הממסד, בכל שלטון שהוא, נהנית מכוח ומהשפעה. לאורך ההיסטוריה ברצועת עזה הייתה הברית בין המשפחות המובילות לבין המשטרים ציר מרכזי. וכמוזכר, העות׳מאנים, הבריטים, המצרים והישראלים נשענו על משפחות הנכבדים.

השתלבותן של חמולות בממסד השלטוני ושיתוף פעולה איתו הקנו לאותן חמולות יתרון מובנה. בני המשפחה קיבלו גישה למשאבים (משרות, רישיונות, הקלות כלכליות), יכולת להיטיב עם קהל בוחריהם (למשל, אישור למספר רב של בני חמולה לצאת לעבוד בישראל בשנות ה־70 הותנה לעיתים בהמלצת המוח׳תאר שלהם), וכמובן חסינות מסוימת. משפחה ששמרה על יחסים טובים עם השלטון יכלה למשל **למנוע ענישה קולקטיבית** של חמולתה במקרים של סכסוך של חלק מבני החמולה עם השלטון. למשל מקרה מתועד שקרה בימי השלטון הבריטי, כאשר עסקנים ממשפחת א־שוא שכנעו את השלטון לא להגלות עשרות מבני חמולתם בשל חשד לסיוע למורדים.[69]

הקשרים הפוליטיים המשיכו להיות נכס גם לאחר כינון הרשות הפלסטינית. ערפאת ויורשיו דאגו לשבץ ברשויות השלטוניות בני חמולות גדולות כדי להבטיח את נאמנותן. משפחות מסוימות נהנו מייצוג ניכר במנגנוני הביטחון והפקידות הבכירה של הרשות. כך למשל, **משפחת אבו כרכ (אל־מצרי)** בח׳אן יונס, שרבים מבניה שימשו בשנות שלטון הרש״פ כשוטרים וקצינים בעיר בזכות נאמנות החמולה לפת״ח. בדומה לכך, חמאס שילב בני חמולות גדולות (כגון פָלַאח מבית ח׳אנון, ברכה מדיר אל־בלח) בתפקידי שיטור וניהול אזרחי.

לעיתים חמולה חזקה אף הופכת **משקל נגד לשלטון**, כאשר היא נתפסת כבעלת עוצמה מקומית שהשלטון חייב להתחשב בה. כך קרה במחצית הראשונה של שנות ה־80 בעזה: משפחת א־שוא, בהובלת **רשאד א־שוא** (ראש עיריית עזה 1971–1982), ניהלה יחסים מורכבים עם ישראל, ירדן ואש״ף גם יחד, ושימשה מתווכת בלתי תלויה.[70] רשאד א־שוא אומנם התנגד לכיבוש הישראלי ולהתנחלות, אך גם הסתייג מהנהגת אש״ף הגולה וראה עצמו מנהיג עצמאי של עזה. בתקופה ההיא ישראל אף הותירה אותו בתפקידו כדי לא לעורר זעם ציבורי, אף שידעה על קשריו החשאיים עם פת״ח ועם ירדן.

מקרה זה ממחיש שחמולה בעלת קשרים אזוריים יכולה לתמרן בין כוחות גדולים יותר ולהשיג מרחב תמרון גדול יותר. עם זאת, הסתמכות מוגזמת על קשר לשלטון זר עלולה גם

69 Filiu, *Gaza: A History*, 42–46.

70 שם, 184–192.

להפוך לנטל. משפחות מסוימות נתפסו כמשתפות פעולה. מספר חמולות בכפרי הרצועה שהואשמו בסיוע לצה"ל במהלך האינתיפאדה מצאו עצמן מנודות וללא לגיטימיות פנימית כשמאזן הכוחות השתנה.

תפקידים ציבוריים והון חברתי: חמולה זוכה ליוקרה ולהשפעה גם כאשר בניה תורמים תרומה בולטת לחברה באמצעות מקצועות מכובדים או פעילויות ציבוריות. ברצועת עזה היה עוד מימי המנדט משקל למעמד המשכיל של רופאים, עורכי דין, מורים וסוחרים גדולים. אם חמולה מסוימת מזוהה עם מקצוע יוקרתי (נאמר, "משפחת הרופאים"), קרנה עולה בעיני הציבור הרחב. **משפחת עבד א־שאפי**, ד"ר חַיידר עבד א־שאפי ואחיו היו רופאים ידועים שסייעו לעניי עזה, וכך בנו למשפחתם מוניטין מוסרי שהעניק להם הון חברתי עצום (חיידר נודע בכינוי "המצפון של עזה").[71] הון זה תורגם אחר כך להשפעה פוליטית כשחיידר עמד בראש ועד ההנהגה המאוחדת באינתיפאדה הראשונה. דוגמה נוספת היא **משפחת א־שואפה** ברפיח, שהייתה בעלת בתי מלאכה מצליחים שפרנסו רבים בעיר, וצברה אהדה; כאשר אחד מבניה התמודד למועצת העיר ב־2005, הוא זכה בין היתר בשל מוניטין המשפחה כמעסיקה נדיבה.

גם פעילות צדקה ודת ממלאת תפקיד. חמולה המממנת בניית מסגד, הקמת בית ספר או חלוקת סלי מזון ברבים, זוכה ליוקרה. לא במקרה ארגוני הצדקה האסלאמיים (מקורבי חמאס) טיפחו קשרים עם חמולות, והבליטו את עשייתם למען הציבור תחת הכותרת החמולתית (למשל, "קרן בני שבט כך וכך" בחסות ארגון צדקה).

לבסוף, יש לציין את כוחו של **הנרטיב ההיסטורי**: חמולה הנהנת ממעמד מיתי בהיסטוריה המקומית, למשל בזכות השתתפותה בהתנגדות לכיבוש או בזכות היותה "מייסדת העיר", משיגה כבוד והקשבה. **משפחת א־שוראפי** בדיר אל־בלח, לדוגמה, מנכסת לעצמה את תואר "ראשוני המורדים" כי אחד מבניה נפל כשהיד בפעולה נגד הבריטים ב־1939.[72] גם אם כוחה הממשי היום מוגבל, סיפור הגבורה שלה משמר את הערכתה.

ראוי להזכיר שמקורות הכוח משתנים בערכם ובעוצמתם עם הזמן. בתקופות מסוימות (שנות ה־90) הקשרים הפוליטיים לרשות הפלסטינית היו מכריעים. בתקופות אחרות (שנות ה־2000 תחת אנרכיה) דווקא כוח הנשק ומספר האנשים היו רלוונטיים יותר. חמולה מצליחה היא זו המצליחה **לשלב מספר מקורות כוח** – גם לבסס את יחסיה עם השלטון, גם להיות

71 Filiu, *Gaza: A History*, 212.

72 סלים ערפאת אל־מבייד, **دير البلح: سيرة ومسيرة**، [דיר אל־בלח: ביוגרפיה ומסלול] (הוצאת מנצור, 2004), 145–147.

מבוססת כלכלית וגם לשמר הילה של ייחוס וערכיות. **משפחת א־שוא** עד 1948 היא מקרה כזה: היא הייתה מיוחסת, עשירה, מקושרת פוליטית ומעורבת ציבורית, ולכן שלטה למעשה בפוליטיקה של רצועת עזה. מלחמת 1948 ערערה חלק מבסיס כוחה עקב אובדן נכסים ושינוי משטר, אך היא הצליחה לשרוד ולהתאים את עצמה לנסיבות החדשות. בניה פיצלו את הנאמנויות המשפחתיות בין נאמנות למשטר המצרי לבין טיפוח קשרים עם גורמי חוץ, עד שב־1967 שבו וזכו בניהול העיר. במילים אחרות, **גמישות ויכולת הסתגלות** הן עצמן מקור כוח של חמולה, היכולת והכישרון לתמרן בין נסיבות משתנות ולנצל את ההון החברתי שלה בערוצים חדשים.

תרשים 3: מקורות העוצמה של החמולות

סיכום: החמולה כשחקנית שורדת, מסתגלת ובלתי נמנעת

הניתוח ההיסטורי והחברתי מלמד כי החמולה היא רכיב יסוד בארכיטקטורה הפוליטית והחברתית של רצועת עזה, ושחקנית מרכזית שלא ניתן להתעלם ממנה. החמולה אינה שריד ארכאי אלא אורגניזם חברתי דינמי וסתגלן, שהוכיח יכולת שרידות יוצאת דופן תחת משטרים מתחלפים – מהאימפריה העות׳מאנית, דרך המנדט הבריטי, השלטון המצרי והישראלי ועד הרשות הפלסטינית וחמאס. סוד כוחה טמון בגמישותה וביכולתה לספק רשת ביטחון בסיסית לפרט: ביטחון אישי, צדק קהילתי, סיוע הדדי ושייכות. לצידה של החמולה, גם מערך הרשויות המקומיות (העיריות והמועצות) היווה לאורך השנים מנגנון משלים בזירה האזרחית, המושפע ישירות מהאיזונים החמולתיים בשטח ומהרכבם הדמוגרפי של היישובים השונים. ההיסטוריה של עזה מלמדת כי ככל שהמדינה נחלשת או נעדרת, כך מתחזק השבט הממלא את מקומה.[73]

תופעה זו קיבלה משנה תוקף במלחמת חרבות ברזל: קריסת מנגנוני הממשל של חמאס והיווצרות האנרכיה החזירו את החמולות למרכז הבמה. בהיעדר שלטון מרכזי, החמולות נכנסו לוואקום וניהלו את חלוקת הסיוע, הפעילו מיליציות הגנה ויישבו סכסוכים, כפי שנצפה ברפיח ובשג׳אעיה. במקביל, הרשויות המקומיות ניסו להמשיך לספק שירותים מוניציפליים חיוניים בתנאי קיצון, תוך שהן נאלצות לתמרן ולעבוד בממשקים מורכבים מול מוקדי הכוח החמולתיים שנוצרו בשטח. בכך הוכח שוב כי ניסיונות ״ההנדסה החברתית״ של תנועות הלאום והאסלאם למחוק את הזהות החמולתית נכשלו; ברגעי משבר קיומי, הזהות הפרימורדיאלית גוברת על אידיאולוגיות רחבות.

עם זאת חשוב להימנע מראייה רומנטית של מוסד החמולה ומראייתו כפתרון אסטרטגי כולל ליום שאחרי. החמולות הן גופים סקטוריאליים המונעים מאינטרסים צרים, ולעיתים קרובות פועלות על חשבון טובת הכלל ומקשות על התגבשותה של מדינה פלסטינית מתפקדת. חיזוקן על ידי גורמים חיצוניים (כפי שעשו בעבר הרש״פ וחמאס) אולי קונה שקט טקטי, וליתר דיוק משרת מטרות טקטיות של שמירת שטח ואזורי החיץ ואפילו פעולות נקודתיות, אך מקבע סדר חברתי מסורתי המפצל נאמנויות. יתרה מכך, הלכידות החמולתית עצמה עומדת בפני אתגרים פנימיים, בעיקר מצד הדור הצעיר המפגין מגמות של אינדיווידואליזם (פַּרְדַאנִיַה) ושחיקה בציות לסמכות הפטריארכלית.[74]

---

73 מיכאל מילשטיין, ״החמולה והמהפכה: עלייתן של משפחות הנכבדים בתקופת האנרכיה״ בתוך **בין מהפכה ומדינה: הפת״ח והרשות הפלסטינית**, (מרכז משה דיין, 2004), 89.

74 שחם מימון, **חמולות מזרח ירושלים**, 31–32.

לסיכום, רצועת עזה אינה מונוליט אידאולוגי אלא פסיפס מורכב של נאמנויות משפחתיות. החמולה יכולה לשמש כרכיב מייצב ברמה המקומית וכצינור לניהול חיי היום־יום בעיתות משבר, אך חסרים לה הלגיטימיות והכלים לניהול סוגיות מדיניות רחבות. הבנת הדינמיקה הזו – על כוחה, מגבלותיה והשינויים הפנימיים החלים בה – חיונית לכל ניסיון לכונן יציבות באזור בעתיד.

פרק שני:
מלחמת חרבות ברזל – הקמת המיליציות ומאבקי הכוח עם חמאס וישראל (אוקטובר 2023–פברואר 2026)

מבוא

מלחמת חרבות ברזל, העימות הצבאי הממושך, העצים וההרסני ביותר בתולדות הסכסוך הישראלי–פלסטיני, חוללה רעידת אדמה בסדר החברתי, הפוליטי והביטחוני ברצועת עזה. אחד התהליכים הדרמטיים ביותר שהתהוו בחסות המלחמה הוא שובן של החמולות (השבטים והמשפחות המורחבות הפלסטיניות) אל מרכז הבמה ומוקדי הכוח. הריק השלטוני שנוצר בעקבות היחלשות של חמאס במהלך המלחמה, אחרי יותר מ־15 שנים – שבמהלכן ניסה חמאס לבסס את שליטתו בחמולות באמצעות שנמוך מעמדן והשפעתן, פעל לפירוקן מנשקן והקפיד לנסות להכפיפן למרותו המוחלטת באמצעות מנגנוני הביטחון – הפך לכר פורה להתעצמותן המחודשת.

לאורך שנות שלטונו ניסה חמאס להחליש את הזיקה השבטית מתוך הבנה שכבוד המשפחה נאכף לעיתים קרובות בבחינת ׳ייהרג ובל יעבור׳ – מציאות שעלולה לייצר כאוס ולאתגר את מונופול הכוח של הארגון. חמאס אכן הצליח לרסן ולסכל ניסיונות של חמולות לעשות דין לעצמן, ואולם, קריסת המערכות והיחלשות שלטון חמאס במהלך המלחמה הסירו את הריסון שנכפה על האוכלוסייה. מציאות זו החזירה ביתר שאת את היתכנותה של הנהגה חמולתית אלטרנטיבית, הנשענת על קשר שבטי שפעמים רבות עולה בחשיבותו על הקשר הארגוני והפוליטי.[1]

החמולות במהלך מלחמת חרבות ברזל

מלחמת חרבות ברזל (אוקטובר 2023 ואילך) הפכה, בעל כורחה של האוכלוסייה, גם למבחן כוח ולנקודת מפנה עבור החמולות ברצועת עזה. המלחמה ערערה מן היסוד את מנגנוני השלטון של חמאס ברצועה והובילה להיווצרות ריק שלטוני וביטחוני כתוצאה מהיחלשות מנגנוני השלטון והתערערות השליטה של חמאס באזורים נרחבים ברצועה. אל תוך חלל זה נכנסו החמולות המובילות, אשר נטלו על עצמן תפקידים שלטוניים באזורי

1 אתר צה"ל, "זרקור הסברה מס׳ 4: המבנה החברתי והשבטיות ברצועת עזה".

מחייתן מתוך אינסטינקט הישרדותי וכמענה לכאוס הגובר. התוצאה הייתה התחזקות של החמולות כנדבך יסוד של המארג החברתי המסורתי, כשהפיקוח של השלטון המרכזי על החמולות נחלש משמעותית.

ניתן לתאר ולהסביר את התהליך באמצעות שלושה מאפיינים עיקריים:

1. התפוררות השליטה של חמאס והתחזקות התנגדות של חמולות באוכלוסייה לחמאס.
2. התארגנות של החמולות להקמת מיליציות חמושות ולחיזוקן של כאלו שכבר היו להן מיליציות.
3. ניסיונות ישראליים לרתום חמולות לשיתוף פעולה עם צה״ל לשם ביסוס שליטה אזורית (סיוע צבאי לצה״ל, הגנה על הספקת סיוע הומניטרי והנחת תשתית לרכיב בשלטון אלטרנטיבי לחמאס ברצועת עזה).

קריסת המשילות ועליית החמולות

מלחמת חרבות ברזל יצרה מציאות חדשה ברצועת עזה. בעקבות ההיקף הנרחב והאינטנסיבי של פעולות צה״ל בשטח הרצועה קרסו חלק מתשתיות הממשל והביטחון של חמאס, ואיתן נשחקו גם יכולות המשילות שלו. חמאס אומנם המשיך לנהל לחימה צבאית נגד צה״ל, אך החזית האזרחית ננטשה ברובה כשהמוסדות המדינתיים של חמאס תפקדו באופן חלקי ומגומגם, והשלטון המרכזי נחלש באופן ניכר. הריק השלטוני שנוצר הוביל לעלייתן של החמולות כמוקדי כוח מקומיים. משפחות גדולות הפעילו מנגנוני הגנה עצמאיים, הציבו מחסומים בשכונותיהן למניעת ביזה וחדירת גורמים עוינים ונטלו על עצמן משימות של שמירה על הסדר הציבורי.

חמולת **דוע׳מוש**, מהחמולות החזקות בעיר עזה, הקימה עמדות שמירה למניעת כניסת זרים עוינים לאזור שכונת צברה שבדרום העיר. חמולות בצפון הרצועה ארגנו יוזמות מקומיות לחלוקת מזון ומים לתושבים, במקום מנגנוני הרווחה של חמאס שיצאו מכלל פעולה. במקביל, שבטי הבדואים בדרום הרצועה – תראבין וסוארכה – הפעילו את רשתות ההברחה המסורתיות שלהם כדי להזרים דלק וציוד חיוני מן הגבול המצרי אל קהילותיהם. צעדים אלו ייצגו סדר חלופי שאורגן מלמטה למעלה. מנהיגי חמולות ושיח׳ים מקומיים מילאו תפקידים מרכזיים בשמירת הביטחון השוטף ובהבטחת צרכים הומניטריים בסיסיים, בשעה שמנגנוני חמאס התרכזו בלחימה או חדלו לתפקד.

האנרכיה הגוברת בחודשי הלחימה הודגשה גם בדיווחי האו״ם. כבר ביולי 2024 התריע משרד זכויות האדם של האו״ם על התפשטות ״אנרכיה״ ברצועה,[2] שבאה לידי ביטוי במעשי ביזה נרחבים, חיסולי חשבונות וירי בלתי מרוסן על ידי חמושים מקומיים. במצב זה צפו ועלו מנגנוני סמכות חליפיים. לעיתים התארגנו ״ועדות רחוב״ מאולתרות, ולעיתים נטלו משפחות דומיננטיות את המושכות. למעשה מדובר היה בתהליך ״סומליזציה״ של רצועת עזה, כשכוחות מקומיים חמושים המזוהים עם חמולות ושבטים נכנסים לנעלי השלטון המרכזי באזורי מחייתם.

שחיקת שלטון חמאס והתעוררות הסולידריות החמולתית

בשלבים המתקדמים של הלחימה – בעיקר מספטמבר 2025 – ניכרו סימנים ברורים לכך שקרס מחסום הפחד של חלק מהאוכלוסייה מפני חמאס. אירוע מכונן בהקשר זה היה כאשר מאות אלפי אזרחים פלסטינים, בניגוד להנחיות חמאס ולמרות איומיו להענישם, בחרו להתפנות מדרום העיר עזה בהתאם לקריאות צה״ל.[3] לראשונה מזה שנים משפחות שלמות החליטו עצמאית, בתיאום עם שכניהן וקרוביהן, לנטוש את בתיהן באזורים שחמאס הכריז עליהם כ״קווי עמידה״ ולהימלט דרומה כדי להציל את ילדיהן. מנהיגי חמאס ניסו לעצור את המפונים בירי ואיומים, אך נכשלו לנוכח נחישות האזרחים.

האירוע ביטא את שבירת מחסום הפחד מפני חמאס וחזרה אל האינסטינקט החמולתי הבסיסי: הדאגה לקיום המשפחה. זו גברה על הפחד מפני אי־ציות להוראות השלטון. כאשר אחיזתו הפיזית של חמאס בשטח נחלשה בשל חיסול חלק ניכר ממפקדיו ומנגנוני האכיפה השלטוניים, התברר שהדבק המחבר באופן טבעי את החברה הוא קשרי קהילה ומשפחה. החלו להגיע יותר ויותר דיווחים על אודות התארגנות ספונטנית של הנהגות חמולתיות בערים ובמחנות. יותר חמולות גדולות, שבעבר נמנעו מלהתעמת חזיתית עם חמאס, החלו להשמיע קול נגד חמאס ופסקו לציית להנחיותיו. מנגד נראה שהיקף התופעה לא היה רחב במידה משמעותית ולא נוצרה מסה שתוביל לשינוי.

2 United Nations, ״Observations from Gaza by Head of UN Human Rights Office for the Occupied Palestinian Territory Ajith Sunghay,״ July 19, 2024.

3 יואב זיתון ועינב חלבי, ״דובר צה״ל: ׳כ־50 אלף עזבו היום את צפון רצועת עזה. חמאס איבד שם שליטה׳״, Ynet, 8 בנובמבר 2023. OCHA, ״Hostilities in the Gaza Strip and Israel״ | Flash Update #32,״ November 7, 2023.

ביטחון פנים ומילוי הריק השלטוני

בהיעדר שלטון יציב הקימו חמולות מחסומים ועמדות שמירה כדי להגן על שכונותיהן מפני חוליות פשיעה וביזה ומפני חדירות של גורמים עוינים, לרבות סוכני חמאס המחפשים מסתור או משתפי פעולה. באזורים כפריים הפעילו שבטים מנגנוני שמירה חמושים עצמאיים, ולעיתים אף תיאמו את פעילותם בחשאי עם צה״ל. על פי הערכות, כעשר חמולות גדולות ברחבי הרצועה החלו לפעול באופן עצמאי ומאורגן למילוי החלל. כך למשל ברפיח בלטה **חמולת אבו שבאב** (משבט תראבין), אשר החלה לפטרל באזורים שכבש צה״ל כדי לשמור על רכוש הציבור, כשראשי המשפחה מעניקים גיבוי לפעילות החמושה. בשכונת שג׳אעיה הקימה **חמולת ח׳ילס** (המזוהה היסטורית עם פת״ח) מועצת נכבדים והפעילה מחסומים למניעתה של חזרת אנשי חמאס, תוך שימוש ברמקולי המסגדים להעברת הנחיות לציבור – אמצעי ששימש קודם לכן את חמאס לתעמולה.

השתלטות על הסיוע ההומניטרי

תפקיד מכריע נוסף שמילאו החמולות היה בתחום הסיוע ההומניטרי. לאחר שהשתלטות חמאס על שיירות האספקה עוררה זעם ציבורי, החלו מנהיגים מקומיים לארגן את חלוקת המזון והמים תחת פיקוח חמולתי. מודל זה, שזכה לכינוי ״מודל החמולות״, התאפיין באבטחת נקודות החלוקה על ידי חמולות מקומיות (כגון משפחת קטאטוַה בח׳אן יונס או חמולת אל־מנסי בצפון הרצועה), ללא נוכחות חמאס. במקביל, גוף המכונה ׳התאגדות השבטים, החמולות והמשפחות׳ (تجمع القبائل والعشائر والعائلات) פרסם גינויים פומביים נגד בוזזי סיוע ואנשי חמאס שהואשמו במעילה, צעד שהגביר את הלחץ החברתי ותרם להשבת הסדר היחסי בחלוקת המזון. אבו סלמאן אל־מורני, מתאם הוועדה העליונה לענייני חמולות, הבהיר בהקשר זה כי ״לא ניתן לאנרכיה לנהל את הרחובות״.[4]

מגננה שהפכה לעימות: ״מרד החמולות״

הצורך בהגנה עצמית מפני נקמת חמאס במי שנחשד בשיתוף פעולה, או מפני גורמים עברייניים, הוביל גם הוא להתגבשות מיליציות חמולתיות חמושות. במקרים מסוימים גלשו פעולות ההגנה למאבקים גלויים עם חמאס, במה שכונה ״מרד החמולות״.[5]

4 עינב חלבי, ״הזעם על חמאס גובר ׳מודל החמולות׳ נכנס לפעולה | כאוס הסיוע בעזה״, Ynet, 26 ביוני 2025.

5 מיכאל מילשטיין, ״להתעורר מחלום החמולות״, **ידיעות אחרונות**, 8 במארס 2024.

עימותים בולטים תועדו בשכונת תל אל־הוא ובצברה, שם התייצבה חמולת דוע׳מוש נגד ניסיונות המשטרה של חמאס לשוב ולשלוט באזור. בעימותים אלו נהרגו עשרות משני הצדדים, ובכללם בנו של בכיר חמאס באסם נעים – אירוע המעיד על חומרת הקרע. בדומה לכך, חמולות נוספות וביניהן בכרי ואל־אסטל בח׳אן יונס החלו להתבטא בפומבי נגד חמאס, כשהן מאשימות את הארגון בהרס הרצועה וקוראות לפתרון בינלאומי.

הישרדות ושבירת מחסום הפחד

חשוב להדגיש כי מרד זה לא נבע מאידיאולוגיה לאומית מתחרה, אלא מנאמנות שבטית ומהצורך בהישרדות. כל חמולה דאגה לטריטוריה שלה, במגמה שתוארה כ״לבנוניזציה״ של הרצועה – חלוקה לאזורי שליטה מקומיים חמושים. עם זאת התופעה מסמנת שבירה של מחסום הפחד. העובדה שחמולות העזו להתעמת עם חמאס, להציב מחסומים ולפרסם מכתבי גינוי מעידה כי ההגמוניה המוחלטת של ארגון הטרור נסדקה, וכי בהיעדר שלטון מרכזי, הנאמנויות הבסיסיות – המשפחתיות והמקומיות – הן אלו שתפסו את הבכורה.

הסכם הפסקת האש שהחל ב־10 באוקטובר 2025 ותוכנית 20 הנקודות[6] של הנשיא טראמפ הובילו לחלוקת הרצועה באמצעות הקו הצהוב, בין מערב למזרח. צה״ל שולט בחלק המזרחי (כ־53% משטח הרצועה). מאז הרחיב צה״ל את השטח שבשליטתו עד לכ־63% משטח הרצועה, בעוד חמאס שולט בחלק המערבי. הנסיבות שנוצרו מאז באה לעולם תוכנית הנשיא טראמפ, שגם גובתה בהחלטה 2803 של מועצת הביטחון של האו״ם, התבססו סוג של סטטוס קוו שאפשר לחמאס לשקם את היכולות הצבאיות והמשילותיות בשטח שבשליטתו, שבו מרוכזים כ־95% מאוכלוסיית הרצועה.

שיקום היכולות השלטוניות של חמאס בא לידי ביטוי גם בהפעלת יד קשה כלפי חמולות סוררות וחשודות בשיתוף פעולה עם ישראל. התנהלות זו משקפת ארגון מוחלש שרגישותו גבוהה, אשר מגיב בפראות לכל אתגר מקומי מכיוון שמשילותו התרופפה והוא חש מאוים. הארגון עושה כל מאמץ לשמור על כוחו, למנוע ולסכל כל אפשרות לחלופה שלטונית ואפילו באזורים מצומצמים יחסית. למעשה, החמולות שממשיכות לאתגר את חמאס ולהתנגד לשלטונו, ושלהן גם מיליציות חמושות, מרוכזות ברובן בשטח שבשליטת צה״ל וזוכות גם למעטפת הגנה.

6 את מתווה התוכנית ניתן למצוא בנספח להחלטה 2803 של מועצת הביטחון של האו״ם.

צמיחת המיליציות החמולתיות החמושות

במהלך 2024 ו־2025 התגבשו ברצועת עזה מספר מיליציות חמושות המבוססות על חמולות,[7] שהציגו עצמן כחלופה לשלטון חמאס המתפורר. דוח שפרסם ארגון ACLED בשנת 2025 הצביע על שלוש מיליציות עיקריות ובולטות שצמחו בתנאים שנוצרו, ואליהן הצטרפה בהמשך מיליציה רביעית.[8]

- **'הכוחות העממיים'** – מיליציה חמולתית גדולה הפועלת באזור רפיח (דרום הרצועה) בהנהגת יאסר אבו שבאב (שנרצח בשלהי 2025 במהלך סכסוך בין שתי חמולות משבט התראבין, ואת מקומו תפס ע'סאן א־דהיני, שהיה סגנו). קבוצה זו החלה ככנופיית מבריחים ובוזזי סחורה בתקופת האנרכיה, אך התפתחה לכדי כוח לוחם נגד חמאס. על פי הערכות, בשיא כוחה מנתה המיליציה כ־1,500 איש, בהם 500–700 לוחמים חמושים. רבים מן הלוחמים הם יוצאי מנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית, שהיו כלואים בעזה ושוחררו בזמן המלחמה (יאסר אבו שבאב עצמו, בן לשבט הבדואי תראבין, נמלט מכלא חמאס בעקבות הפצצת בית הכלא בידי ישראל). כוחותיו של אבו שבאב בפיקוד מחליפו ע'סאן א־דהיני מאורגנים סביב נאמנות שבטית מובהקת ולא אידיאולוגיה דתית או לאומית. זו התפתחה מאוחר יותר לאחר שהמיליציה והחמולה הכריזו על התנגדותם להמשך שלטון חמאס ועל מחויבותם להביא להפלתו, ומטרתם הייתה השתלטות מקומית על מרחב המחיה הטבעי שלהם ברפיח וסביבתה.

  המיליציה ביססה לעצמה מעין מובלעת מוגנת, כשהיא פועלת מתוך בסיס בשכונת אל־סְפי במזרח רפיח – מתחם בשטח של כ־200 דונם הכולל וילות, מחסנים ותשתיות אזרחיות ששרדו. בניגוד למצוקת המזון ביתר חלקי הרצועה, בבסיס זה תועדו מלאי מזון וציוד בשפע,[9] לרבות שקי קמח מסיוע הומניטרי, מלאי גדול של שטרות כסף, אופנועים ורכבי שטח חדשים.

---

7 סקירות נוספות על המיליציות החמושות ניתן למצוא בפרסומים הבאים: הראל חורב, "פרויקט אבו שבאב: ניסוי מקומי, אסטרטגיה אזורית", N12, 10 ביוני 2025; יענקי פרבר, "עושים סדר: אלו המיליציות העזתיות שעדיין נלחמות בחמאס | כל הפרטים", בחדרי חרדים, 22 באוקטובר 2025; "'עזה החדשה', נגד חמאס: הפרויקט של 4 המיליציות – והתמיכה הישראלית", Ynet, 25 באוקטובר 2025.

8 Ameneh Mehvar and Nasser Khadour, "Gaza after two years: As Israel expands control and sows chaos, Hamas adapts to survive," (ACLED, September 17, 2025).

9 דורון קדוש|Doron Kadosh [@Doron_Kadosh], "חמולת אל־סופי ומובלעת החמושים במזרח רפיח", דיווח בגלי צה"ל, רשת X, 16 במאי 2024.

עובדה זו איששה דיווחים שלפיהם הכוחות העממיים נהנים מתמיכה חיצונית רחבה, כולל מישראל. לפי תחקיר של Sky News,[10] ישראל אפשרה למיליציית אבו שבאב להעביר דרך מעבר כרם שלום מזומנים, נשק, כלי רכב ואספקה ללוחמיה, במסגרת מדיניות של הפרד ומשול מול חמאס. תמיכה זו עברה לכאורה דרך "מנגנון תיאום" של הרשות הפלסטינית, שקישר בין תורמים בדואים בשבט תראבין בישראל, מצרים וירדן לבין הצבא הישראלי שהכניס את האספקה לרצועה. כמו כן נחשף[11] כי חיילים בדואים בצה"ל (מיחידת הסיור המדברי 585) יצרו קשרי ידידות עם אנשי אבו שבאב, ואף השאירו להם מסרי תמיכה ברשתות החברתיות.

נקודה מעניינת ופחות מדוברת בהקשר זה היא הזיקה ההולכת ומתהדקת בין ארגוני הפשיעה בישראל לבין החמולות בעזה. משפחת הפשע אבו לטיף (שמקור חלק מאנשיה ברצועת עזה ובראהט), למשל, מוזכרת לא פעם בהקשרים של הברחות וקשרים משפחתיים חוצי גבולות. המלחמה יצרה הזדמנויות כלכליות חדשות וחסרות תקדים לרשתות ההברחה הללו; כאשר הגבולות פרוצים והביקוש למוצרי יסוד, סיגריות ונשק זינק לשחקים, הפכו הקשרים הפליליים והמשפחתיים הללו לנכס אסטרטגי ממדרגה ראשונה. למעשה, היכולת של מיליציות וחמולות בעזה להשיג נשק ואספקה תלויה כיום לא מעט באותם קשרים ענפים עם הפזורה הבדואית ועם ארגוני פשיעה בנגב ובסיני.

הכוחות העממיים הפכו למעשה לזרוע בלתי רשמית הנתמכת בידי ישראל, מציאות המזכירה תקדים דוגמת צבא דרום לבנון בשעתו. חמאס מבחינתו ראה באבו שבאב איום חמור והכריז עליו מבוקש. דווח כי אנשיו של אבו שבאב התעמתו פעמים רבות עם חוליות חמאס. חמאס עצמו הודה שאינו מצליח לפגוע במנהיג המיליציה, בעיקר מכיוון שהוא שוהה באזור הנתון לשליטת ישראל. ואכן, החמולה בחסות המיליציה החמושה שלה ממשיכה לפעול ולקיים שליטה אפקטיבית יחסית באזור מחייתה, שרובו נתון לשליטת צה"ל, בצד המזרחי של הקו הצהוב.

10 Sky News, "Militia Group Opposing Hamas Uncovered by Sky News Investigation," YouTube, October 3, 2025.

11 קלמן ליבסקינד, "לוחמים בגדס"ר הבדואי מציגים: ביזה, גניבת אמצעי לחימה והברחות לעזה. תחקיר", מקור ראשון, 9 בינואר 2026; ראו גם: Lorenzo Tondo and Jamal Risheq, "From Gaza Prisoner to 'The Israeli Agent': How Rise of Abu Shabab Could Ignite New Phase of War," *The Guardian*, June 10, 2025.

- **'כוח התקיפה ללוחמה בטרור'** – מיליציה הפועלת באזור ח'אן יונס, בהובלת חוסאם אל־אסטל (בן חמולת אל־אסטל). אל־אסטל הוא קצין לשעבר במנגנוני הביטחון של הרשות, שנידון למוות על ידי חמאס בשנת 2022 באשמת מעורבותו בחיסול פעיל חמאס (פאדי אל־בטש) במלזיה. הוא נכלא בעזה אך הצליח להימלט מכלאו בשלהי 2023 בעת הפצצה ישראלית, בדומה לאבו שבאב.

המיליציה של אל־אסטל קטנה מזו של אבו שבאב, וכוללת עשרות עד מאות לוחמים חמושים. כלי הנשק שלהם הם בעיקר רובי קלצ'ניקוב ונשק קל אחר, שלפי דיווחים נרכשו בשוק השחור מלוחמים לשעבר של חמאס. גם כוח זה נהנה מתמיכה חיצונית. פרסומים זרים[12] מעידים כי צה"ל סיפק לאל־אסטל תחמושת, כלי רכב ואספקה דרך מעבר כרם שלום, תוך תיאום שקט עם כוחותיו בשטח. בפועל נצפו אצל אנשיו כלי רכב עם כיתוב בעברית, שחלקו הושחר, רמז מוצק למקורם הישראלי. אל־אסטל עצמו התרברב בשיחות סגורות כי כוחות צה"ל מעניקים לו ולאנשיו הגנה קרקעית. לטענתו, האזור שבו פועלת מיליציית אל־אסטל הוגדר כ"שטח ירוק" מול מתאם ישראלי, כך שהטנקים והמטוסים הישראליים לא תוקפים אותו, ואף סייעו לאנשיו כשהותקפו על ידי חוליות חמאס. באירוע מתוקשר באוקטובר 2025, תקפו כוחות צה"ל חוליית חמאס שניסתה לפגוע באנשי אל־אסטל בח'אן יונס – פעולה שהביאה לחיסול יותר מ־20 אנשי חמאס והמחישה את התיאום בפועל בין המיליציה לישראל. חמאס מצידו תיאר זאת כהוכחה ל"בגידה" של אל־אסטל, והאשים אותו בתיאום צבאי ישיר עם ישראל.[13]

עם זאת, בהצהרותיו הפומביות ניסה אל־אסטל ליישב את הסתירה: הוא הכחיש כפיפות מבצעית לצה"ל או קבלת פקודות לתקיפה, וטען כי התיאום הוא טקטי בלבד ונועד להבטחת מעבר בטוח של אספקה הומניטרית לאוכלוסייה שבשליטתו. הרשות הפלסטינית מצידה הכחישה כל קשר למיליציה, אף כי על פי גורמים שונים היו מגעים חשאיים בינה לבין אל־אסטל, בתקווה שזה יסייע בעתיד בשיקום שלטונה בעזה. מיליציית אל־אסטל היא דוגמה למיליציה חמולתית בעלת זיקה פוליטית מובהקת, מזוהה עם הפת"ח, שפועלת תחת מטריית הגנה ישראלית ואינה חוששת להצהיר על חזון של "עזה חדשה" (Gaza al-Jadida) ללא חמאס.

12 The Times of Israel, "Israel Giving Gaza's Anti-Hamas Militias Weapons and Intel, Food, Medical Care – Report," January 25, 2026.

13 Justin Salhani, "After Israel's war halted, who is clashing with Hamas in Gaza?," Al Jazeera, October 13, 2025.

- **'כוחות ההגנה של שג'אעיה'** – מיליציה חמולתית גדולה נוספת הפועלת במזרח עזה (שכונת שג'אעיה), בהובלת ראמי ח'ילס. חמולת ח'ילס היא מן החמולות הוותיקות והגדולות ברצועה, המזוהה ברובה עם תנועת פת"ח. מאז השתלטות חמאס על עזה ב־2007 שררו יחסי עוינות קשים בין המשפחה לבין שלטון חמאס. רבים מבני החמולה נמלטו באותה עת לגדה מחשש לחייהם, לאחר שנרדפו על ידי חמאס.[14]

במהלך המלחמה שבה משפחת ח'ילס להתארגן ולפעול ככוח צבאי מיליציוני עצמאי. אנשיה הצטיידו בנשק רב (לפי הערכות היו ברשותם מחסני נשק פרטיים, שהוסתרו מאז ימי פת"ח בעזה), והקימו בשג'אעיה מערך הגנה מפני ניסיונות חמאס לשוב ולחדור לשכונה. ראמי ח'ילס עצמו, ששהה בשנים האחרונות מחוץ לעזה וחזר בתקופת המלחמה, התבסס בדרום־מערב העיר (בשכונת תל אל־הוא) והפעיל משם כוח חמוש.

חמאס נמנע מכניסה לעימות חזיתי עם חמולת ח'ילס במהלך הקרבות, אולי בשל עוצמת המשפחה, אך מייד לאחר הפסקת האש באוקטובר 2025 ניסה לסגור חשבון עם החמולה. כוחות חמאס נערכו למבצע פירוק חמושי החמולה מנשקם. גם במקרה זה אנשי ח'ילס נתמכו בעקיפין בידי ישראל. לפי דיווח ששודר ברשת Sky News,[15] התיאום בין מיליציית ח'ילס לצה"ל התבצע בערוצים חשאיים דרך מתווכים בישראל וברשות הפלסטינית (באמצעות מנגנון המודיעין הכללי בפיקודו של מאג'ד פרג'). למעשה צה"ל סימן את אזור שג'אעיה כמעין אזור חסות, שבו החמולה המקומית שומרת על השקט בתמורה לכך שלא יותקפו – מודוס ויוונדי זמני שנשמר עד אשר חמאס שב וביסס שם נוכחות.

בני החמולה מדגישים כי אינם משתפי פעולה אלא פועלים להצלת קהילתם. ואולם חמאס תייג אותם כמי שקיבלו נשק וכסף מהכיבוש ובגדו באומה, ואיים על כל מצטרף למיליציה בעונש מוות. משפחת ח'ילס, כאחרות, ניסתה לתמרן במתח שבין השמירה על שלומה וכבודה לבין עוצמת העימות עם חמאס. כך למשל נמנעה מלהצטרף פומבית למהלך "עזה החדשה" של אבו שבאב, אבל גם לא התנגדה לו באופן פעיל מתוך הבנה שתוצאות המלחמה טרם הוכרעו.

14 News Agencies, "Palestinians killed in Gaza clashes," Al Jazeara, September 16, 2008. Björn Brenner, *Gaza Under Hamas: From Islamic Democracy to Islamist Governance* (I.B. Tauris, 2017), 105–108.

15 Alistair Bunkall, "Israel 'Seeking Local Clans' to Secure Gaza Aid Convoys," Sky News, March 9, 2024.

- **'צבא העם – הכוחות הצפוניים'** – מיליציה חמולתית קטנה שפעלה בצפון רצועת עזה (באזור מחנה ג'באליה, בית לאהיא ושכונת שיח' רדואן) בהנהגת אשרף אל־מנסי, כשתחתיו אנשי חמולת אל־מנסי וביניהם גם בעלי רקע פלילי וקשרים לתאי סלפיה־ג'האדיה בעבר. המיליציה מנתה כמה עשרות לוחמים בלבד, אך היא זכתה לתשומת לב חמאס משום שהחלה לפעול בחסות הכוחות העממיים של אבו שבאב. אבו שבאב הכריז כי הוא "פורש את חסותו" על מיליציית אל־מנסי, ובכך אותת על כוונתו לאגד את כל המיליציות החמולתיות תחת הנהגה אחת של "עזה החדשה".

אנשי אל־מנסי אכן קיבלו משלוחי ציוד דרך שטח בשליטת צה"ל בצפון הרצועה (בסמוך למעבר ארז). בסרטונים שפורסמו ברשתות החברתיות ואומתו בתחקירים עיתונאיים[16] נראו כלי רכב עמוסים ארגזים נוסעים לכיוון הבסיס שלהם מכיוון עמדות צה"ל. חמאס האשים את אל־מנסי בהפעלת רשת ריגול למען המודיעין הישראלי ובחיסול כמה מפעיליו, והזהיר כי כל מי שיצטרף אליו ייחשב בוגד ודינו מוות.

באמצע אוקטובר 2025 נפוצו שמועות שחמאס הצליח ללכוד או להרוג חלק מאנשי אל־מנסי במסגרת מבצע השבת ה"משילות" בצפון, אך אל־מנסי עצמו הופיע בסרטון והכחיש בתוקף את השמועות על חיסול אנשיו. הוא אף התריס שחמולתו שולטת "בכמה אזורים בצפון הרצועה", ולא תאפשר לחמאס לשוב אליהם. בפועל, כוחו של אל־מנסי היה מוגבל מאוד. בדוח הערכת מצב של קבוצת המשבר הבינלאומית (ICG) נקבע כי המיליציה חסרת בסיס תמיכה עממי רחב, וכי ללא המטרייה הכלכלית והצבאית של אבו שבאב "המיליציה לא תשרוד זמן רב" ככוח עצמאי. ואכן, לאחר חיסולו של אבו שבאב בדצמבר 2025, דיווחים של סוכנות רויטרס מעזה העידו שרוב אנשי אל־מנסי התפזרו, וחלקם אף נשבעו אמונים מחדש לחמאס כדי להבטיח את ביטחונם האישי.

16 Times of Israel, Israel Giving Gaza's.

פריסת המיליציות החמולתיות ברצועת עזה (מצפון לדרום)

נושא	צבא העם – כוחות צפוניים	כוחות ההגנה של שג׳אעיה	כוח התקיפה ללוחמה בטרור	הכוחות העממיים
מנהיג	אשרף אל־מנסי	ראמי ח׳ילס	חוסאם אל־אסטל	ע׳סאן א־דהיני
שיוך	חמולת אל־מנסי	חמולת ח׳ילס (פת״ח)	חמולת אל־אסטל	שבט תראבין (בדואי)
מיקום	צפון הרצועה (ג׳באליה, בית לאהיא)	שכ׳ שג׳אעיה (עיר עזה)	ח׳אן יונס (דרום)	רפיח (דרום הרצועה)
זיקה	תיתכן זיקה אסלאמיסטית (נטען ששיתפו פעולה עם מודיעין ישראל)	פת״ח (עימות היסטורי עם חמאס)	פת״ח (מפקדים יוצאי מנגנוני הרש״פ)	ללא אידיאולוגיה סדורה (נאמנות שבטית; חלק מהלוחמים יוצאי רש״פ)
גודל	~40 לוחמים	לא ידוע במדויק (חמולה בת אלפי בני אדם)	כמה עשרות עד מאות לוחמים	~1,500 נפש (500–700 לוחמים)
תמיכה חיצונית	פועל בחסות ׳הכוחות העממיים׳; קבלת אספקה דרך שטחי צה״ל (מעבר ארז)	תיאום עקיף עם ישראל ורש״פ; הגנה אזורית ע״י צה״ל (אי־תקיפה בשטחי השליטה)	אספקת תחמושת וכלי רכב מצה״ל (כרם שלום), הגנה אווירית וקרקעית מצה״ל בעת עימותים עם חמאס	הברחות נשק, כסף, מזון וכלי רכב בתיאום עם ישראל (באמצעות מנגנון ברש״פ); הגנה ע״י צה״ל (יח׳ 585)

כדי להמחיש את אופן התפתחותו של תהליך השינוי שעבר על החמולות בעקבות מלחמת חרבות ברזל, חשוב להציג את דפוסי הפעולה של החמולות ברצועת עזה במהלך המלחמה גם על פני ציר הזמן שלה ובחלוקה לשש תקופות, מתחילתה באוקטובר 2023 ועד פברואר 2026. נבחן את השינויים שחלו בדפוסי הפעולה של החמולות, את הדינמיקה שהובילה להקמת המיליציות המקומיות (לרבות מאפייניהן, גודלן, מטרותיהן ואופן פעולתן) ואת תגובות הנגד של חמאס. כן יידון תהליך ההתפתחות והלמידה שעברה האוכלוסייה העזתית בהתייחס למוסד החמולה ולתפקידיה במציאות כאוטית של מלחמה מתמשכת.

יודגש כי הדינמיקה של שלטון חמאס מול החמולות לאורך המלחמה הייתה תהליכית. המלחמה החלה עם קריסה והתפרקות של מנגנוני המשילות והיווצרות ריק שלטוני, שאפשר לחמולות להתעצם. ואולם בהמשך – וביתר שאת באזורים שבהם התבסס סטטוס קוו – החל תהליך של שיקום היכולות השלטוניות של חמאס. מתוך חולשתו הפך חמאס אלים יותר, נטול ביטחון עצמי, המתייחס לכל מה שנתפס כאל איום חמולתי חמור.

התקופה הראשונה – מ־7 באוקטובר 2023 ועד ההפוגה הראשונה (1 בדצמבר 2023): הלם, עקירה והישרדות

מתקפת הפתע של חמאס והתגובה העוצמתית של צה״ל הובילו למשבר הומניטרי חסר תקדים ולגל משמעותי ראשון של עקירה המונית. תהליך העקירה, שהחל עם נדידת האוכלוסייה מצפון הרצועה לדרומה, הלך והתרחב בהתמדה בחודשים העוקבים, כאשר לקראת סוף ינואר ופברואר 2024 (התקופה השנייה) טיפס מספר העקורים ברצועה לכ־1.7 מיליון פלסטינים, ובהמשך המלחמה אף הגיע לכ־1.9 מיליון.

דפוסי הפעולה של החמולות: בתקופה זו התאפיינו החמולות בהתכנסות פנימה ומגננה. המשפחות המורחבות נעו כקבוצות גדולות מאורגנות מצפון הרצועה לדרומה. המבנה הפטריארכלי של החמולה אפשר את ארגון החמולות והנעתן. המאמץ העיקרי הופנה לחלוקת משאבי המזון המועטים, למציאת מחסות משותפים ולהגנה על נשים וילדים בסביבת כאוס מוחלט. לא נרשמו ניסיונות להתאגדות פוליטית או צבאית נגד חמאס, והחמולות נמנעו מכל חיכוך עם הארגון.

דפוסי הפעולה של חמאס: למרות ההפצצות הכבדות של חיל האוויר, בחודשים הראשונים למלחמה שימר חמאס אחיזה אזרחית וצבאית הדוקה כמעט בכל חלקי הרצועה ובייחוד בדרומה, שאליו נדחקה האוכלוסייה. מנגנוני ביטחון הפנים של הארגון המשיכו לתפקד היררכית. חמאס השתמש בשליטה על הסיוע ההומניטרי כמנוף חשוב לשימור משילות, תוך הבהרה כי כל ניסיון לחלוקת סיוע מחוץ למנגנוניה ייענה בתגובה נחושה ותקיפה ביותר.[17]

17 תמי קנר, ״סיוע תחת אש: מגמות ואתגרים בסיוע ההומניטרי לרצועת עזה״, פרסום מיוחד, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 29 ביולי 2025.

התקופה השנייה – מההפוגה הראשונה ועד כיבוש רפיח (דצמבר 2023–מאי 2024): תחילת הקמת המיליציות וניסיונות הקואופטציה

קריסת ההפוגה הראשונה (סוף נובמבר 2023) והרחבת התמרון הקרקעי של צה״ל לח׳אן יונס ולמחנות המרכז יצרו לראשונה כיסי ריק שלטוני מהותיים, שבהם איבד חמאס יכולת לנהל את החיים האזרחיים, ובפרט את מנגנוני חלוקת המזון ואכיפת הסדר הציבורי. החל להסתמן מפנה משמעותי במעמד החמולות, שעברו ממצב של מבנים חברתיים פסיביים למצב של שחקנים פעילים, המעצבים דפוסי פעולה חדשים.

תהליך הקמת המיליציות (פברואר 2024) – חודש פברואר 2024 סימן את קו פרשת המים בכל הנוגע לנקיטת עמדות ביקורתיות וגלויות של חלק מהחמולות כלפי חמאס, וכן את ראשית התארגנותן של המיליציות השבטיות החמושות כמסגרות עצמאיות. הקבוצות החמושות הראשונות שמקורן בחמולות גדולות החלו להופיע ולבסס אחיזה טריטוריאלית בשלושה מוקדים גאוגרפיים מרכזיים, תוך ניצול ואקום הנוכחות של משטרת חמאס:

- **בצפון הרצועה:** באזורים שכבר חוו תמרון עמוק של צה״ל ופירוק של תשתיות חמאס הממוסדות (דוגמת שכונות צברה, זיתון בעיר עזה, וכן במרחב בית חאנון ועטאטרה־בית לאהיא), בלטו חמולות מסורתיות מבוססות ביניהן **כפארנה** (בית חאנון) ו**דוע׳מוש** (צברה ושג׳אעיה). משפחות אלו ניצלו את כוח האדם הרב שברשותן כדי להשתלט על מוקדי חלוקה ולייצר אזורי שליטה (Zone of Control) חלופיים.
- **במרכז הרצועה:** סביב דיר אל־בלח ומחנות הפליטים במרכז החלו להתגבש ועדות אבטחה מקומיות על בסיס חמולות ומשפחות דוגמת **אבו סמרה** ו**ראא׳ד,** אשר לקחו על עצמן את אבטחת הצירים המרכזיים שדרכם עבר הסיוע ממרכז הרצועה צפונה ודרומה.
- **בדרום הרצועה:** במרחבי ח׳אן יונס ורפיח, שאליהם התנקזו מאות אלפי עקורים בערי אוהלים צפופות בתנאי קיום קשים, בלטו משפחות בעלות פריסה שבטית־בדואית מושרשת, ביניהן **תראבין, סוארכה** ו**א־שאער**. אלו ניצלו את קרבתן ההיסטורית לנתיבי ההברחה בציר פילדלפי ואת הגישה למעברי הגבול להקמת רשתות אבטחה חמושות, שהפכו במהרה למוקדי כוח כלכליים.

המיליציות המקומיות ויעדיהן ברצועת עזה

בעקבות התמרון הקרקעי של צה״ל ברצועה והיחלשות המשילות האזרחית של חמאס באזור, נוצר חלל שלטוני שאותו מילאו בהדרגה מבני הכוח המסורתיים. על רקע משבר

הומניטרי חריף, החלו להתחזק מיליציות חמושות המבוססות על חמולות ומשפחות מורחבות. תופעה זו נתמכת, בין היתר, בהערכות של מכוני מחקר, ביניהם של המכון למחקרי ביטחון לאומי(INSS) , שהצביעו על כך שקריסת המערכות האזרחיות הובילה למעבר של מוקדי הכוח לידי התארגנויות שבטיות וכנופיות מקומיות.[18] קבוצות אלו לא הונעו מאידיאולוגיה פוליטית אלא נשענו על נאמנות שבטית. כשהן חמושות בנשק קל וזמין, מטרתן המרכזית הייתה השתלטות על משאבי הסיוע ההומניטרי. באמצעות מניפולציה של "כלכלת המחסור", ראשי החמולות תרגמו את השליטה במזון ובתרופות לסמכות שלטונית דה פקטו מול אוכלוסייה התלויה בהם לחלוטין.

מאפיינים מרכזיים:

- **מבנה ונאמנות**: מדובר בהתארגנויות קטנות עד בינוניות, המבוססות באופן מוחלט על קשרי דם (עצֶביה, לכידות שבטית) ונאמנות פטריארכלית למוח׳תאר או לראש המשפחה, ולא על אידיאולוגיה דתית־לאומית או פוליטית. הן אינן לובשות מדים רשמיים, אך מקפידות על סממני זיהוי מקומיים ופועלות כקבוצות מיליציוניות מאורגנות למחצה.
- **סד"כ וחימוש**: כל מיליציה חמולתית או שבטית מונה עשרות עד מאות בודדות של חמושים. החימוש הוא לרוב נשק קל – נשק אישי ישן שהוחזק במהלך השנים ברשות החמולות, או כזה שנבזז ממחסני חמאס ומנקודות משטרה שננטשו או הופצצו בתחילת התמרון.
- **מטרות הפעולה וכלכלת המחסור**: המטרה המרכזית והמיידית של המיליציות היא אבטחת שיירות הסיוע ההומניטרי ונקודות החלוקה של אונר"א וארגוני סיוע בינלאומיים. הרעב והמחסור החריף הפכו את המזון והציוד הרפואי למטבע הקשה ביותר ברצועה (כלכלת מחסור). ראשי החמולות הבינו היטב את המשוואה הפוליטית־כלכלית: שליטה בשרשראות האספקה והמזון מקנה תלות של האוכלוסייה ומבססת דה פקטו סמכות שלטונית.

בתקופה זו (פברואר 2024) החלו ניסיונות של גורמי ביטחון ישראליים לבסס שיתוף פעולה טקטי עם חלק מהחמולות. האסטרטגיה הישראלית – שקודמה בין היתר על ידי מתאם פעולות הממשלה בשטחים (מתפ"ש) והשב"כ[19] – התבססה ביסודה על משוואה אזרחית־ביטחונית

18 קובי מיכאל, "השאלה שטרם נשאלה – האם ניתן בכלל לשקם את רצועת עזה בתנאים הקיימים, ומה אם לא?", **עדכן אסטרטגי** 28, 1 (2025): 70–78.

19 Reuters and ToI Staff, "Israel considering arming Gazan civilians to secure aid transfers — report," The Times of Israel, March 8, 2024.

של סיוע תמורת ביטחון מקומי. ישראל ניסתה לרכוש את נאמנותם של ראשי הקבוצות בצפון הרצועה, במרכזה ובדרומה, באמצעות הענקת גישה בלעדית וסמכות לניהול משאבים הומניטריים ותוך עקיפת מנגנוני חמאס. במקביל, על פי פרסומים זרים ודיווחים מקומיים, גובו אותן התארגנויות מבחינה לוגיסטית והוקמו מנגנוני תיאום ביטחוני לצורך מניעת תקריות אש הדדיות (De-confliction) מול כוחות צה"ל בשטח. כדי לאפשר לחמולות להגן על שיירות הסיוע מפני בוזזים או פעילי חמאס אפשר צה"ל את התחמשותן – בין באמצעות העלמת עין ואי־מניעת נשיאת נשק שנשדד ממחסני חמאס ובין בהספקת חימוש באופן אקטיבי ונקודתי.[20]

דפוסי הפעולה של חמאס: דיכוי ביד ברזל

זיהוי הניסיון הישראלי להצמיח משילות חלופית אותנטית מתוך החברה העזתית נתפס על ידי חמאס כאיום אסטרטגי חמור על שרידותו השלטונית. בתקופה זו חמאס לא נסוג למחתרת, אלא בחר להפעיל את שרידי מנגנוני ביטחון הפנים שלו (אל־מג׳ד) כדי להילחם באכזריות בתופעה כשהיא באיבה. הארגון פתח בקמפיין הפחדה[21] שכלל אזהרות חמורות פומביות לכלל המוח׳תארים, ולעיתים אף פעל במאפיינים של טרור פנימי למען יראו ויראו. כך למשל, באמצע מארס 2024 חמאס חטף והוציא להורג בעריפת ראש את מוח׳תאר חמולת דוע׳מוש[22] (סאלח דוע׳מוש) בעיר עזה, יחד עם מספר בני משפחה ומלווים, באשמת שיתוף פעולה עם היוזמה הישראלית ואבטחת שיירות סיוע. מהלך אכזרי ופומבי זה של חמאס השיג אפקט הרתעתי דרמטי בטווח הקצר. הניסיונות הישראליים הראשוניים למסד את הקשרים התערערו ברובם; חמולות רבות (ובהן אלו שהחלו להתבסס בצפון ובדרום) נסוגו מההבנות הגלויות, מחשש לחיי אנשיהן. חמאס הבהיר באלימות כי למרות הפגיעה האנושה שהסב צה"ל לתשתיותיו הצבאיות, הוא עדיין מחזיק ביכולת ובמוטיבציה לגבות מחיר דמים מיידי מכל גורם פלסטיני שיעז לאתגר אותו במרחב האזרחי.

---

20 Lorenzo Tondo, "Israel accused of arming Palestinian gang who allegedly looted aid in Gaza," *The Guardian*, June 5, 2025; Amichai Stien, "Benjamin Netanyahu confirms Israel is arming Gazan clans to fight Hamas after Liberman's Allegations," *The Jerusalem Post*, June 5, 2025.

21 Joe Truzman, "Hamas cracks down on rival clans and militias in Gaza," FDD, October 15, 2025.

22 JNS, "Hamas Executes Gaza Clan 'Prince' in Message to Potential 'Collaborators'," Jewish Exponent, March 14, 2024.

התקופה השלישית – מכיבוש רפיח ועד מבצע מרכבות גדעון (מאי 2024–ספטמבר 2024): ביזור הכוח והשתלטות על הכלכלה השחורה

התמרון הקרקעי העצים של צה"ל ברפיח, שהחל במאי 2024, הביא לפירוקה של חטיבת רפיח של חמאס ולהשמדת תשתית מנהרות ההברחה הענפה לאורך ציר פילדלפי.[23] אובדן רפיח כמעוז שלטוני וכלכלי חשוב של חמאס, לאחר שהארגון כבר איבד מרכזי כובד אחרים (העיר עזה וח׳אן יונס), זירז וקיבע את הפיכת הרצועה לאסופת מובלעות מבודדות, שהופרדו על ידי מסדרונות שליטה צה"ליים (כגון מסדרון נצרים), ושביניהן התקיים קשר רופף.

שינוי דפוסי הפעולה של החמולות: צמיחת כלכלת מלחמה מקומית

בתקופה זו חל שינוי מהותי נוסף בדפוסי הפעולה השבטיים. אם בחודשים הקודמים המיליציות והחמולות פעלו בעיקר במגננה לשם אבטחת מזון למשפחותיהן, כעת הן החלו לפתח מאפיינים מובהקים של פשע מאורגן וכלכלת מלחמה.[24] מטרות הפעולה הורחבו לשוד שיטתי ומאורגן של משאיות סיוע הומניטרי, הקמת מחסומי גביית דמי חסות (פרוטקשן) בכבישים מרכזיים והברחת סחורות לשוק השחור במחירים מופקעים.

דוגמה מובהקת למגמה זו התרחשה בנובמבר 2024, אז השתלטו חמושים מכנופיות ומשפחות מקומיות על שיירת ענק של האו"ם סמוך למעבר כרם שלום, ובזזו כ־100 משאיות סיוע.[25] במקביל, מיליציות אלו (דוגמת כנופיית אבו שבאב שפעלה בדרום הרצועה) החלו להפעיל מערך סחיטה ממוסד, שבמסגרתו נדרשו נהגי משאיות ואנשי סיוע לשלם דמי חסות בסך עשרות אלפי שקלים לכל משאית כדי להבטיח מעבר חופשי בצירים, בעוד הסחורות שנשדדו הוזרמו לשווקים ונמכרו במחירי עתק.[26]

בכל אזור התבססו מוקדי כוח חמולתיים שונים שניצלו את הוואקום. בדרום הרצועה (אזור רפיח, ח׳אן יונס וכרם שלום) התבלטו חמולת **א־שאער** ומשפחות ממוצא בדואי דוגמת **סוארכה**, לצד משפחות שמבחינה מסורתית והיסטורית עסקו בהברחות מרפיח,

23 יואב זיתון, "חטיבת רפיח של חמאס הוכרעה; המנהרות שנותרו מוכנות להשמדה", Ynet, 12 בספטמבר 2024.

24 Kimberly Marten, *Warlords: Strong-Arm Brokers in Weak States* (Cornell University Press, 2012), 12–18.

25 Nir Hasson and Yaniv Kubovich, "The Israeli Army Is Allowing Gangs in Gaza to Loot Aid Trucks and Extort Protection Fees From Drivers," *Haaretz*, November 11, 2024.

26 Mahmoud Mushtaha, "How Israel is Engineering Gaza's Social Collapse," +972 Magazine, June 12, 2025.

ביניהן **קִשְׁטָה** ו**ברהום**. משפחות אלו, שאיבדו את פרנסתן ממנהרות ההברחה בעקבות כיבוש ציר פילדלפי, הסיטו את פעילותן להשתלטות אלימה על שיירות סיוע, שנכנסו ממעבר כרם שלום ומציר טרמינה (הציר המוביל מכרם שלום לתוך רצועת עזה), וניתוב הסחורות לשווקים פיראטיים באל־מואסי.[27]

במרכז הרצועה (דיר אל־בלח, נוסיראת וא־זַוַאידה), באזור שבו התרכזה מרבית האוכלוסייה העקורה, פעלו משפחות דוגמת **אבו עמרה**, **אבו סמרה** ו**ראא׳ד**. חמולות אלו אילצו סוחרים לשלם מיסי מעבר תמורת הגנה מביזה, ולעיתים השתלטו על מחסני סיוע של אונר״א וארגונים בינלאומיים אחרים.

בצפון הרצועה והעיר עזה, באזורים שנותקו על ידי מסדרון נצרים, חמולות חזקות ומבוססות חזרו להפגין עצמאות אלימה. חמולת **דוע׳מוש** החזקה (בשכונות צברה ותל אל־הוא) וחמולת **ח׳ילס** (בשג׳אעיה), שלהן היסטוריה ארוכה של עוינות ויריבות עם חמאס, חזרו לאגור נשק ולשלוט על חלוקת המזון המעט שנכנס צפונה.[28] בצפון (בית חאנון) ניצלה חמולת **כפארנה** את הוואקום לגבייית דמי מעבר.

את הרקע לצמיחתן המחודשת ולתעוזתן של החמולות ניתן גם להבין מניתוח סקרי דעת קהל שבוצעו באותה תקופה על ידי מכוני מחקר פלסטיניים, ובראשם המרכז הפלסטיני למחקרי מדיניות וסקרים (PCPSR) בראשות ד״ר ח׳ליל שקאקי. מניתוח השוואתי של סקרי האביב והקיץ של 2024 עולה תמונה מרתקת. בעוד שפלסטינים תושבי יהודה ושומרון הפגינו עמדות קיצוניות שבאו לידי ביטוי תמיכה גורפת בטבח ה־7 באוקטובר ובפעולות חמאס, תושבי רצועת עזה – שחוו את ההרס על בשרם – הביעו בסקרים עמדות מתונות בהרבה בהתייחס למתקפה, וזאת לצד ביקורת חריפה על הארגון. הסבר אפשרי לממצאים אלו הוא כפי הנראה תהליך הלמידה הטראומטי שעברה האוכלוסייה ברצועה כתוצאה ממוראות המלחמה, העקירה ההמונית והרעב.[29] הדבר בא לידי ביטוי בירידה מהותית בתמיכה הפוליטית בחמאס ובסימני שחיקה של אתוס ההתנגדות המזוינת. שחיקה זו בלגיטימיות השלטונית של חמאס היא שהעניקה לחמולות החמושות את הגיבוי החברתי

27 ספיר ליפקין, ״המאבק בחמולות הפשע שחוסמות את הסיוע וקו חשמל: כך נערכים בישראל לסיום המבצע ברפיח״, N12, 26 ביוני 2024.

28 אבי טל, ״מאבק חמאס נגד ׳חמולות סוררות׳ ברצועה בעיני הציבור הפלסטיני״, מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון, 23 באוקטובר 2025.

29 קובי מיכאל, ״מחקר חדש: האוכלוסייה הפלסטינית ביו״ש הרבה יותר קיצונית מזו שברצועת עזה״, מכון משגב לביטחון לאומי ולציונות, 19 בנובמבר 2024.

והמוסרי (ההסכמה שבשתיקה של הרחוב) למרוד בארגון, מתוך הבנה רחבה כי חמאס גרם חורבן חסר תקדים ואינו מסוגל עוד לספק את צורכיהם הבסיסיים.

דפוסי הפעולה של חמאס: "כלכלה צבאית" ואסטרטגיית התנגדות דואלית

אל מול אובדן המשילות של חמאס והאתגרים שהציבו החמולות בפני הארגון, הוא נאלץ ליישם אסטרטגיה נוקשה של "כלכלה צבאית"[30] (או כלכלת מלחמה). משמעותה של אסטרטגיה זו היא הכפפת המשאבים השונים ברצועה לטובת הישרדותו הארגונית. חמאס נאבק בחמולות באכזריות כדי לשמר את המונופול שלו, הקים כוחות שיטור מאולתרים (שכונו לא פעם ועדות עממיות – لِג׳אן شَعْبِيَة, لجان شعبية; או כוחות החץ – קוַת סַהֶם قوة سهم/וְחִדַת סַהֶם, وحدة سهم) – כוחות מיוחדים שנועדו לדכא ביזה ושיתוף פעולה[31] והוציא להורג בפומבי גורמים שבטיים שניסו לקרוא עליו תיגר, או ששיתפו פעולה עם חלוקת סיוע ישראלית.

חמאס עבר למלחמת גרילה – לא רק נגד כוחות צה"ל אלא גם נגד אותן התארגנויות מקומיות. הארגון הפסיק לנסות לאבטח ולנהל אזרחית את כלל הרצועה, והתרכז בשמירה על מוקדי שליטה סמליים וכלכליים (מתחמי בתי חולים, מחסני אונר"א ומרכזי עקורים). במקביל למאבק ההישרדות בעיר עזה אימץ חמאס את אסטרטגיית ההתנגדות הדואלית (DRS).[32]

במאמץ למזער נזקים ולשמר שרידות שלטונית בסיסית מול החמולות וצה"ל הפעיל הארגון מאמץ שיטתי, בתיאום עם הנהגת החוץ של הארגון, להבעיר את זירת יהודה ושומרון.[33] באמצעות הזרמת כספים והברחות נשק פעל חמאס לבסס תשתיות טרור בצפון השומרון (ג׳נין וטולכרם), במטרה ליצור חזיתות נוספות, לפצל את הקשב הצבאי הישראלי ולהקל את הלחץ על שרידיו ברצועת עזה.

30 Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (Stanford University Press, 1998), 90–112.

31 יגאל שירי, "פעילות חמאס להשבת המשילות הביטחונית ברצועת עזה לאחר הפסקת האש", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 21 באוקטובר 2025.

32 קובי מיכאל, "האם הגיעה שעת האמת בהתנהלות למול חמאס?", מבט על, גיליון 1544, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 22 בדצמבר 2021.

33 שם.

התקופה הרביעית – ממבצע מרכבות גדעון ועד בחירת טראמפ לתקופת נשיאות שנייה (ספטמבר 2024–נובמבר 2024): התבססות הכנופיות וקריסת הסדר האזרחי

השלב הראשון של מבצע מרכבות גדעון, שכלל פשיטות עומק מתמשכות וכתישה של תשתיות השלטון, החריף את חוסר המשילות ברצועה. הריק השלטוני בא לידי ביטוי בקריסת הסדר הציבורי, השתלטות אלימה ושיטתית על שיירות הסיוע ההומניטרי ושגשוג של שוק שחור שבו נמכר סיוע גנוב במחירים מופקעים. התופעה הובילה לביזור המונופול על הכוח ולחלוקת הרצועה לאזורי שליטה שבטיים.

לקראת סוף שנת 2024, כשהמלחמה נכנסה לשלב התשה מתמשכת, המיליציות של החמולות הגדולות הפכו לבעלות הבית האמיתיות בשטחים נרחבים. הריק השלטוני התמלא במהירות בחלוקה גיאוגרפית ברורה. בדרום הרצועה (אזור רפיח ומרחב ח׳אן יונס), מיליציות שבטיות כדוגמת הכוחות העממיים של **אבו שבאב**, לצד משפחות בולטות כגון חמולת **א־שאער** ו**סוארכה**, השתלטו באלימות על שיירות סיוע שנכנסו ממרחב כרם שלום וניתבו אותן לשווקים פיראטיים. במרכז הרצועה (בדגש על דיר אל־בלח ומחנות המרכז), חמולות כגון **אבו ח׳מאש**, **אבו מע׳ציב** ו**אבו סמרה** הקימו רשתות פרוטקשן וגבו דמי מעבר ודמי חסות מסוחרים מקומיים בתמורה להגנה מביזה. בצפון הרצועה, באזורים שבהם תמרן צה״ל באינטנסיביות, כגון בית חאנון, חמולות מבוססות דוגמת **כפארנה** ניצלו את היעדרות חמאס כדי להטיל מרות על חלוקת המשאבים המעטים שנותרו. תופעה זו התרחשה בעיקר באזורים שבהם צה״ל פירק את המסגרות הצבאיות של חמאס אך נמנע מלבסס נוכחות קבועה, מה שאפשר למסגרות המשפחתיות־שבטיות למלא את הריק האזרחי והביטחוני.

השב״כ חידש בתקופה זו את מאמציו – כפי שציין גם ראש הממשלה בנימין נתניהו, שהציג לקבינט מסמך עקרונות רשמי ובו דרישה להעביר את הניהול האזרחי של הרצועה לידי ׳גורמים מקומיים בעלי ניסיון ניהולי׳ שאינם מזוהים עם טרור[34] – לתמוך בקבוצות חמושות שבטיות, בעיקר ברפיח, ח׳אן יונס, דיר אל־בלח ושג׳אעיה. הקשרים שהתהוו היו טקטיים־מקומיים, והתבססו על משוואה של סיוע תמורת ביטחון מקומי.

חמאס זיהה בכך איום קיומי על משילותו והגיב באזהרות רשמיות מטעם משרד הפנים שלו, ולצידן פגיעות כירורגיות ואלימות בחמושי החמולות. דוגמה בולטת הייתה ההוצאה להורג הפומבית של מוח׳תאר חמולת **דוע׳מוש** ובני משפחה נוספים בשכונת צברה בעזה

34 איתמר אייכנר, ״נתניהו הציג לקבינט את הצעתו ל׳יום שאחרי׳״, Ynet, 23 בפברואר 2024.

במארס 2024, בשל חשד לשיתוף פעולה עם ישראל באבטחת שיירות סיוע הומניטרי.[35] במקביל הפעיל חמאס את 'כוח החץ' (קוַת א־סהם) – כוח ייעודי של פעילים חמושים באלות ובנשק קל – שפגע בבני חמולות שניסו לאבטח או לבזוז משאיות סיוע בדרום הרצועה וביצע מארבים נגד אנשי א־שאער וסוארכה.[36]

עם זאת הארגון התקשה לנהל מערכה כוללת נגד עשרות משפחות חמושות בו־זמנית. כתוצאה מאובדן ההרתעה של חמאס נדרשו מחבלי הארגון על ידי הנהגתם לנוע רק בקבוצות, לתכנן מסלולי מילוט ולנקוט אמצעי ביטחון מחמירים. הצורך בהסתתרות נבע לא רק מחשש לפעילות ולמודיעין של צה"ל אלא גם מהחשש מפני זעמן של החמולות, שניצלו את הכאוס למימוש נקמות דם (תִ'אר) פליליות אחרי יותר מ־15 שנים של דיכוי, השפלה ופירוק מנשק שבוצעו על ידי שלטון חמאס.

התקופה החמישית – מבחירת טראמפ לנשיאות עד מימוש עסקת חטופים (נובמבר 2024–ינואר 2025): המתנה דרוכה ומאבקי מיצוב לקראת היום שאחרי

בחירת דונלד טראמפ לנשיאות ארצות הברית בנובמבר 2024 השפיעה מיידית על השטח. ההבנה בקרב השחקנים המקומיים כי ממשל חדש עשוי לכפות פתרון מדיני, או לשרטט את מתווה היום שאחרי, הובילה גם מנהיגי חמולות לנסות לשדרג את מעמדן ולמצבו באופן שיאפשר את השתלבותן בכל מתווה שלטוני חדש ביום שאחרי. את ההשפעה והמעמד שביססו באמצעות פעילות פלילית, הפעלת אלימות והון שנצבר, ניסו לתרגם להון פוליטי.[37]

מגמה זו באה לידי ביטוי בשני דפוסי פעולה מרכזיים: ראשית, חמולות בולטות החלו למסד את שליטתן באמצעות הקמת ועדות חירום אזרחיות (עממיות) מקומיות. כך למשל,

35 ToI Staff, "Hamas said to execute leader of Gaza's powerful Doghmush clan," The Times of Israel, March 14, 2024.

36 עינב חלבי, "בגלל 'מגעים עם ישראל': חמאס חיסל ראש חמולה ברצועה", Ynet, 14 במארס 2024.

37 התובנה בדבר ניסיונן של החמולות לתרגם כוח ואלימות מקומית להון פוליטי לקראת יישום מתווי היום שאחרי (ובהם תוכניות הממשל האמריקאי הנכנס) נדונה בהרחבה בשיח המחקרי. לדיון על מודל "שלטון החמולות" כחלופה פוליטית ממשית שנדונה ברצועה, ראו: איל ספיר, "להחזיר את הכוח לעזתים: כך רואים ברצועה את היום שאחרי", שיחה מקומית, 7באפריל 2025; לניתוח מאמצי החמולות למנף את שליטתן בשטח ולהציב עצמן ככוח פוליטי־אזרחי חלופי, מול מאמצי הדיכוי של חמאס, ראו: Ahmad Sharawi, "Hamas Turns Its Guns on Gaza's Clans," FDD Policy Briefs October 15, 2025; על המדיניות לקידום משפחות מקומיות אלו כבסיס למנהל אזרחי חלופי ראו גם: Nidal Al-Mughrabi, Emily Rose and Matt Spitalnick, "Insight: Israel's next headache: who will run post-war Gaza?," Reuters, July 3, 2024.

משפחות **כפארנה** בצפון הרצועה ו**אבו סמרה** במרכזה המירו פעילות פרוטקשן במתן שירותי שיטור קהילתי וניהול של חלוקת הסיוע לאוכלוסייה (להבדיל מחלוקתו לבני החמולה ומכירתו במחירים מופקעים לאחרים), כאיתות לכך שהן ראויות לפעול כזרוע ביצועית במנהלות מקומיות עתידיות. שנית, נרשמו ניסיונות ראשוניים להתאגדות פוליטית על־שבטית. כך למשל, בדרום הרצועה פעלו נציגים מחמולת **א־שאער** לגיבוש קואליציית מוח׳תארים, שהפיצה גילויי דעת ומנשרים. אלו התמקדו בקריאה להשבת הסדר הציבורי ולהבטחת הביטחון האישי והרכוש, וכללו ביקורת מרומזת על כישלון השלטון הקיים באספקת צורכי האוכלוסייה. מהלכים אלו נועדו למצב אותן כגורם כוח פרגמטי ורלוונטי להשתלבות ביוזמות אזרחיות לניהול הרצועה. בעצם המעבר מהתארגנויות חמושות ומפוצלות לקואליציה אזרחית מאוחדת, שידרו החמולות לגורמי החוץ – ישראל והקהילה הבינלאומית – מסר בדבר קיומה של ״כתובת״ מקומית, המסוגלת לקבל על עצמה אחריות לנושאים מוניציפליים.[38]

במקביל למגעים שהובילו בסופו של דבר לשלבים ראשונים של עסקת חטופים, התפתח הניסיון המעניין מצד מיליציה שבטית למסד משילות אלטרנטיבית. יאסר אבו שבאב מרפיח, שעמד בראש קבוצה חמושה, הכוחות העממיים, הכריז על כוונתו להקים מנגנונים אזרחיים המבוססים על מתנדבים באזורים שבהם שלט ברפיח. אבו שבאב פעל בחסות צה״ל או בהעלמת עין מצד ישראל (שכן נרדף על ידי חמאס), ויצא למאבק גלוי נגד הארגון תוך איום לחשוף את זהותם של מחבלי חמאס ששודדים סיוע. הוא אף קרא לתושבי רפיח לחזור לבתים שהוכנו עבורם, בניסיון למצב את עצמו כמנהיג אזרחי לגיטימי. מאמציו ומהלכיו לא הניעו אוכלוסייה גדולה ולמעשה קריאתו לא ממש נענתה על ידי הציבור, שנותר במלכוד הפחד מפני איומי חמאס ואימת המלחמה.[39]

התקופה השישית – מינואר 2025 עד אוקטובר 2025: מבצע מרכבות גדעון ב, התנגשויות עקובות מדם וההכרזה על תוכנית טראמפ

בתקופה זו, במקביל לביסוס השליטה המבצעית הישראלית ופירוק רוב המסגרות הצבאיות המאורגנות של חמאס ברצועה הסלים העימות בין חמולות לבין חמאס. חזרת ישראל ללחימה

38 יוני בן מנחם, ״אילו קבוצות חמושות מאתגרות את שלטון חמאס בעזה?״ ArabExpert יוני בן מנחם, 18 ביולי 2025.

39 ספיר ליפקין, ״הסרטון החריג של ראש המיליציה נגד חמאס – והתגובות בעזה: ׳רובין הוד מדגם ישראלי׳״, N12, 5 ביוני 2025; ראו גם: אנסטסיה סטוקנוב, ״אבו שבאב מכה שורשים: המיליציה העזתית מקימה ׳ועדות מנהליות׳ לניהול האזרחי ברפיח״, כאן, 9 ביוני 2025.

עצימה במסגרת מרכבות גדעון ב (מארס עד מאי 2025) שחקה את המבנה הצבאי של חמאס כאשר צה״ל הפעיל חמש אוגדות במקביל, השמיד עשרות מנהרות וחיסל יותר מ־2,100 מחבלים נוספים, תוך שהוא משיג שליטה מבצעית אפקטיבית בכ־75% משטח הרצועה.

צה״ל ביתר את הרצועה באמצעות סלילת צירי רוחב – ציר מורג (המבתר את המרחב המקשר בין רפיח לח׳אן יונס) וציר מגן עוז (המבתר את ח׳אן יונס בין מזרח למערב). רישות השטח מחדש שיבש משמעותית את יכולתה של חמאס להעביר תגבורות בין המרחבים ובתוכם. במקביל, בחודש מאי 2025 חוסלו במבצע אחד בדרום הרצועה בכירי חמאס שנותרו: מוחמד סינואר (ראש הזרוע הצבאית בפועל), מוחמד שבאנה (מפקד חטיבת רפיח) ומהדי כוַארע.[40] כמו כן, במהלך אותו חודש גם הוגדל היקף הסיוע ההומניטרי שהועבר לרצועה בעקבות לחץ בינלאומי כבד שהופעל על ישראל.

ההתנגשויות בין חמאס לחמולות

קריסתה של שדרת הפיקוד של חמאס בדרום הרצועה, בשילוב כניסת הסיוע הומניטרי לאזורים מובחנים ומבודדים, הובילה בחודשי הקיץ של 2025 למלחמות רחוב גלויות בין חמאס לבין החמולות, שהבינו את חולשת חמאס ואת ההכרח שבנטילת אחריות באזורי המחיה שלהן:

1. **העימות בח׳אן יונס (מאי–יולי 2025)**: יאסר **אבו שבאב** חבר לבני חמולת **ברבח׳** בסוף יוני 2025. הקואליציה השבטית ביצעה מתקפה צבאית מתואמת על בית החולים נאצר בח׳אן יונס – מתקן שחמאס הפך למוקד שליטה אזרחי וצבאי אחרון.[41] במקביל ניהלה חמולת **אל־אסטל** הגדולה מאבקי שליטה אלימים מול שרידי חמאס בח׳אן יונס, בניסיון להבטיח לעצמה אוטונומיה במסגרת מה שהוגדר כ״קרב ח׳אן יונס״ (שהביא להרוגים רבים משני הצדדים).[42] חמאס ניסה ללא הצלחה לקשור את יאסר חנידק (מובילה של קבוצה חמושה אחרת בח׳אן יונס) לישראל, אך הוא הכחיש זאת פומבית וטען כי פעילותו נובעת מסכסוך דמים בלבד.

40 אבי אשכנזי, ״החיסול של מוחמד סינוואר יצר לחמאס 3 בעיות: מול קטאר, מול מצרים – ומול תושבי עזה״, **מעריב**, 31 במאי 2025.

41 Joe Truzman, ״Hamas Unit Reportedly Murders Palestinian, Battles Victim׳s Relatives at Hospital,״ FDD׳s Long War Journal, June 28, 2025.

42 תומר אלמגור, ״דיווח | בתוך הקו הצהוב ובאופן מסודר: כך תומכת ישראל במיליציה של חוסאם אל־אסטל״, N12, 24 בינואר 2026.

2. **שילוב חמולות במערך האבטחה והפעילות של מרכזי חלוקת הסיוע ההומניטרי**: בחודש מאי 2025, במסגרת הניסיון לבסס מנגנון חלוקת סיוע הומניטרי שיעקוף את פעילי חמאס, החל לפעול ברצועה פרויקט שנוהל על ידי חברות קבלן ואבטחה אמריקאיות דוגמת Safe Reach Solutions ו־UG Solutions, שפעלו תחת הקרן לסיוע הומניטרי לעזה (GHF). חברות אלו הקימו מתחמים מבוצרים לאיסוף ולחלוקת מזון, בין היתר במרחב תל אל־סולטאן ברפיח ובסמוך למסדרון נצרים. בעוד צה״ל סיפק מעטפת אבטחה היקפית מרחוק, החברות האמריקאיות ניהלו את הפעילות בתחומי המתחם.

לנוכח מורכבות המשימה, תורי הענק והכאוס במוקדי החלוקה, וכן בעקבות סירובם של אנשי עסקים עזתים מוכרים לקחת חלק במיזם, נשענו החברות האמריקאיות על שיתוף פעולה טקטי עם מיליציות שבטיות מקומיות לאכיפת הסדר. חמולת **אבו שבאב** בהנהגתו של יאסר אבו שבאב – אשר עמד בראש קבוצה חמושה בשם הכוחות העממיים – הפכה לשחקנית מרכזית במיזם זה ברפיח. חמושי המיליציה תועדו כשהם פועלים בסמוך למתחמי החלוקה האמריקאיים ובתוכם, לוקחים חלק באבטחת שיירות הסיוע ושומרים על הסדר הציבורי מול ההמון.

עבור יאסר אבו שבאב היווה שיתוף הפעולה עם האמריקאים מנוף להעצמת כוחו הפוליטי, ואפשר לו לחלק סיוע ישיר למאות משפחות במזרח רפיח בניסיון להקים מנגנונים אזרחיים המבוססים על מתנדבים באזורים שבהם שלט. המהלך גובה בחימוש המיליציה שבהנהגתו בנשק קל על ידי גורמים ישראליים (שב״כ וצה״ל), כדי להבטיח את יכולתה של המיליציה לסייע באבטחת המתקנים ולהגן על עצמה. עם זאת, ברית אסטרטגית זו עם הגורמים האמריקאיים והישראליים הפכה את המיליציה ליעד חיסול מרכזי עבור הנהגת חמאס ומוקד למאבקי שליטה אלימים מול חמולות מתחרות – תהליך שהגיע לשיאו עם הריגתו של יאסר אבו שבאב על ידי בן חמולה מתחרה מאותו שבט במהלך חילופי מהלומות ביניהם בדצמבר 2025.[43]

3. **העימות בדיר אל־בלח (יולי 2025)**: במזרח דיר אל־בלח התבססו קבוצות חמושות של חמולות **אבו חמאש ואבו מוע׳ציב**, שהתמחו בשוד משאיות סיוע והברחתן לאזורים עם נוכחות ישראלית ומשם לשוק השחור. לאחר שחמאס הצליח ב־4 ביולי לחטוף ולהוציא להורג מספר פעילים שלהם, הגיבו חמושי חמולת **אבו מוע׳ציב** ביום למחרת

43 יוסי יהושוע, עינב חלבי, איתמר אייכנר ויואב זיתון, ״מנהיג המיליציה יאסר אבו שבאב נהרג ברצועת עזה״, Ynet, 4 בדצמבר 2025; ראו גם: מוחמד שחאדה, ״החזון של ישראל לעתיד עזה מת יחד עם אבו שבאב״, שיחה מקומית, 15 בדצמבר 2025.

במתקפה ישירה על בית החולים שהדאא אל־אקצא בעיר וכיתורו. חמושי חמאס השיבו אש והבריחו אותם, מה שהוביל למרחץ דמים מקומי.[44]

4. **העימות בשג׳אעיה (עזה)**: ראמי ח׳ילס הוביל קבוצה מצומצמת (פחות מ־20 אנשים) שזכתה, לטענת חמאס, לתמיכה ישירה של השב״כ,[45] וסייעה לישראל באיתור מנהרות ואף בהריגת מחבלים. כוחות הביטחון של חמאס פתחו במצוד אחר חוליה זו, והעימות הסתיים בבריחתם של אנשי ח׳ילס לדרום שכונת זיתון, למחסה תחת הכוחות הישראליים. הלחץ הציבורי אילץ את חמולת ח׳ילס המורחבת לפרסם הודעת התנערות מההאשמה בדבר שיתוף הפעולה עם גורמי ביטחון ישראליים כדי לא להיפגע מנקמת חמאס.[46]

מדיניות הפעולה/התגובה של חמאס

במציאות שנוצרה, הנהגת חמאס ושאר הפלגים קיבלו החלטה אסטרטגית לפעול ביד ברזל נגד המיליציות, תוך הגדרתן כאיום חמור על המשילות והשלטון המרכזי, שיש למגרו עם כניסתה של הפסקת האש לתוקף.

המאבק האלים של חמאס בחמולות עורר תגובות מעורבות ומקוטבות ברחוב הפלסטיני. בעוד שתומכי חמאס ראו בפעולות אלו צעד הכרחי להשבת הסדר והחוק, תושבים רבים הביעו דאגה עמוקה מהעמקת האנרכיה, וחלקם אף קראו ברשתות החברתיות להצלה מפני מסע הנקם של חמאס. במישור הפוליטי, לשכות אבו מאזן, יו״ר הרשות הפלסטינית, ותנועת פת״ח גינו בחריפות את ההוצאות הפומביות להורג, הגדירו אותן כפשע וכפגיעה במארג החברתי והאשימו את חמאס בניסיון לבסס את שליטתו באמצעות הרג.[47] בקרב גורמי ביטחון בישראל התעורר החשש כי מאבקי כוח פנימיים אלו עלולים להסלים לכדי מלחמת אזרחים כוללת ברצועה.[48]

---

44 בן מנחם, ״אילו קבוצות חמושות מאתגרות את שלטון חמאס בעזה?״

45 Ahmad Sharawi and Joe Truzman, ״Profiles of Anti-Hamas Militias in the Gaza Strip,״ FDD׳s Long War Journal, October 19, 2025.

46 Nadav Rapaport, ״Palestinian man denies leading new Gaza gang following Israeli report,״ Middle East Eye, July 3, 2025.

47 טל, ״מאבק חמאס נגד ׳חמולות סוררות׳ ברצועה בעיני הציבור הפלסטיני״.

48 יוני בן מנחם, ״מה גורלן ומיקומן של הקבוצות החמושות שנלחמות בחמאס בעזה?״, ArabExpert יוני בן מנחם, 16באוקטובר 2025.

באוקטובר 2025, עם פרסום ואישור השלב הראשון של תוכנית 20 הנקודות[49] שהציג נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ, נכנסה הפסקת אש לתוקפה, צה״ל נסוג לקו הצהוב והחלה הזרמה מסיבית של סיוע וציוד שיקום הומניטרי.[50] זה המועד שבו המלחמה שינתה את פניה ולמעשה הפכה ממלחמת תמרון עצימה, שתכליתה פירוק המערכים הצבאיים והשלטוניים של חמאס והשתלטות על שטח, למאמץ צבאי הגנתי מעיקרו, שתכליתו ניהול סטטוס קוו במסגרת של הפסקת אש, ותחילתו של תהליך לסיום המלחמה, פירוז רצועת עזה והקמת שלטון חלופי של ממשלת טכנוקרטים שתפעל תחת סוג של משטר נאמנות בהובלת נשיא ארצות הברית.

התקופה השביעית – השלב הראשון של תוכנית טראמפ, פיצול גיאוגרפי וסטטוס קוו חדש (אוקטובר 2025–פברואר 2026)

התקופה נפתחה באוקטובר 2025 עם אישור השלב הראשון בתוכנית 20 הנקודות. בשלב זה המלחמה שינתה פאזה באופן דרמטי ועוברה מתמרון צבאי עמוק ועצים לניהול משבר אזרחי־בינלאומי. במסגרת זו נכנסה לתוקפה הפסקת אש, צה״ל נסוג אל עבר קו הגנה מוגדר (הקו הצהוב) והחלה הזרמה מסיבית של סיוע וציוד שיקום הומניטרי לרצועה. בפברואר 2026 התעצבה המציאות בשטח סביב השלב השני של תוכנית טראמפ, שכלל מאמצים להקמת ממשל טכנוקרטי וכניסת כוח ייצוב בינלאומי (International Stabilization Force – ISF). התפתחות מדינית־ביטחונית זו הובילה לפיצול גיאוגרפי עמוק במצבן ובמעמדן של החמולות, ויצרה שתי מציאויות שונות בתכלית בין מזרח הרצועה ומערבה.

מערב הרצועה: משילות אימה ו״הדילמה המדממת״ של החמולות

באזורי מערב עזה – ובדגש על השכונות הצפופות הסמוכות לחוף, דוגמת צברה וא־שאטי – המציאות נעשתה קשה ומורכבת במיוחד עבור ההתארגנויות המשפחתיות. למרות התוכניות המדיניות לפירוק ולפירוז הרצועה, שרידי חמאס באזורים אלו הצליחה לשמור על שליטה מוחלטת דה פקטו. משילות זו של חמאס אינה מתבססת על אספקת שירותים אלא על הפעלת אלימות קיצונית והטלת אימה על האוכלוסייה.

49 The White House, ״Statement on President Trump׳s Comprehensive Plan to End the Gaza Conflict,״ Office of the Press Secretary, January 16, 2026.

50 אתר צה״ל, ״צפו בעדכון דובר צה״ל״, 10 באוקטובר 2025.

מציאות זו הציבה את החמולות במלכוד אסטרטגי טרגי. בפברואר 2026, כחלק מהמאמץ ליישם את תוכנית טראמפ, פנה השב״כ לראשי חמולות במערב ודרום העיר עזה בבקשה לשתף פעולה למניעת הקמת הממשל הפלסטיני העתידי, בטענה כי הוא נגוע בהשפעת חמאס. החמולות, הלכודות באזור שבו אין לצה״ל נוכחות פיזית רציפה ונתונות לאימת הטרור של מנגנוני חמאס, סירבו להצעה הישראלית. המחיר היה כבד: הסירוב הוביל לגל תקיפות של חיל האוויר הישראלי לעבר בתי אותן חמולות. בתקיפות אלו נהרגו 30 בני משפחה מחמולת דוע׳מוש בשכונת צברה, ושישה בני אדם מחמולת בכר במחנה א־שאטי.[51] אירוע קשה זה המחיש באופן בוטה את ״הדילמה המדממת״ של החמולות במערב: סירוב לשתף פעולה עם מערכת הביטחון הישראלית חושף אותן לתקיפות מצד צה״ל, ואילו היענות ושיתוף פעולה מובילים בסבירות גבוהה לרדיפתן האלימה והאכזרית על ידי חמאס.

מזרח ודרום הרצועה: אוטונומיה ושיתופי פעולה אופרטיביים

מחוץ לאזורי השליטה של חמאס התפתחה מציאות שונה לחלוטין. במרחבי הפרימטר (האזור הביטחוני שבשליטת צה״ל), לאורך ״הקו האדום״, ובמרחבי הפעולה המיועדים לכוח הייצוב הבינלאומי (ISF) – אזורים כדוגמת מזרח דיר אל־בלח, שג׳אעיה ומזרח ח׳אן יונס – התבסס מודל של אוטונומיה מקומית חמולתית. משפחות בולטות, ביניהן אבו מֻעַ׳ציב, ח׳ילס ואל־אסטל, פעלו במרחבים אלו באוטונומיה יחסית.

באזורים אלו הייתה מידת המוטיבציה של החמולות להפיל את שלטון חמאס ולמנוע את חזרתו בשיאה. מוטיבציה זו נבעה מהרצון לנתק את גורלן מזה של הארגון ולהבטיח לעצמן נתח משמעותי ממשאבי השיקום הבינלאומי ומאזורי הסחר המיוחדים ששורטטו בתוכנית טראמפ. מעבר לכך, ראשי החמולות שואפים להבטיח לעצמם השפעה ומוקדי כוח במסגרת הממשל הטכנוקרטי החדש שעתיד לקום.

כפועל יוצא, במזרח הרצועה קיימת נכונות גוברת מצד החמולות לשיתופי פעולה אופרטיביים, מודיעיניים ואף מבצעיים עם צה״ל ועם גורמי שיקום בינלאומיים. שיתופי פעולה אלו, שראשיתם עוד בתקופות קודמות (דוגמת חוליית ראמי ח׳ילס שסייעה באיתור מנהרות בשג׳אעיה, או המיליציה של אבו שבאב ברפיח) מתמסדים ומתרחבים, אך הם מותנים לחלוטין בכך שישראל תספק לאותן חמולות הגנה פיזית מוכחת מפני פעולות תגמול של חמאס.

51 Jerusalem Post Staff, ״Gaza clans struck after refusing Israeli offers to govern Gaza, undermine Hamas – report,״ *The Jerusalem Post*, September 28, 2025.

סיכום הסטטוס קוו: כוח כלכלי לצד שבריריות פוליטית

תמונת המצב בפברואר 2026 מעלה מסקנה כפולה אשר למעמדן של החמולות. מחד גיסא, כוחן החברתי, המקומי והכלכלי התחזק ללא הכר והן הפכו הלכה למעשה ל"שחקניות וטו" מרכזיות. במציאות זו לא ניתן לקיים או לאכוף שום הסדר אזרחי ברצועה שידלג מעליהן, שכן ברשותן עוצמה כלכלית (הנובעת משליטה בסיוע ובהברחות) ומיליציות חמושות הנאמנות להן.

מאידך גיסא, מעמדן הפוליטי והלאומי נותר שברירי ביותר. החמולות סובלות מפיצול עמוק, אין ביניהן קואליציה מאחדת או הנהגה מוסכמת, ולמעשה הן מתפקדות כקנטונים נפרדים. הן לכודות במאבקי דמים – הן במלחמת הישרדות מול שרידי חמאס והן לחצים שמפעילה עליהן מערכת הביטחון הישראלית, המנסה לעצב דרכן את עתיד המרחב הפלסטיני. סוגיה זו, של ממשק אינטרסים סבוך ושיתופי פעולה טקטיים בצל איומים ביטחוניים, היא יסוד המדיניות לעיצוב השטח ומובילה ישירות לדיון במאפיינים האופרטיביים של המודלים לשיתוף הפעולה בין צה"ל לחמולות.

הקיבעון המבני במערב הרצועה נוצר מכיוון שעל אף תהליך הקריסה שספג חמאס, ניסיונות השיקום שלו הפכו אותו לארגון חסר ביטחון המגיב באלימות חסרת פרופורציה לכל ניסיון התארגנות. המסקנה המרכזית היא שחמאס מתפקד כשחקן וטו אולטימטיבי, המסוגל לסכל פיזית כל חלופה שלא תתאים לאינטרסים שלו, ולכן החמולות ימשיכו להעדיף אסטרטגיה של הישרדות על פני חזון פוליטי שיציב אותן במסלול התנגשות ישיר מולו.

טבלה מסכמת: דינמיקת יחסי הכוחות בין חמאס למבני הכוח החמולתיים ברצועת עזה (אוקטובר 2023–פברואר 2026)

תקופה	מאפייני המיליציות והחמולות	דפוסי הפעולה של חמאס מולן
אוקטובר–דצמבר 2023 (מפרוץ המלחמה עד ההפוגה)	**הלם והתכנסות:** תפקוד כרשתות ביטחון אזרחיות־מסורתיות בלבד לחלוקת מזון פנימית. הימנעות מוחלטת מחיכוך עם השלטון.	**אחיזה הדוקה:** שמירה על מנגנוני ביטחון היררכיים ושימוש בטפטוף הסיוע ההומניטרי כמנוף שליטה תוך איום על חלופות.
דצמבר 2023–מאי 2024 (מקריסת ההפוגה עד התמרון ברפיח)	**מיליטריזציה ראשונית:** הקמת קבוצות חמושות קטנות (רפיח, צפון הרצועה) מבוססות קרבת דם לאבטחת הספקת מזון וסיוע הומניטרי. ניסיונות ראשונים לשת״פ (סיוע תמורת ביטחון) עם ישראל.	**דיכוי אכזרי:** הוצאות פומביות להורג של מוח׳תארים (כדוגמת דוע׳מוש) ואזהרות חמורות להשגת הרתעה מהירה.
מאי–ספטמבר 2024 (מכיבוש רפיח עד מבצע מרכבות גדעון)	**פשע מאורגן וכלכלת מלחמה:** התפתחות לתופעה של שלטון מצביאים מקומיים (Warlordism). שוד שיטתי של שיירות סיוע, הקמת רשתות פרוטקשן בכבישים והברחות לשוק השחור.	**כלכלה צבאית וגרילה:** השתלטות כוחנית על סיוע, נסיגה מאבטחת כלל הרצועה לטובת שמירה על מוקדים סמליים ואסטרטגיית התנגדות דואלית (DRS).
ספטמבר–נובמבר 2024 (ממרכבות גדעון עד בחירת טראמפ)	**מילוי הריק השלטוני:** קריסת הסדר הציבורי. החמולות הפכו לבעלות הבית האמיתיות בשטחים נרחבים בדרום ובמרכז, במקום חמאס שפורק.	**הרתעה כירורגית וזהירות:** פגיעות נקודתיות בחמושים. מחבלי חמאס נדרשו לנוע בקבוצות בלבד מאימת נקמות דם של החמולות.
נובמבר 2024–ינואר 2025 (מבחירת טראמפ עד עסקת החטופים)	**ניסיונות מיסוד פוליטי־אזרחי:** הקמת ועדות חירום אזרחיות וקואליציות מוח׳תארים לשדרוג המעמד לקראת היום שאחרי. הקמת מנגנוני מתנדבים (כגון זה של יאסר אבו שבאב).	**מאבק תודעתי:** ניסיון להרתיע את האוכלוסייה מהיענות לקריאות החמולות לניהול אזרחי חלופי.
ינואר–אוקטובר 2025 (מעסקת החטופים עד החלת השלב הראשון בתוכנית טראמפ)	**מלחמות רחוב גלויות:** תקיפות צבאיות מתואמות של המיליציות נגד נכסי חמאס אחרונים, כדוגמת בתי החולים נאצר ושהדאא אל־אקצא. מתן סיוע אקטיבי לצה״ל באיתור מנהרות בשג׳אעיה.	**יד ברזל ומאבקי שרידות:** לחימה עקובה מדם להגנה על מתחמי בתי החולים, ציד חוליות חמושות (כמו של ראמי ח׳ילס) והחלטה אסטרטגית על השמדת הכנופיות.
אוקטובר 2025–פברואר 2026	**פיצול גיאוגרפי עמוק:** במערב הרצועה – סירוב לשת״פ עם צה״ל מחשש לחייהן. במזרח (הקו האדום) – אוטונומיה, התקפות יזומות כגון חטיפת מפקדי משטרת חמאס והשתלטות על מרכזי ערים.	**פיצול השליטה:** במערב – שליטה מוחלטת באמצעות הטלת אימה ואלימות. במזרח – הכחשת אובדן השליטה באמצעות ערוצי תקשורת רשמיים, תחת איום תודעתי מצד החמולות.

החמולות במציאות העזתית המתהווה – נכון לפברואר-מארס 2026

על רקע ההיערכות לביצוע השלב השני בתוכנית טראמפ (הקמת ממשל טכנוקרטי וכוח ייצוב בינלאומי (ISF), המציאות ברצועת עזה – חלוקה בין מזרח למערב באמצעות הקו הצהוב – הובילה לפיצול גיאוגרפי בין החמולות.

מערב הרצועה: שכונות ביניהן צברה, א־שאטי והמחנות הצפופים לאורך קו החוף נתונות לשליטה מוחלטת דה פקטו של חמאס. משילות חמאס באזורים אלו מתבססת על הפעלה מחדש של מוסדות מדינתיים, אכיפת חוק וסדר ושיקום מנגנוני הביטחון, וכל אלו בחסות הטלת אימה באמצעות הפעלת כוח ואלימות.[52] הניסיון הישראלי להתערב באזורים אלו הסתיים בכישלון טרגי, כאשר בפברואר 2026 פנה השב״כ לראשי חמולות במערב ובדרום העיר עזה בבקשה לשתף פעולה למניעת הקמת הממשל הפלסטיני העתידי (הנגוע לטענתם בהשפעת חמאס).[3] החמולות, שנותרו באזור שבו צה״ל לא נכח, סירבו להצעה[53] בשל החשש מפני תגובת חמאס.

במזרח הרצועה ובדרומה (מחוץ לשליטת חמאס), באזורי הקו הצהוב, הפרימטר (האזור הביטחוני שבשליטת צה״ל), המציאות שונה. במרחבים אלו, דוגמת דיר אל־בלח מזרח, שג׳אעיה ומזרח ח׳אן יונס – החמולות כדוגמת **אבו מֻעַ׳ציב, ח׳ילס ואל־אסטל** פועלות באוטונומיה יחסית ומפגינות מוטיבציה גבוהה ונחישות להפלת חמאס.

תקרית שהתרחשה באמצע פברואר 2026 היה ביטוי מובהק למוטיבציה זו ולמאבקי השליטה בשטח. על פי דיווחים מקומיים[54] המיליציה של חסאם **אל־אסטל**, הפועלת במזרח ח׳אן יונס (לכאורה בתמיכה ישראלית), חטפה את מפקד משטרת חמאס במחוז אסאמה אבו ענזה מתוך מתחם בית החולים נאצר בעיר ח׳אן יונס. ניכר כי חמאס רואה בפעולות אלו איום משמעותי ובעל השלכות תודעתיות, שכן הארגון מיהר להכחיש[55] את התקרית באמצעי התקשורת הרשמיים של מנגנוני ביטחון הפנים (ערוץ אל־חארס). מנגד, חוסאם

52 ספיר ליפקין, ״מגייס פעילים חדשים ומשקם בתי החולים: כך חמאס חוזר להפגין משילות בעזה״, N12, 1 ביולי 2024.

53 ספיר ליפקין, ״דיווח בסעודיה: חמולות בעזה סירבו להצעת שב״כ לשיתוף פעולה – ובתיהן הופצצו״, N12, 28 בספטמבר 2025.

54 ״מבט לטרור ולסכסוך הישראלי–פלסטיני (17–24 בפברואר 2026)״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 24 בפברואר 2026, 6.

55 ערוץ הטלגרם אל־חארס (الحارس), הודעה רשמית מטעם מנגנוני ביטחון הפנים של חמאס ברצועת עזה, 19 בפברואר 2026, ראו גם סיקור ההכחשה: ״מבט לטרור ולסכסוך הישראלי–פלסטיני (17–24 בפברואר 2026)״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 24 בפברואר 2026, 6.

אל־אסטל לא רק קיבל אחריות אלא אף הכריז על השתלטות המיליציה על מרכז ח׳אן יונס, כשהוא מצהיר[56] על הכוונה להשלים את ההשתלטות על העיר כולה. הדבר משקף את התנהלותן של חמולות בתנאי ריק שלטוני של חמאס וביטחון עצמי, סביר להניח שגם כתוצאה מתמיכת צה״ל, המתורגמת למהלכים אופרטיביים ישירים ופומביים נגד סמלי השלטון שעוד נותרו לחמאס.

אירוע דרמטי נוסף הממחיש את ההסלמה במאבקי השליטה מול חמאס ואת התעוזה של המיליציות התרחש ברפיח בתחילת פברואר 2026. ב־9 בפברואר נהרג אנס אל־נשאר (המכונה אבו מצעב), לוחם הזרוע הצבאית של חמאס, לאחר שנלכד בתוך מנהרה ברפיח. אל־נשאר הוא בנו של עיסא אל־נשאר, ממייסדי תנועת חמאס ומבכיריה ברצועה. מי שלקח אחריות פומבית על ההריגה, ואף פרסם תיעוד של הירי ושל גופתו של אל־נשאר, הוא ע׳סאן א־דהיני שעומד כיום בראש מיליציית הכוחות העממיים (שהונהגה בעבר על ידי יאסר אבו שבאב), אשר ממשיכה לפעול ברפיח תוך קבלת סיוע מצד גורמי ביטחון ישראליים. אירוע זה העיד כי המיליציות המקומיות אינן מסתפקות עוד באבטחת סיוע אלא מנהלות ציד אקטיבי אחר פעילי חמאס, לרבות בתוואי התת־קרקעי, תוך שהן פוגעות בסמלים הבולטים ביותר של הארגון.[57]

מגמת העימותים, החטיפות ההדדיות ומאבקי השליטה בין המיליציות המקומיות לחמאס המשיכה להסלים אל תוך חודש מארס 2026, תוך התרחבות גיאוגרפית של זירות העימות. במערב העיר עזה, אזור הנתון לאחיזתו של חמאס, סיכלו כוחות הביטחון של הארגון ניסיון תקיפה חמושה בשכונת א־נאצר, שבוצעה על ידי ׳מיליציית הצבא העממי׳ בראשות אשרף אל־מנסי – פעולה שגררה אחריה מבצע מעצרים ומרדף נרחב מצד חמאס.

במקביל, במזרח העיר עזה, חמושים ממיליציית ראמי ח׳ילס חטפו עובד ממשל של חמאס בשכונת זיתון, בפעולה שלפי דיווחים מקומיים התבצעה תחת חיפוי אווירי של כטב״מים ישראליים. ביטוי נוסף לפעילות היזומה והגלויה של מיליציה זו נרשם ב־17 במארס 2026, כאשר חמושים רכובים על אופנוע ירו בטלאל בדוי, מפקד משטרת חמאס בשכונת זיתון. התארגנות ׳כוחות ההגנה העממית׳ בשג׳אעיה, הפועלת תחת מיליציית ראמי ח׳ילס,

56 חוסאם אל־אסטל, הודעה מוקלטת וסרטון שהופצו בערוצי טלגרם מקומיים בח׳אן יונס, 19 בפברואר 2026. התיעוד מופיע ומנותח בהרחבה ב: ״מבט לטרור ולסכסוך הישראלי–פלסטיני (17–24 בפברואר 2026)״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 24 בפברואר 2026, 6.

57 ״מבט חודשי לטרור (פברואר 2026)״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 5 במארס 2026.

קיבלה אחריות פומבית על האירוע וטענה כי התקיפה כוונה נגד פעיל הביטחון הצבאי של חמאס.[58] הדינמיקה האלימה נמשכה גם בדרום הרצועה, שם מיליציית חוסאם אל־אסטל העמיקה את פעילותה וחטפה חמישה אזרחים מאזור ח׳אן יונס – תקרית שנייה מסוג זה בתוך שבועות ספורים.[59]

כמענה להסלמה זו המשיכו מנגנוני הביטחון של חמאס, ובראשם יחידת סהם וכוח ראדע, להגביר את רדיפתם אחר מי שסומנו כמשתפי פעולה עם ישראל, ובפרט פעילי המיליציות המקומיות, תוך ביצוע מעצרים ומארבים גם מחוץ לתחומי הקו הצהוב. ביטוי מובהק לכך ניתן לראות בשורת תקריות במהלך חודש מארס 2026. לצד העימותים בשכונת א־נאצר מול אנשיו של אשרף אל־מנסי והמרדף שנפתח אחריהם, כוח ראדע של חמאס הוציא לפועל מארב מתוכנן בדרום ח׳אן יונס נגד מיליציה הפועלת בחסות ישראלית. במהלך תקרית זו הותקף בית שבו התבצרו אנשי המיליציה באמצעות ירי פגזים ואש מטווח קצר, מה שהוביל להרוגים ולפצועים בשורותיהם. חמאס ניצל את הדבר לתעמולה כאשר טען כי אנשי המיליציה היו מעורבים קודם לכן בשוד אוהלי אזרחים ובגניבת רכוש, וכי בעת מנוסתם הותירו אחריהם שרידי מזון ושתייה בשעות צום הרמדאן – עובדה שהוצגה כהוכחה לניתוקם מערכי הדת והחברה.

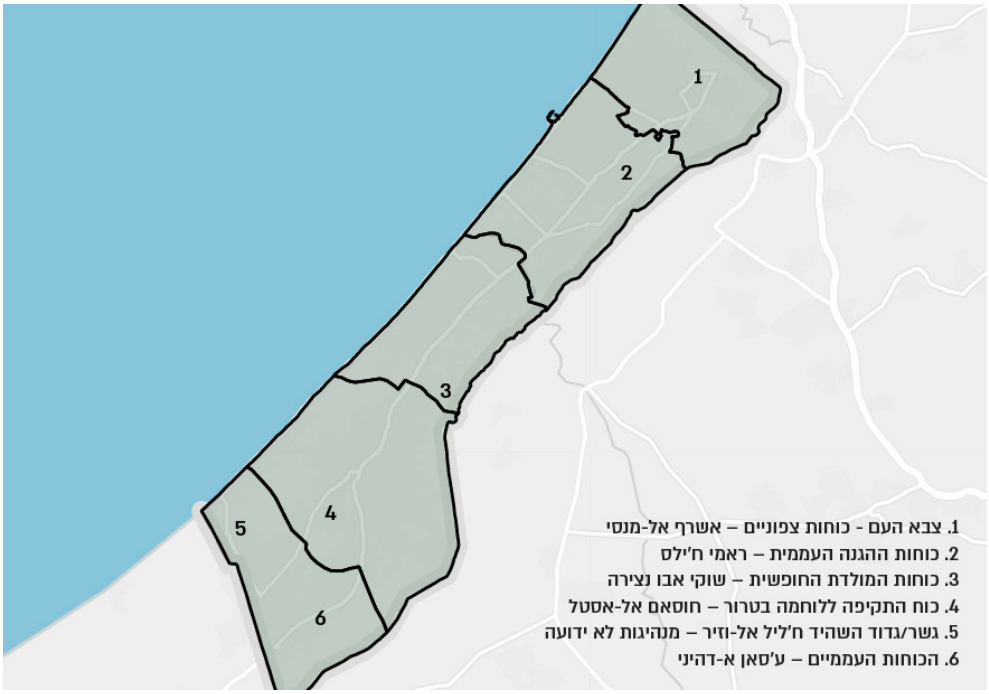
בד בבד, מנגנוני חמאס דיווחו על סיכול התנקשות בבכיר בארגון במרכז הרצועה, תוך מעצר של שני חשודים חמושים בנשק עם משתיקי קול, שהודו כי השתייכו למיליציית שוקי אבו נצירה ואומנו על ידי קציני מודיעין ישראלים. הלחץ על התארגנויות אלו התרחב גם למישור הטכנולוגי והמודיעיני, כאשר מקורות במנגנוני הביטחון של חמאס טענו כי חקירת עצור שנלכד במערב העיר עזה חשפה תוכנית ישראלית לאימון אנשי הקבוצות החמושות בהפעלת כטב״מים נושאי חומרי נפץ. על פי הדיווחים, חברי הקבוצות עוברים אימונים תדירים באתרים צבאיים ממזרח לקו הצהוב, שם הם מתרגלים שימוש באמצעי לחימה מתקדמים, טכנולוגיות תקשורת וטקטיקות הסתננות לשטחי חמאס באזורי רפיח, ח׳אן יונס ודיר אל־בלח. נטען כי הכטב״מים אף משמשים להעברת אמצעי לחימה לתאים רדומים בעומק השטח.

58 ״מבט לטרור ולסכסוך הישראלי–פלסטיני (17–24 במרץ 2026)״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 24 במארס 2026.

59 ״מבט לטרור ולסכסוך הישראלי–פלסטיני (3–10 במרץ 2026)״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 10 במארס 2026.

התפתחויות אלו, לצד הלחץ המשולב של מנגנוני הביטחון והחמולות המקורבות לחמאס שהביא להסגרתם של חלק מן הפעילים, הובילו את חמאס לפתוח בחקירות פנימיות נרחבות בחשד לסיוע מבפנים לאותן קבוצות, הגם שעד כה לא פורסמו ממצאים חד־משמעיים בהקשר זה.[60]

תרשים 4: מיקום החמולות הפועלות נגד חמאס[61]

INSS/Data Center. *Gaza Strip/Militias and Tribes.* Esri, 2026.

60 "מבט לטרור ולסכסוך הישראלי–פלסטיני (10–17 במרץ 2026)", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 17 במארס 2026; ראו גם דיווחים מקבילים מתוך ערוץ הטלגרם של כוח "ראדע" ובעיתון "אלשרק אלאוסט" מ־16 במארס 2026 (עמ׳ 5 במבט לטרור הנ"ל).

61 Stinky (@Stinky915846091), "Who are the anti-Hamas militias in Gaza? In recent weeks, these groups expanded beyond their usual areas, clashing with Hamas, entering new zones, and interacting openly with locals," X, May 11, 2026.

שיתוף הפעולה עם צה"ל: מתי ואיך?

ניסיונות ישראל למסד שיתוף פעולה עם החמולות החלו בפברואר 2024 בצפון עזה ורפיח באצטלה הומניטרית (מזון תמורת שמירה), ונכשלו ברובם בשל הטרור שהפעיל חמאס נגד החמולות. עם התקדמות התמרון (כיבוש רפיח ומרכבות גדעון), התבסס שיתוף הפעולה באזורים מסוימים ברמה הטקטית־מקומית. כך למשל, חוליות מהמיליציה של ראמי ח׳ילס בשג׳אעיה פעלו כיחידות עזר לאיתור מנהרות בחסות השב״כ. במקביל, מיליציות כגון זו של יאסר אבו שבאב התבססו במרחבים שצה״ל ״ניקה״ (כדוגמת רפיח), כשהן זוכות להעלמת עין או הגנה מרחוק כדי לאפשר להן לפעול נגד חמאס. המוטיבציה של החמולות במזרח לשתף פעולה עם גורמי ביטחון ישראלים נבעה, בין היתר, מאותו ״תהליך למידה״ חברתי[62] – הרצון לנתק את גורלן מחמאס, לזכות בנתח ממשאבי השיקום הבינלאומי (באזורי הסחר המיוחדים של תוכנית טראמפ), ולהבטיח לעצמן כוח בממשל הטכנוקרטי החדש.

חרף הניסיונות המבצעיים, מדיניות זו ספגה ביקורת נוקבת משום שהוערכה כפנטזיה אסטרטגית. מבקרים השוו את חימוש המיליציות העזתיות לכישלון מיזם אגודות הכפרים ביהודה ושומרון בשנות ה־70 ולתמיכה בצד״ל בלבנון.[63] נטען שהקבוצות החמושות הן למעשה כנופיות מקומיות חסרות בסיס אידיאולוגי רחב או יכולת להוות מסגרת מאוחדת, ופעמים רבות ראשי החמולות עצמם מתנערים ממעשיהן. על אף הביקורת והאזהרות, הדרג המדיני בישראל נטה לתמוך במהלך; כך למשל התבטא ראש הממשלה בנימין נתניהו בנוגע לחימושן: ״מה רע בזה? זה רק טוב״.[64]

חרף תמיכה פרגמטית זו, המציאות בשטח מלמדת שהחמולות אינן יכולות לשמש כחלופה של ממש לשלטון מרכזי, אלא כלי מוגבל לצרכים ממוקדים של ייצוב השטח, איסוף מודיעין ומניעת ביזה. כל ניסיון ישראלי למסד שיתוף פעולה כזה מחייב הבנה עמוקה של כללי המשחק: ללא מעטפת של תמיכה לוגיסטית, הגנה פיזית, וגיבוי צבאי ישיר מצד צה״ל, ישראל עלולה למצוא את עצמה שוב בפני אירוע דוגמת ׳אגודות הכפרים׳.

---

62 בן מנחם, ״אילו קבוצות חמושות מאתגרות את שלטון חמאס בעזה?״

63 מיכאל מילשטיין, ״׳סוף חמולה במחשבה תחילה׳: טיפוח הקבוצות החמושות ברצועת עזה במבט היסטורי״, **צומת המזרח התיכון** 15, גיליון 8, 26 בנובמבר 2025, 2–3.

64 שם, 4.

יוזמות ישראליות להישענות על החמולות

במהלך המלחמה וגם אחריה עלתה בישראל יותר מפעם אחת המחשבה לנסות לבסס בעזה שלטון מקומי הנשען על חמולות ושבטים, כחלופה לשלטון חמאס. רעיון זה אינו חדש – הוא הועלה לאורך השנים מאז קום המדינה במצבים שונים, ותמיד נתקל בקשיים ונכשל במבחן המעשה. עם זאת, בהקשר של מלחמת חרבות ברזל, כאשר ישראל כבשה חלקים מהרצועה וסילקה זמנית את שלטון חמאס מהם, חלק ממקבלי ההחלטות וגורמי הביטחון הישראליים בחנו את האפשרות לבסס מנגנונים של שיתוף פעולה מקומיים עם מנהיגי חמולות. היו דיווחים על מפגשים חשאיים בין נציגי ישראל לבין נכבדים מקומיים, במטרה לבדוק אפשרות שאלה יסכימו לקבל אחריות על שמירת הסדר באזורי מגוריהם לאחר הנסיגה הישראלית.[65]

אחת היוזמות שפורסמו[66] הייתה להקים מעין משמר אזרחי חמולתי, כאשר צה״ל יספק נשק קל וכוחות אבטחה לחמולות הנאמנות ואלה יתפקדו כמיליציות הגנה נגד חזרת חמאס. כן עלה רעיון למנות ועד מנהיגים מסורתיים (מועצת שבטים) שינהל זמנית את העניינים המוניציפליים תחת פיקוח אזרחי בינלאומי, מעין שלטון עצמי חמולתי. ואולם היו שהזהירו שהגיגים אלו הם במידה רבה פנטזיות אסטרטגיות המנותקות מהמציאות החברתית, הפוליטית והאסטרטגית של רצועת עזה. ד״ר מיכאל מילשטיין, למשל, שטען כי ניסיון ישראלי ״להנדס״ בכסף ובכוח הנהגה חמולתית מתפקדת ברצועה הוא ניסיון שחזר על עצמו ונכשל שוב ושוב,[67] מהימים שניסו לטפח פלגים חמולתיים נגד אש״ף בשנות ה־80 ועד הניסיונות בתקופת האנרכיה שלאחר השתלטות חמאס על הרצועה ב־2007.

בפועל, הקבוצות החמושות המכונות מיליציות חמולתיות אינן מייצגות בהכרח את כלל החמולה אלא פלג בתוכה, ולעיתים אף פושעים ובריונים שאיבדו אחיזה קהילתית. הגישה הביקורתית הזו התייחסה לרעיון של בניית החמולה כחלופה לשלטון מרכזי ולא לשימוש בחמולות לצרכים מקומיים וברמה הטקטית ככוח עזר לצה״ל – מודל שהופעל ואפילו בהצלחה.

---

65 Nidal al-Mughrabi, ״Hamas-linked website warns Palestinians not to work with Israel,״ Reuters, March 11, 2024.

66 יוני בן מנחם, ״ישראל פתחה במגעים עם חמולות ברצועה״, ArabExpert יוני בן מנחם, 6 במארס 2024.

67 מילשטיין, ״להתעורר מחלום החמולות״.

לשיטתם של המבקרים, הגישה המבקשת לעצב את הזירה הפלסטינית באמצעות כוחות פריפריאליים־מסורתיים מתוארת כאנכרוניסטית ואוריינטליסטית. היא מתעלמת מתהליכי יסוד שעברה החברה הפלסטינית, ובמרכזם צמיחת מעמד בינוני רחב ודור צעיר שזיקתו המרכזית היא לזהות הלאומית ולא לזו השבטית. התפתחות זו בולטת במיוחד בקרב אוכלוסיית הפליטים, המהווה כ־70% מתושבי הרצועה, שעקירתם ההיסטורית החלישה במידה ניכרת את המבנים החמולתיים המסורתיים שלהם.[68]

זאת ועוד, התפיסה המנגידה באופן דיכוטומי בין חמאס לחמולות לוקה בחסר, שכן חמאס הקפיד לאורך השנים לשלב בשורותיו בני שבטים גדולים ומקיים קשרים הדוקים עם הנהגותיהם. מעבר לכך, חרף ניסיונותיהן של מיליציות דוגמת כוח התקיפה ללוחמה בטרור (חוסאם אל־אסטל) להציג עצמן כאלטרנטיבה שלטונית, תדמיתן בקרב הציבור העזתי נותרה שלילית ולעיתים קרובות הן מתויגות כמשתפות פעולה.[69]

יודגש בהקשר זה כי הביקורת של אותם חוקרים מתעלמת או מצמצמת מאוד את מקומן המרכזי של החמולות במבנה החברתי בחברה הפלסטינית ובכללה ברצועת עזה. לעומתם, יש חוקרים (ד״ר הראל חורב כדוגמה בולטת) הטוענים שהשימוש שנעשה בחמולות ברמה המקומית ולצרכים טקטיים לא היה מפותח ורחב דיו, ושניתן לבסס בסיוע החמולות הישגים משמעותיים יותר, הן באכיפת סדר באזורים הנתונים לשליטתן והן בפעולות נגד חמאס והחלשתו כישות צבאית ומשילותית.

במקרים מסוימים, דוגמת חמולת אבו שבאב, ראשי החמולה עצמם מתנערים מאותן קבוצות אלימות, מה שמעיד כי אין לראות בהן הנהגה לגיטימית. ניסיון להפקיד בידי חמולות את הסדר הציבורי יכול להביא במהרה להתחדשות מאבקי כוח חמולתיים ואף ל**כאוס ביטחוני** מסוכן, בייחוד אם מציידים את אותם גורמים בנשק. כמו כן אף חמולה, חזקה ככל שתהיה, אינה יכולה לייצג את כלל הציבור או לנהל תהליכים מדיניים, מכיוון שמדובר במסגרות חברתיות מסורתיות שדואגות בראש ובראשונה לעצמן, ולא בתחליפי שלטון מודרני. על אף זאת ניכר שבשטח, במצב הנוכחי, החמולות כן ממלאות חלל של מנהיגות אד הוק. ועדי החמולות שהתגבשו בסתר מול חמאס עשויים להוסיף לפעול גם תחת נוכחות ישראלית, למשל בתיאום חלוקת סיוע לתושבים.

לפיכך, מתחייבת הבחנה חשובה וחד־משמעית בנוגע למדיניות הישראלית: הפיכת החמולות למודל שלטוני מקיף משמעותה שחזור מסוכן של בעיית אגודות הכפרים – יצירת

68 מילשטיין, ״סוף חמולה במחשבה תחילה״, 4.

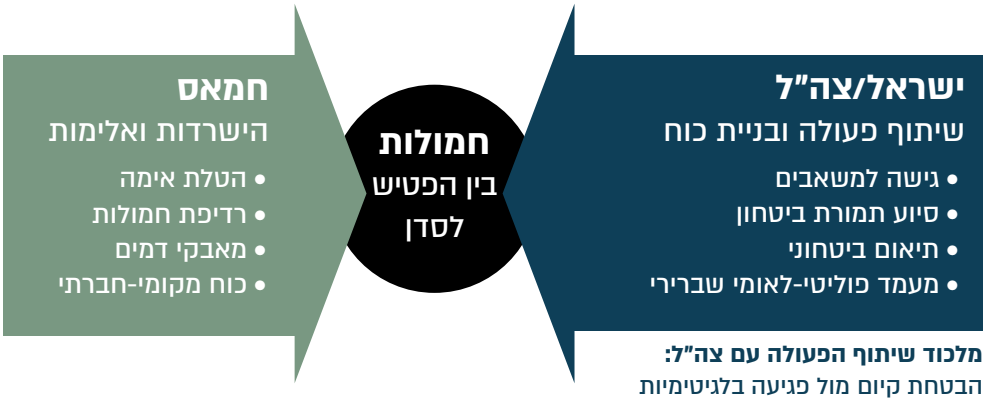
69 טל, ״מאבק חמאס נגד ׳חמולות סוררות׳ ברצועה בעיני הציבור הפלסטיני״.

שחקנים מקומיים שנתפסים כמשתפי פעולה, מאבדים במהירות כל לגיטימיות ציבורית וקורסים ברגע שהתמיכה הישראלית נחלשת או נעלמת. הפעלת החמולות ושיתוף הפעולה עימן רלוונטיים ויעילים אך ורק לצרכים אופרטיביים וטקטיים מוגבלים: אבטחת שיירות, מניעת השתלטות חמאס על סיוע, תיווך מקומי, איסוף מודיעין, יצירת כיסי התנגדות לחמאס והגנה על אוכלוסייה אזרחית. עם זאת, חובה להדגיש כי גם הפעלה טקטית ומוגבלת זו מחייבת את ישראל להעניק לחמולות חגורת הגנה מובהקת ומטרייה ביטחונית רציפה כדי שתוכלנה לשרוד את נחת זרועו של חמאס.

סיכום – מעמדן של החמולות ברצועת עזה (נכון לפברואר 2026)

כוחן המקומי־חברתי של החמולות התחזק במידה ניכרת, אך מעמדן הפוליטי־לאומי נותר שברירי. מצד אחד, החמולות הפכו שוב לשחקניות וטו ששום הסדר אזרחי ברצועה אינו יכול לעקוף, וברשותן עוצמה כלכלית ומיליציות חמושות. מצד שני הן סובלות מפיצול עמוק, אינן מאורגנות כקואליציית חמולות או תחת מנגנון ריכוזי מוסכם, והן לכודות במאבקי דמים מול שלטון חמאס המשתקם. לעומת זאת ובשל יריבותן עם חמאס ופעולתן נגד שלטונו המשתקם הן נאלצות לשיתוף פעולה עם צה״ל, שמבטיח את יכולתן להתקיים אך פוגע, במידה מסוימת, בלגיטימיות שלהן מבית ומדרבן את חמאס להמשיך ולרדוף אותן. ממשק האינטרסים הסבוך הופך לגורם משפיע בעיצוב השטח הפלסטיני מחדש.

תרשים 5: המלכוד שבו נתונות החמולות

מלכוד שיתוף הפעולה עם צה"ל:
הבטחת קיום מול פגיעה בלגיטימיות

פרק שלישי:
השלטון המקומי – משולש הכוחות בין חמולות, רשויות מוניציפליות ושלטון חמאס ברצועת עזה

הרשות המוניציפלית כתווך בין השלטון המרכזי לבין החמולות

המבנה החברתי, הפוליטי והמוסדי ברצועת עזה מאופיין במתח מתמיד, סמוי וגלוי, בין השלטון המרכזי המבקש להבטיח הגמוניה שלטונית לבין כוחות מבוזרים הנשענים על פרימורדיאליות שבטית, המבקשים להבטיח את מעמד החמולה, את השפעתה ואת האינטרסים החיוניים שלה. המתח המובנה בא לידי ביטוי בולט מאז השתלטות חמאס על הרצועה ביוני 2007, כאשר התנהל מאבק שליטה עיקש בין השלטון המרכזי לבין המבנים השבטיים והמשפחתיים, קרי החמולות. בתווך, בין הפטיש השלטוני המבקש לאכוף משמעות ושליטה לאומית־דתית ריכוזית, לבין הסדן החמולתי המבקש לשמר אוטונומיה אזורית־קהילתית ונכסים כלכליים במטרה לשמר את מעמד החמולה, ביטחונה והאינטרסים החיוניים שלה, ניצבות הרשויות המקומיות והמוניציפליות.

מבחינה היסטורית ומוסדית, הרשויות המקומיות הפלסטיניות נועדו להוות זרוע הביצוע האזרחית של השלטון, אך מאז תפס חמאס את השלטון, לא התקיימו בחירות לרשויות המקומיות (זולת הבחירות האחרונות בדיר אל־בלח ב־25 באפריל 2026).[1] ראשיהן וחברי המועצות מונו על ידי חמאס, והרשויות המקומיות הפכו לעושות דברו וכלי לצורך ביסוס השלטון המרכזי, בין היתר באמצעות דיכוי החמולות (דה־חמוליזציה) בשנתיים הראשונות, וניסיון מאוחר יותר להטמיע את המערכת החמולתית/שבטית (רה־חמוליזציה) במארג החברתי הכללי כדי לנטרלן כמקור השפעה וכוח, שיכול גם לאתגר את השלטון המרכזי.

מלחמת חרבות ברזל חוללה שבר של ממש במערכת השלטונית כולה, ופירקה את מערך השלטון המקומי. הפגיעה הקשה בתשתיות השלטון המרכזי של חמאס, בצל מציאות של עקירה המונית של יותר מ־1.9 מיליון פלסטינים, יצרה ריק שלטוני עמוק וחסר תקדים בהתייחס לכל שנות שלטון חמאס ברצועה. במציאות של ריבונות שברירית או קורסת מתפקדות הרשויות המקומיות כתווך וכמרחב חיכוך שבו נפגשים האינטרסים של השלטון

1 קובי מיכאל, "הבחירות המקומיות ברשות הפלסטינית".

המרכזי, צורכי ההישרדות היום־יומיים של האוכלוסייה ועוצמתן הפוליטית והחמושה של החמולות הגדולות.

אל התווך הזה נשאבו באופן טבעי ומיידי החמולות. משפחות מורחבות אלו, שנאלצות לחזק את המסגרות החמולתיות גם באמצעות הקמת מיליציות חמושות או חיזוק והגדלה של מיליציות שכבר היו, כדי להבטיח את שרידותן, הפקיעו בכוח הזרוע סמכויות מוניציפליות ושלטוניות מובהקות ובכללן חלוקת משאבי הסיוע הבינלאומי, אכיפת סדר ציבורי וביטחון, גביית מיסים לא פורמליים (פרוטקשן) וניהול חיי היום־יום ברמה המקומית המצומצמת.

עם זאת, ההתפתחויות המדיניות והגיאופוליטיות בשנת 2026, הפסקת האש מאוקטובר 2026, יישום השלב הראשון של תוכנית 20 הנקודות המוכרת כיוזמת הנשיא טראמפ (מגובה בהחלטת מועצת הביטחון של האו״ם 2803) וחלוקת הרצועה בפועל באמצעות הקו הצהוב בין מזרח שבשליטת צה״ל לבין מערב שבשליטת חמאס – כל אלה עיצבו מציאות שלטונית חדשה. כינון ממשלת המומחים (הטכנוקרטים) – הוועדה הלאומית לניהול אדמיניסטרטיבי של רצועת עזה (National Committee for the Adminnistration of Gaza – NCAG) והפעלתה של מועצת שלום בינלאומית, לצד קיום בחירות מוניציפליות היסטוריות בעיר דיר אל־בלח באפריל 2026 ומאמץ שיטתי של חמאס לשיקום משילותו, בין היתר באמצעות מינוי ראשי מחוזות חדשים והפעלת הרשויות המקומיות לניהול חיי היום־יום, האיצו את שיקום הרשויות המקומיות ואת הפעלתן כרכיב מרכזי בתהליך שיקום הרצועה.[2]

בשל מרכזיותן של החמולות במארג החברתי ברצועת עזה בכלל ומאז מלחמת חרבות ברזל בפרט, השאלה לגבי היחסים שיתפתחו ויתעצבו בין הרשויות המקומיות לבין הרשויות המקומיות במציאות המתהווה נעשית קריטית, והתשובות עליה תספקנה תובנות לעיצוב מדיניות בנוגע לשילובן של החמולות בכל אחד מהתרחישים לגבי רצועת עזה, שבהם אנו דנים במחקר זה.

אל מרחב הפעולה של הרשויות המקומיות נכון יהיה להתייחס כאל זירת מאבק על כוח והשפעה, ולכן נכון להתייחס למשולש הכוחות חמאס (שלטון מרכזי)–רשויות מקומיות–חמולות ולמאפייני היחסים בין השלושה בשלוש תקופות: מיוני 2007 – השתלטות חמאס על רצועת עזה ועד מלחמת חרבות ברזל; תקופת המלחמה מ־7 באוקטובר 2023 ועד הפסקת האש שהחלה ב־10 באוקטובר 2025; והתקופה שמאז הפסקת האש ועד מארס 2026.

2 להרחבה על הקמתה ומבנה הפעילות של הוועדה הלאומית לניהול עזה (NCAG) ראו: ״ועדת הטכנוקרטים לניהול רצועת עזה – קווים לדמותה״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 22 בינואר 2026.

לשם כך ימופו 25 העיריות והמועצות המקומיות ברצועה, וינותחו סטטוס תפקודן העכשווי ומאפייני היחסים בינן לבין החמולות שבשטחן. לבסוף נבחן את פוטנציאל הקואופטציה של החמולות לתוך המסגרות המשתקמות של הרשויות המקומיות כמענה אפשרי לסכנת הפרגמנטציה או ה"סומליזציה" של הרצועה, וככלי לביסוס רשת אזרחית יציבה ומתפקדת תחת ממשלת הטכנוקרטים, בסיוע כוח הייצוב הבינלאומי ובהנחיית ה־NCAG.

תרשים 6: רצועת עזה – חלוקה לנפות, רשויות מקומיות ומוקדי חמולות בולטות

INSS/Data Center. *Gaza Strip/Militias and Tribes.* Esri, 2026.

רצועת עזה מחולקת אדמיניסטרטיבית לחמש נפות, שבהן פועלות 25 עיריות ומועצות מקומיות. הנתונים להלן משקפים את המצב לפני השינויים הדמוגרפיים הדרסטיים של המלחמה, עם הערות על המצב הנוכחי.

נתוני אוכלוסייה וחלוקה מנהלית (אומדן)[3]

נפה	עיריות מרכזיות	אוכלוסייה מוערכת (ערב המלחמה)	הערות דמוגרפיות (מאי 2026)
צפון עזה	ג׳באליה, בית לאהיא, בית חאנון	כ־440,000	דילול משמעותי; חזרה איטית של תושבים להריסות.
עזה	עיריית עזה (הגדולה ביותר)	כ־750,000	מוקד הרס כבד; תפקוד מוניציפלי מבוזר מאוד.
דיר אל־בלח (מרכז)	דיר אל־בלח, א־נוציראת, אל־מראזי	כ־320,000	הפכה למוקד קליטת עקורים מרכזי במהלך המלחמה.
ח׳אן יונס	ח׳אן יונס, בני סוהילה, עבסאן	כ־430,000	שיקום תשתיות ראשוני בעיצומו; ריכוז חמולות חזק.
רפיח	רפיח, א־שוכה	כ־270,000	אוכלוסייה ״צפה״ גדולה עקב מעבר פליטים; שליטה מורכבת על ציר פילדלפי.

3 האומדן נוצר באמצעות בינה מלאכותית על בסיס נתוני אוכלוסין של PCBS מספטמבר 2022. האומדן כולל גידול טבעי, הגירה ומוות, לרבות במלחמה.

משולש הכוחות בשלוש תקופות

התקופה הראשונה – יוני 2007–אוקטובר 2023: הרשויות המקומיות כזרוע שלטונית של חמאס

על פי חוק הרשויות המקומיות הפלסטיני משנת 1997 ותיקוניו, רצועת עזה מורכבת מ־25 רשויות מקומיות נפרדות, הפועלות תחת חמש נפות מנהליות (מחוזות). רשויות אלו תוכננו לפעול כישויות משפטיות עם עצמאות פיננסית והוטלו עליהן 27 תחומי אחריות ליבה, החל מניהול משק המים והביוב, דרך תכנון ובנייה, רישוי עסקים, ועד בריאות הסביבה.

עם זאת, מאז ההשתלטות האלימה של חמאס על הרצועה ביוני 2007 (מהלך שדחק את הרשות הפלסטינית ואת מוסדות פת״ח ממעגל ההשפעה הישיר) הוקפאו הלכה למעשה כל התהליכים הדמוקרטיים בדרג המוניציפלי. בניגוד ליהודה ושומרון, שם התקיימו סבבי בחירות מקומיות ב־2012, 2017 ו־2022 (אף כי באופן חלקי וללא השתתפות חמאס), ברצועת עזה מנע חמאס בחירות לרשויות המקומיות. חמאס מינה את ראשי הרשויות ואת חברי המועצה בכל רשות והקפיד שמחויבותם של הממונים תהיה כלפיו ולא כלפי הציבור.

השבטים והחמולות המשיכו להתנהל על בסיס הקוד החברתי וההיסטורי, תוך מאמץ לשמור על עצמאותם, מעמדם והשפעתם, ועל האינטרסים החיוניים לכל חמולה בשטחה. עצמאותן של החמולות והאוטונומיה המקומית/אזורית שביקשו לבסס נתפסו בעיני חמאס כאיום וכאתגר שלטוני. לפיכך, בשנתיים הראשונות של שלטונו פעל חמאס לדה־חמוליזציה של הרצועה, תוך הפעלת אלימות ואמצעי דיכוי. חמאס השכיל להבין כי לא ניתן למחוק את תחושת השייכות (העַצֶביה) השבטית, ולכן פעלה לפירוק האוטונומיה החמולתית באמצעות התכתה או מיזוגה לתוך המנגנון המוניציפלי. רבים מראשי העיריות וחברי מועצות העיר שמונו על ידי חמאס השתייכו לחמולות הגדולות והמיוחסות בכל אזור.

מינויים אלו של נציגי חמולות כפקידי חמאס שירתו מטרה כפולה: מחד גיסא, כך הוענקה לשלטון חמאס לגיטימיות מקומית והורגעו התנגדויות שבטיות (בתמורה לגישות של אותן חמולות למשאבים עירוניים, למכרזים מוניציפליים ולפתרונות תעסוקה בחסות חמאס). ומאידך גיסא הפעיל חמאס מנגנון שליטה נוקשה ויעיל, שהבטיח את כפיפותם של נציגי החמולות לשלטון המרכזי ולביצוע עבודתם בהתאם לסדרי העדיפויות של חמאס. כאשר היו חריגות או גילויי עצמאות יתר מצד חמולה מסוימת (כפי שקרה עם חמולת ח׳ילס ב־2007–2008, או עם חמולת דוע׳מוש), חמאס לא היסס להפעיל כוח צבאי, ואפילו באופן ברוטלי, לדיכוי המרד, והבהיר שהרשות המוניציפלית היא זרוע מדינתית ולא נחלה פרטית.

כלקח מתקופת האנרכיה שלפני 2007 (האינתיפאדה השנייה, בחירות 2006 והקמת ממשלת אחדות בראשות חמאס, שהובילה לעימותים אלימים בין חמאס לרשות הפלסטינית עד להפיכה הצבאית והשתלטות חמאס על הרצועה) הקים חמאס את 'המִנהל הכללי לענייני השבטים' (מערך מקביל לזה של הרשות הפלסטינית), שמטרתו הייתה להתיך את מוסד הסולחה החמולתי והמשפט המנהגי לתוך המערכת הפלילית של שלטון חמאס, באופן שיטשטש או יקהה את הממד האוטונומי של החמולות ויאפשר שליטה יעילה יותר בהן באמצעות שימור מערכת המשפט השבטית והנוהג השבטי כרכיב במערכת המשפט המדינתית.

אסטרטגיית הדה־חמוליזציה של חמאס סייעה לו לעצב שיווי משקל שברירי כאשר העיריות, בכפיפות מלאה לשלטון המרכזי, טיפלו בתשתיות ובגבייה ואילו החמולות נהנו מסטטוס מכובד, אך היו משוללות כוח צבאי עצמאי מהותי שיאתגר את השלטון המרכזי. שיווי המשקל הזה הפך למכשיר שליטה באזרח העזתי, שנעשה תלוי לחלוטין בשלטון המרכזי, שייצג את אתוס ההתנגדות והמאבק המזוין, תוך הישענות על המענה שסיפקו הרשויות המקומיות בתמיכה של החמולות ששולבו בו. מערך קואופטציה זה הבטיח כי כל משאב ציבורי שהועבר לעירייה ישרת בסופו של דבר את יציבות השלטון המרכזי וישפר את אחיזתו במרחב הציבורי, באזרחים ובחמולות כמוקד כוח ואיום פוטנציאלי נגד השלטון המרכזי.

התקופה השנייה – אוקטובר 2023–ספטמבר 2025 – התפוררות וקריסה: הרשויות המקומיות תחת אש ומציאות הומניטרית קשה

הרשויות המקומיות במהותן מייצגות מאז ומתמיד את המרקם החברתי בעיר/עיירה/כפר, ולכן גם מייצגות הלכה למעשה את המרקם החמולתי באותו תא שטח. חמאס, שהבין את הזיקות שבין החמולות לשלטון המקומי, הקפיד למנות ראשי ערים הנאמנים לו ונמנע מקיום בחירות חופשיות מאז תפס את השלטון ביוני 2007.

המערכה העצימה שהחלה באוקטובר 2023 הובילה להתפרקות כמעט מוחלטת של המערכות האזרחיות, עקב העובדה שבחלקן הגדול שימשו תשתיות טרור של חמאס. בנייני עיריות הופצצו, ציוד מכני הנדסי (צמ"ה), משאיות לפינוי אשפה, מאגרי דלק, בארות מים (שמקורן במאגר החוף) ומתקני טיפול בשפכים נהרסו או הושבתו. העקירה ההמונית של האוכלוסייה ניתקה עובדי עירייה ממקום עבודתם, ורבים מהם נפגעו או נהרגו במהלך הקרבות. ממדי ההרס הפיזי העמיקו את הריק השלטוני והמוניציפלי. על פי דוח ה־RDNA

של האו״ם והבנק העולמי מאפריל 2026,[4] הנזק הישיר לתשתיות הפיזיות ברצועה נאמד בכ־35.2 מיליארד דולר. מגזר תשתיות המים והסניטציה (WASH) ספג נזקים בשווי 1.7 מיליארד דולר, כאשר נכון לפברואר 2026 רק כ־42% מנקודות השירות מתפקדות, רובן חלקית בלבד.

זאת ועוד, האו״ם מעריך[5] כי ברצועה קיימים כ־61 מיליון טונות של הריסות. קריסה תשתיתית זו שללה מהרשויות את היכולת לספק שירותים אדמיניסטרטיביים הכרחיים והפכה אותן בפועל לגופי סיוע לוגיסטיים, שעיקר משימתם הוא תיאום למול ארגוני הסיוע הבינלאומיים וחלוקתו, לצד משימות מוניציפליות מוגבלות הנשענות על גורמים המחזיקים בכוח פיזי, הגנה וציוד מכני כבד, קרי החמולות הגדולות.

התמוטטות זו יצרה משבר ניהולי־מרחבי כפול. ראשית, המשטרה האזרחית של חמאס, שאבטחה את עבודת הפקידים המוניציפליים, ירדה למחתרת או ספגה אבדות כבדות. בהיעדר אכיפה, פקידי עירייה שניסו להמשיך לספק שירותים מצאו עצמם ללא כל סמכות, חשופים לאלימות מצד אזרחים מיואשים או כנופיות. שנית, החלוקה הגיאוגרפית של הרצועה למובלעות מנותקות זו מזו על ידי צירים בשליטת צה״ל (כדוגמת מסדרון נצרים במרכז וציר מורג בדרום) שיבשה את יכולתן של הרשויות המקומיות, למעשה את מה שנותר מהן, לנהל עבודה מוניציפלית רציפה, והפכה את מרבית 25 הרשויות המקומיות לישויות וירטואליות מנותקות מסמכות מרכזית.

התמורות – חלוקת העבודה בין מה שנותר מהרשויות המקומיות לבין החמולות

בריק השלטוני שנוצר התפתח מודל תפקודי חדש ובעייתי. רשויות מקומיות שהצליחו לשמר תפקוד חלקי (בעיקר עיריות גדולות דוגמת דיר אל־בלח, ח׳אן יונס ועזה העיר) נותקו בפועל מתקציבי הממשלה של חמאס, שחדלה לתפקד כמספקת שירותים והתמקדה בהישרדות צבאית. אלא שבשל הממשק הישיר של הציבור עם הרשות המקומית, שהוא משמעותי יותר מהממשק עם השלטון המרכזי, וכן מכורח הנסיבות ושיתוק השלטון המרכזי ועקב המגבלות שהושתו על ארגוני הסיוע הבינלאומיים בנוגע לקשר ישיר עם חמאס, העיריות נותרו כגוף

4 World Bank, European Union and United Nations *Gaza Strip Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA)* (April 2026).

5 United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), ״Humanitarian Situation Update #331 | Gaza Strip,״ October 16, 2025.

הבירוקרטי והטכנוקרטי הלגיטימי הזמין ביותר שעימו יכלו גופי הסיוע הבינלאומיים לעבוד, גם אם לא תמיד היו כתובת יעילה.

ארגוני או"ם וסוכנויות סיוע בינלאומיות, כדוגמת WFP (תוכנית המזון העולמית), UNICEF, UNOPS, ותאגיד המים של עיריות החוף (CMWU), נזקקו בדחיפות לכתובת מקומית כדי לתאם תיקוני תשתיות שנפגעו, לחבר קווי מים מותפלים שהוקמו במימון איחוד האמירויות, ולתדלק משאבות מים. הפקידות המוניציפלית הפכה אפוא לקבלנית המשנה של ארגוני הסיוע הבינלאומיים, המאפשר את הכנסת הסיוע לאוכלוסייה אך נטולת הגנה של כוחות הביטחון של חמאס ונעדרת יכולת אכיפה.

וכך, אל הריק שנוצר נכנסו החמולות והשבטים במלוא עוצמתם. מודל החמולות התפתח מתוך צורך קיומי של הגנה עצמית והספקה של סיוע הומניטרי לבני החמולות, ועד מהרה הידרדר לתופעה של Warlordism (שלטון מצביאים מקומיים) באזורים מסוימים. משפחות גדולות חברו למיליציות חמושות או הגדילו את המיליציות החמולתיות, ציידו את צעיריהן בנשק ישן וחדש (שרובו נבזז ממחסני הנשק של חמאס), הקימו מחסומים בצירי תנועה מרכזיים והפכו לכוח שאכף הלכה למעשה סדר ציבורי וביטחון לשיטתו ובדרכו.

המציאות שנוצרה הובילה להיווצרותו של מערך סימביוטי, ששיבש את הגיונות השלטון המרכזי והניהול התקין, זה שהתקיים טרם המלחמה. העירייה תיווכה את כניסת הסיוע הומניטרי והלוגיסטי מול הקהילה הבינלאומית, בעוד החמולות סיפקו את האבטחה (או לחילופין את הביזה) בשטח. במקומות רבים הצטמצם תפקיד העיריות להתנהלות בירוקרטית מול גורמי חוץ, בעוד החמולות מנהלות את העניינים בטריטוריה שלהן באלימות, ולעיתים בסחטנות. הרשויות המקומיות, שהיו אמורות לשלוט בשטח, נאלצו להשלים עם מציאות שבה הן למעשה נתונות לניהול של המיליציות החמולתיות בשטח שבאחריותן ונדרשות להגנתן. פרקטיקות של כלכלת מחסור הפכו למציאות היום־יומית כאשר שיירות סיוע נשדדו על ידי חמושים מחמולות שונות בטרם הגיעו למחסני העירייה, או שנקודות חלוקת מים וקמח מוקמו והופעלו באזורים על בסיס השתייכות חמולתית ושבטית מובהקת, ולא על ידי מנגנון אזרחי שאמור להבטיח חלוקה שוויונית.

אסטרטגיית ועדות החירום וכוח סהם של חמאס

חמאס לא נותר אדיש לאובדן המשילות ברחובות עזה. הנהגת הארגון זיהתה כי השתלטות החמולות על משאבים אזרחיים, ויתרה מכך, הנכונות של חלקן לשתף פעולה ברמה המקומית

(״בועות הומניטריות״) עם קבלני אבטחה פרטיים או גורמים ישראליים כמו בפרויקט ה־GHF (Gaza Humanitarian Foundation) מאיימת על הארגון כשלטון מרכזי לאומי ופוליטי.

בתגובה פעל חמאס לארגון מחדש של מבני השליטה שלו על ידי הקמת ועדות חירום עממיות (לִג׳אן א־טַוַארי). אלו היו מנגנוני שליטה שהורכבו ממקורבי חמאס, פקידים שנותרו נאמנים לארגון ופעילי ביטחון. מטרתם הייתה לנטרל את שליטת החמולות על הסיוע ההומניטרי וחלוקתו באזורי פעולתן ולהשיב את השליטה על כל חלוקת משאבים והניהול האזרחי לשלטון המרכזי – לחמאס. כדי לאפשר לוועדות החירום העממיות לבצע את משימתן הקים חמאס בנובמבר 2024 את כוח החץ (קוַת סהם), מנגנון משטרתי סמי־צבאי חמוש ואלים, שנועד להרתיע ואפילו להוציא להורג את בכירי החמולות, שניסו למסד שלטון מקומי מתחרה או לאבטח סיוע הומניטרי ולחלקו באופן עצמאי.

מסע החיסולים של חמאס (דוגמת הרצח הפומבי של מנהיג חמולת דוע׳מוש בעזה וההתנקשויות בפעילי מיליציות של יאסר אבו שבאב מרפיח) יצר אפקט הרתעתי, אך קיבע מציאות מורכבת שבה הרשויות המקומיות חלשות מכדי למשול, ואילו החמולות נדחפות לפעול לחיזוק כוחן המיליציוני כדי להתמודד עם רדיפות חמאס ועימותים אלימים מתפתחים בצל מלחמה. התוצאה הטרגית הייתה החרפת המשבר ההומניטרי וערעור תחושת הביטחון של הציבור, שממילא הייתה בעייתית בשל המלחמה וההרס שזרעה. הציבור מצא עצמו לפות בין מציאות של מלחמה עם אויב חיצוני לבין מלחמה מבית וללא כל כתובת או מענה אפקטיביים לצרכיו.

התקופה השלישית – אוקטובר 2025–מארס 2026 – מאמצי התארגנות מחדש

נקודת המפנה המהותית התרחשה סביב כניסתה לתוקף של הפסקת האש האחרונה (אוקטובר 2025), אשר התבססה על השלב הראשון של יוזמת השלום הנשיאותית האמריקאית והחלטת מועצת הביטחון 2803. המתווה יצר חלוקה בפועל של רצועת עזה באמצעות הקו הצהוב, בין מזרח למערב. כ־53% מהשטח שממזרח לקו הצהוב, שכלל גם את ציר פילדלפי, צירי רוחב ואת השליטה בפועל במעבר רפיח, נותרו בשליטת צה״ל (יודגש שמאז הפסקת האש ובעקבות הפרות חוזרות ונשנות של חמאס, הרחיב צה״ל את אזור השליטה בכ־11% נוספים, ודחק את חמאס מערבה תוך צמצום בפועל של השטח שבשליטתו).[6]

6 Reuters, ״New maps provided to aid groups show expanded zone of IDF control in Gaza,״ The Times of Israel, April 30, 2026.

במציאות שנוצרה השתנתה הגיאוגרפיה המוניציפלית של רצועת עזה, למרות שרשמית נותרה החלוקה לחמישה מחוזות (נפות) הכוללים 25 עיריות ומועצות.

בתקופה זו חל מעבר מקריסה מוניציפלית כללית ומאלתורים מקומיים למבנה תפקודי חדש, בלתי פורמלי ומפוצל. הקו הצהוב יצר חלוקה טריטוריאלית ממשית של רצועת עזה בין מרחבים שנותרו תחת השפעת חמאס לבין מרחבים ממזרח לקו, שבהם לצה"ל נוכחות והשפעה ישירה או עקיפה. חלוקה זו שינתה את מאזן הכוחות הצבאי ואף עיצבה מחדש גם את הגיאוגרפיה האזרחית והמוניציפלית: העיריות והמועצות נותרו כאלו ברמה הרשמית, אך בפועל רובן איבדו את יכולתן לפעול כגופים שלטוניים רציפים.

הפקידות המוניציפלית שנותרה בשטח הפכה במידה רבה לקבלנית משנה של ארגוני הסיוע הבינלאומיים. היא מסייעת בהעברת סיוע, באיתור תשתיות חיוניות ובתיאום תיקונים נקודתיים, אך ללא כוח אכיפה, ללא הגנה מספקת וללא יכולת לכפות סדר ציבורי. אל הריק הזה נכנסו החמולות, השבטים והמיליציות המקומיות, תחילה מתוך צורך קיומי בהגנה עצמית ובהבטחת מזון וסיוע לבני הקהילה, ובהמשך גם כגורמי כוח שגובים דמי מעבר, מאבטחים או משתלטים על צירי תנועה, שולטים במתחמי מגורים ומכתיבים בפועל סדרי עדיפויות מקומיים.

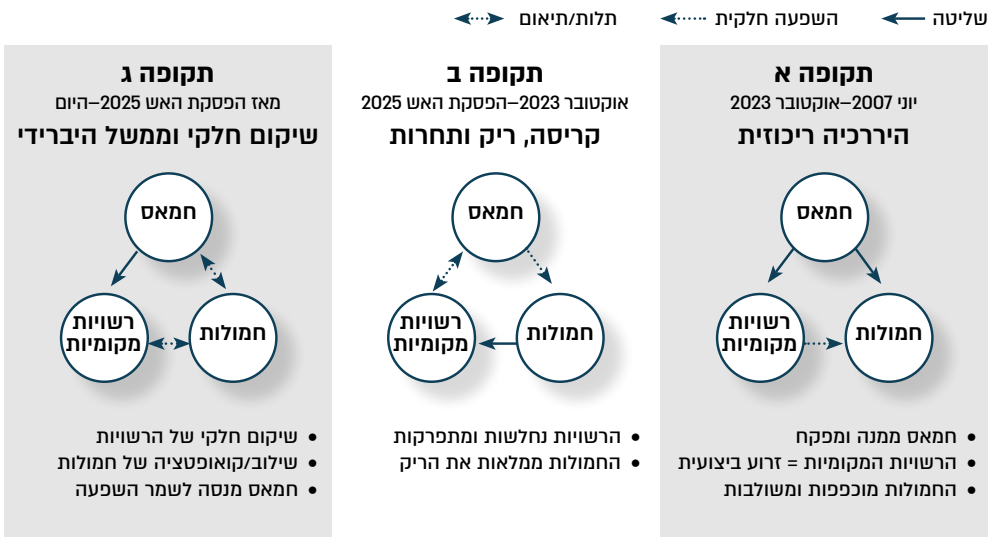
כך, בצפון הרצועה ובעיקר בג׳באליה, בית לאהיא ובית חאנון קרסה כמעט לחלוטין היכולת המוניציפלית המוסדית. הניהול נשען על שילוב בין צוותי חירום, פעילי חמאס מחתרתיים, אנשי הנדסה מקומיים וחמולות (כדוגמת חמולת אל־מצרי וכפארנה בבית חאנון, חמולת אל־מנסי בבית לאהיא, ואבו ורדה בג׳באליה) השולטות דה פקטו במתחמי מגורים ובשכונות. בעיר עזה עצמה נוצר דגם של "אוטונומיות שכונתיות", כאשר בשכונות מסוימות (צברה ותל אל־הוא) חמולות חמושות (חמולת דוע׳מוש וחמולת ח׳ילס) מפקחות על חלוקת סיוע, גובות תשלומים ממשאיות, ולעיתים העירייה נדרשת לנהל עימן משא ומתן על כל תיקון תשתית או פינוי פסולת.

במרכז הרצועה, ובעיקר בדיר אל־בלח, הפכה הנפה למרחב קליטת עקורים ולצומת מרכזי של סיוע, ולכן נוצרו בה ועדות אבטחה מקומיות וחמולתיות (חמולת אבו סמרה, ראא׳ד, אבו הולי, אבו ח׳מאש ואבו מע׳ציב) סביב צירי התנועה והחלוקה. בח׳אן יונס התפתח דגם שונה, של "תחיית המועצות השבטיות": העירייה עדיין קיימת ומתפקדת באופן חלקי, אך היא משמשת בעיקר גורם מתאם בין החמולות (חמולות אל־מג׳אידה, אל־אסטל, אבו טהא, אל־מצרי וקטאטוה) לבין ארגוני הסיוע, בעוד החמולות עצמן קובעות במידה רבה את סדרי העדיפויות בשיקום, בניהול מים, בקרקעות ובפתרון סכסוכים באמצעות סולחה.

ברפיח, שבה קרס המנגנון המוניציפלי בעקבות פעולת צה״ל ופינוי חלקים נרחבים מן העיר, נוצר פיצול בין המרחב העירוני ההרוס לבין המרחב הכפרי־בדואי הסמוך לציר פילדלפי, שבו מיליציות וחמולות חמושות (כגון שבט תראבין, סוארכה וא־שאער), ובראשן גורמים המזוהים עם אבו שבאב ועם שבטי הדרום, ביססו אחיזה חמושה סביב סיוע, גבול, הברחות ומרחבי שליטה מקומיים.

מכאן שהתקופה השלישית אינה רק שלב נוסף במאבק בין חמאס, צה״ל והחמולות, היא גם שלב שבו המערכת המוניציפלית הרשמית של הרצועה חדלה לשקף את מפת השליטה והתפקוד בפועל. במקום היררכיה עירונית־מנהלית אחת בכל שטח שיפוט של רשות או מועצה נוצר פסיפס של אזורי שליטה מקומיים: אזורים שבהם חמאס עודנו מפעיל משילות הנובעת מפחד; אזורים שבהם צה״ל הוא הכוח הדומיננטי; אזורים שבהם ארגוני הסיוע הם ציר התפקוד העיקרי; ואזורים שבהם החמולות והמיליציות המקומיות הן הריבון האפקטיבי. לפיכך כל דיון בשיקום, במנהל אזרחי או ביום שאחרי מחייב הכרת המציאות שנוצרה, ולא הישענות מוחלטת ובלעדית על החלוקה הרשמית לחמש נפות ול־25 רשויות מקומיות.

תרשים 7: משולש הכוחות בעזה: חמאס – רשויות מקומיות – חמולות

תמונת המצב העכשווית בחמש הנפות של רצועת עזה

נפת צפון רצועת עזה

הצפון סבל מההרס המשמעותי והנרחב ביותר (למעלה מ־80% מהמבנים ניזוקו או נהרסו, לפי נתוני UNOSAT) ומעקירה כמעט מלאה של התושבים בשלבי המלחמה השונים.

- **ג׳באליה (העיר ומחנה הפליטים)**: המערכת המוניציפלית קרסה כמעט לחלוטין. הניהול העכשווי נשען על צוותי חירום בחסות אונר״א ועל פעילי חמאס מחתרתיים.
- **בית לאהיא**: תפקוד חלקי של אנשי הנדסה מקומיים. עימותים אלימים תכופים בין שרידי מנגנוני הביטחון של חמאס לבין מיליציות חמולתיות מקומיות קטנות כדוגמת הכוחות הצפוניים של חמולת אל־מנסי. החמולות שולטות דה פקטו במתחמי המגורים והשלטון המוניציפלי המוסדי משותק.
- **בית חאנון**: הרס נרחב. החמולות המובילות באזור (כפארנה ואל־מצרי) לקחו על עצמן את ניהול השכונות, והרשות המקומית כמבנה בירוקרטי לא קיימת למעשה.
- **אום א־נסר**: כפר בדואי בצפון, התרוקן ברובו.

סיכום צפון רצועת עזה: הרשויות המוניציפליות איבדו את יכולת התפקוד העצמאית. החמולות מהוות מוקד כוח חברתי, אך הפיקוח הצבאי הנוקשה של חמאס באזור המערבי של הצפון מונע מהן למסד קשר ישיר וגלוי עם גורמים חיצוניים, מחשש לחיסולים.

נפת עזה (העיר עזה)

עזה היא בירת הרצועה, העיר הגדולה והחשובה בה, שלפני המלחמה סיפקה שירותים ליותר מחצי מיליון איש.

- **עיריית עזה**: הפקידות העירונית בראשות בכירים ברובד הטכנוקרטי מנסה לאפשר ולקדם עבודות תשתית דחופות, בדגש על מערכות המים, בסיוע גופים כמו יוניצ״ף (UNICEF) והצלב האדום (ICRC). ואולם חמאס מפקח על העירייה ומצר את צעדיה, במאמץ להבטיח שליטה מלאה ולמנוע ממנה עצמאות יתר בגין קשר ושיתוף פעולה עם ארגונים בינלאומיים שלא בשליטתה. בעוד חמאס מצליח לשמור על שליטה אפקטיבית יחסית בשכונות מרכזיות בלב עזה (תופאח, דרג׳, זיתון, רימאל), ההגמוניה בחלקים אחרים של העיר נתונה לחמולות הגדולות: חמולת **דוע׳מוש** (בשכונת צברה), חמולת **בכר** (באזור החוף) וחמולת **ח׳ילס** (במזרח, שג׳אעיה). אזור שג׳אעיה הוכרז למעשה כאוטונומיה בשליטת מיליציית ראמי ח׳ילס, שזכתה לגיבוי ישראלי כדי למנוע את חזרת

חמאס. ואכן, פעילי חמאס או פקידיו אינם יכולים לנוע בשטח ולפעול בו בחופשיות. המצב בעיר משקף מעבר למודל של אוטונומיות שכונתיות, ולמעשה מעין פיאודליזם מוניציפלי. חמולות חמושות נעשו ריבון בפועל בשטחיהן, מספקות שירותי הגנה וגובות מיסים. בשכונות כמו צברה ותל אל־הוא חמולת דוע׳מוש מפקחת על חלוקת סיוע וגובה דמי מעבר ממשאיות. משאיבד חמאס את יכולתו להפעיל את משטרת העיריות, העירייה נאלצת לנהל משא ומתן ישיר עם החמולה על כל תיקון של קו מים או פינוי פסולת, תוך הענקת עדיפות לקבלנים בני החמולה במכרזים תמורת שקט תעשייתי וביטחון לעובדי העירייה.

- **אל־מע׳ראקה וג׳וחר א־דיב**: מועצות חקלאיות קטנות הסמוכות למסדרון נצרים, נתונות לשליטה צבאית ישראלית. אין תפקוד מוניציפלי אזרחי ממשי.
- **א־זהראא׳**: שכונת/עיר יוקרה שספגה הרס כבד של מגדלי מגורים. תפקוד מוסדי משותק.
- **אוטונומיית שג׳אעיה (מזרח העיר)**: השכונה המרכזית הוכרזה למעשה כאוטונומיה בשליטת המיליציה של **ראמי ח׳ילס**. המיליציה זוכה לגיבוי ישראלי כדי למנוע את חזרת חמאס, ופעילי חמאס אינם יכולים לנוע בשטח השכונה בחופשיות.

נפת דיר אל־בלח (מרכז הרצועה)

נפה זו נעשתה הלב הפועם של הרצועה בתקופה זו. בשל העובדה שכוחות צה״ל כמעט לא פעלו בעיר דיר אל־בלח עצמה, התשתיות בה נותרו שלמות ברובן והיא הפכה לעיר המקלט הגדולה ביותר ברצועה (בייחוד לאחר פינוי רפיח).

- **הניסוי המוניציפלי (בחירות אפריל 2026)**: ב־25 באפריל 2026 נערך בעיר פיילוט תקדימי של בחירות חופשיות למועצה, לראשונה מאז 2005. למרות שיעור הצבעה נמוך (כ־23%), נבחרה מועצה בת 15 מושבים המשקפת את דחיקת חמאס לטובת מודל של קואופטציה חמולתית: רשימת התחייה (המזוהה עם פת״ח) זכתה בשישה מנדטים, ונציגי חמולות ועצמאיים זכו בחמישה מנדטים נוספים. בסופו של דבר, למרות שהרשימה המזוהה עם חמאס זכתה רק בשני מנדטים, נראה שחמאס יצליח לשמר את השפעתו באמצעות הקמת קואליציה עם הרשימות העצמאיות, ולדחוק את הרשימה המזוהה עם הפת״ח אל מחוץ לקואליציה.
- הצלחת המהלך העידה על חולשת חמאס שנאלץ לאפשר את הבחירות, ועל הבנת החמולות כי מוטב להן להשתלב במסגרת מוסדית לגיטימית כדי לזכות במימון בינלאומי

ובמשאבי שיקום, ולשפר את איכות החיים. העירייה החדשה נעשתה הגורם המסייע למיתון רף האלימות וממקדת את המאמץ באספקת שירותים אזרחיים.

- **המועצה הנבחרת:** מורכבת מקואליציה של טכנוקרטים מקומיים, נציגי חמולות בולטות (שאינן מזוהות עם הזרוע הצבאית) ואנשי עסקים.
- **תפקוד וסיוע:** העירייה מתפקדת ברמה סבירה ומנהלת קשר ישיר עם תאגידי המים והקהילה הבינלאומית, הבנק העולמי ו־UN Habita. משמשת כמודל פיילוט לניהול אזרחי בתיאום עקיף עם ישראל, הנמנעת מניהול אזרחי ישיר בשטח או מקשר ישיר עם מנגנונים בעלי קשר עבר לחמאס. הפיילוט נשען על קבלת גיבוי טכני, חומרי ומרחב תמרון ביטחוני מצד ישראל, ללא מגע פוליטי ישיר עם הרשות המקומית ותוך שימוש בקהילה הבינלאומית כחוצץ, תוך ניסיון להדחיק את השפעת חמאס מהמרחב המוניציפלי.[7]

- **נוסיראת, אל־בוריג׳ ואל־מע׳אזי:** מועצות אלו, המבוססות על הנהגות מחנות הפליטים, חוות מציאות הפוכה. הן סובלות מצפיפות קיצונית ומהרס תשתיות נרחב. העיריות שם מתפקדות באופן מינימלי בלבד, בעיקר בפינוי אשפה וחלוקת מים בסיסית, כאשר ועדות עממיות של חמאס עדיין שומרות על השפעה ניכרת מתחת לפני השטח.
- **א־זואידה, ואדי א־סלקא ואל־מוסַדר:** במרחבים החקלאיים הללו המבנה המוניציפלי הרשמי נטמע כמעט לחלוטין בתוך המבנה החמולתי. ההנהגה החמולתית המסורתית (המוח׳תארים ומועצות המשפחה) מתפקדת כוועד מוניציפלי לכל דבר, האחראי על חלוקת קרקעות, בוררות בסכסוכים וחלוקת סיוע חקלאי.

---

7 **תיאום עקיף עם ישראל** מורכב ממספר רבדים:
תיווך באמצעות גופים בינלאומיים ופרטיים: התיאום נעשה דרך ארגוני סיוע (UNICEF, WFP), תאגידי המים דוגמת CMWU והבנק העולמי. הם מקבלים מישראל אישורים להכנסת סיוע, דלק וחלפים דרך המעברים דוגמת כרם שלום, ומנהלים את העבודה השוטפת בשטח מול פקידי העירייה.
הגדרת "בועות הומניטריות" ושטחים ירוקים/מוגנים (Deconfliction): יצירת הבנות ביטחוניות אל מול מתאמים ישראליים (במתפ"ש ובצה"ל) באזורים מוגדרים, שבהם צה"ל נמנע מפעילות צבאית התקפית, מעלים עין או אפילו נותן גיבוי אווירי נקודתי לכוחות המקומיים, בתנאי שהם אלו שדוחקים את חמאס מהמרחב המוניציפלי ושומרים על הסדר והסיוע.
שילוב גופי קבלנות אבטחה כדוגמת GHF: בחלק מהמקרים התבסס התיאום העקיף על ניסיון להעביר סיוע דרך קרנות וחברות אבטחה בינלאומיות הפועלות בהסכמה או בתיאום עם ישראל, ואשר העסיקו כוחות מקומיים לאבטחת השירותים האזרחיים הרחק מהשפעת חמאס.

נפת ח׳אן יונס

- **עיריית ח׳אן יונס**: רשות מקומית גדולה ובעלת משקל סמלי חשוב בעבור חמאס (מוצאם של האחים סינואר, מוחמד דף ובכירי חמאס אחרים משם). חלקים מהעיר משתקמים תחת מעטפת של שירותים בינלאומיים (חיבור קו המים של CMWU ואיחוד האמירויות). ואולם בשולי העיר מתנהלים קרבות שליטה אלימים בין חמולות מקומיות לבין חמאס, כשלעיתים גולשים הקרבות גם אל תוך העיר עצמה. כך למשל מזרח העיר, שחלקה הגדול נמצא בשטח שבשליטת צה״ל, נשלט על ידי מיליציית כוח התקיפה של החמולה הגדולה **אל־אסטל**, המאתגרת את חמאס וזוכה לסיוע ולהגנה של ישראל מפני מאמצי חמאס לפגוע בה. העירייה פועלת למול ארגוני סיוע בינלאומיים לקבלת סיוע הומניטרי ומשאבים לצורכי שיקום תשתיות, ונמנעת מחיכוך עם החמולות.

בח׳אן יונס, המתאפיינת במבנה חברתי שבטי יותר בהשוואה לעיר עזה, מתגבש מודל פעולה הדומה לזה של המועצות השבטיות. מודל זה בא לידי ביטוי בניהול בפועל של סמכויות הריבון באמצעות מוסדות העוֻרף (המשפט המנהגי) וועדות הפיוס (לג׳אן אל־אצלאח). במציאות שבה מנגנוני אכיפת החוק הרשמיים משותקים, המועצות השבטיות הפכו כתובת עיקרית לניהול סכסוכי משאבים קריטיים, כגון חלוקת בארות מים פרטיות ובוררות בבעלות על קרקעות חקלאיות בשולי העיר.

המציאות הקיימת דומה לזו שהתקיימה בח׳אן יונס בתקופת האנרכיה שלפני 2005 (האינתיפאדה השנייה); סכסוך דמים אלים בין חמולת אבו סיתה לחמולת אל־מצרי לא נפתר על ידי מנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית, אלא הוכרע באמצעות התערבות של ׳ג׳אהה׳ (נכבדי שבטים), שהובילה לסולחה מחייבת. בדומה למציאות של שנת 2005, העירייה מתפקדת כגוף טכני לתיאום סיוע בינלאומי כאשר הדיוֻאנים של החמולות הם המכריעים בחלוקת המשאבים ובסדר הציבורי בשכונותיהם.[8]

חמולות אל־מצרי ואבו טהא שולטות על שטחים חקלאיים נרחבים ועל מקורות מים פרטיים, ולפיכך הן מחזיקות במשאבים חיוניים לשיקום. עיריית ח׳אן יונס מתפקדת כיום למעשה כמתאמת בין החמולות לבין ארגוני הסיוע, כאשר החמולות הן הקובעות את סדרי העדיפויות בשיקום שכונותיהן. סממן בולט לאובדן המשילות המוניציפלית־חמאסית

8 Norwegian Refugee Council (NRC), *Customary Dispute Resolution Mechanisms in the Gaza Strip* (March 2012), 12–14.

בעיר הוא המעבר למשפט שבטי (סולחה) לפתרון סכסוכי קרקעות ומים, תוך עקיפה מוחלטת של בתי המשפט של חמאס.[9]

- **בני סוהילה, עבסאן אל־כבירה, עבסאן א־צע׳ירה, אל־קראראה, ח׳זאעה, אל־פוח׳ארי:** רובן עיירות כפריות במרחב הספר שנהרס, במזרח ח׳אן יונס. באל־פוח׳ארי קיימת מטמנת האשפה המרכזית, שחוסר גישה בטוחה אליה מאיים על כל מערך התברואה בדרום. הרשויות שם מתפקדות ברובן באופן חלקי מאוד, מה שהוביל לחיזוק המבנה החמולתי־שבטי של מועצות המשפחה.

נפת רפיח: פיצול בין המרחב העירוני למרחב הכפרי־בדואי

בעקבות פעולת צה״ל במאי 2024 פונתה העיר מרוב יושביה, והמנגנון המוניציפלי המרכזי של הנפה, ששירת בשיאו למעלה ממיליון וחצי עקורים, קרס לחלוטין. קריסה זו יצרה הבחנה ברורה במאפייני השליטה וביחסי הכוחות בין העיר עצמה לבין המרחב הכפרי והפריפריאלי שלה:

- **עיריית רפיח (המרחב העירוני):** העיר רפיח נשלטה מאז ומתמיד בידי משפחות וחמולות עירוניות גדולות (ברהום, קשטה, א־שאער וזוערוב). משפחות אלו ביססו את כוחן הכלכלי והפוליטי על השליטה לאורך ציר פילדלפי ועל כלכלת המנהרות הענפה שפעלה תחתיו. בעקבות המלחמה, פעילות צה״ל לאורך הציר ואובדן הנכסים האסטרטגיים בגבול המצרי, נוצר קונפליקט חריף על הריבונות בתוך העיר. החמולות הגדולות מנסות כעת לפצות על אובדן מקורות ההכנסה המסורתיים שלהן באמצעות השתלטות על שרידי המנגנונים האזרחיים של העירייה וניתוב משאבי השיקום במרחב העירוני.
- **המרחב הכפרי והפריפריאלי (מועצות שַוְכת א־צופי וא־נסר):** בניגוד לעיר, המרחב הכפרי והמזרחי של הנפה מתאפיין בדומיננטיות של חמולות בדואיות גדולות (חלקן חוצות גבולות – תראבין וסוארכה). אזור זה, ובפרט מועצת שוכת א־צופי הסמוכה למעבר כרם שלום, הפך לנקודת חיכוך אסטרטגית בשל היותו ציר הכניסה המרכזי של משאיות הסיוע ההומניטרי. באזור זה בלטה מיליציית הכוחות העממיים של יאסר אבו שבאב. אבו שבאב שיתף פעולה עם קבלני אבטחה של סיוע בינלאומי (בדומה ל־GHF), אך גם לאחר ההתנקשות בו (בשלהי 2025) ממשיכה המיליציה לפעול ולקיים אחיזה בשטח תחת פיקודו של מחליפו וסגנו, ע׳סאן א־דהיני. למרות מאבקי דמים עכשוויים בין פלגים

9 Norwegian Refugee Council (NRC), *Customary Dispute resolution*, 4-6.

שבטיים לבין המיליציה ושרידי חמאס, החמולה ממשיכה לשלוט באופן אפקטיבי למדי באזור מחייתה, המצוי ברובו תחת שליטת צה״ל ממזרח לקו הצהוב. כיום, הרשויות המקומיות במרחב זה (דוגמת מועצת שוכת א־צופי) חסרות כל אחיזה מוסדית או פקידותית, והטריטוריה כולה מנוהלת בפועל כמרחב הברחות, גביית דמי חסות וקואליציות חמולתיות־שבטיות חמושות.

סיכום תמונת המצב העכשווית: ניתן לסכם ולומר כי למרות ש־25 הרשויות המוניציפליות שבו לעבוד (14 עיריות מתוך 25, לצד עשייה משמעותית יחסית גם מצד עיריות קטנות יחסית כדוגמת אל־מע׳אזי, אל־בוריג׳, א־זואידה), רובן נותרו כשלד מבני ברמת תפקוד נמוכה. עם זאת, בערים הגדולות כדוגמת עזה, דיר אל־בלח וח׳אן יונס עדיין קיימת תשתית פקידותית מקצועית (אגפי הנדסה, שפ״ע – שיפור פני העיר, תאגידי מים) שמסוגלת לקלוט תקציבים, לתכנן שיקום ולתקשר בשפה המקצועית עם האו״ם ועם ארגוני סיוע בינלאומיים. במקומות שבהם אוכלוסיות מעיר מסוימת נמצאות בשל התנאים שנוצרו במרחב שהוא מחוץ לשטח השיפוט של עירייה מסוימת, פועלות העיריות למתן שירותים לאותן אוכלוסיות. כך למשל, עיריית רפיח הפועלת באזור מסוים בתוך השטח המוניציפלי של ח׳אן יונס.

טבלה מסכמת

מקום	חמולות	פעילות	מאפיינים
צפון עזה	אל־מצרי, כפארנה (בית חאנון), אל־מנסי (בית לאהיא), אבו ורדה (ג׳באליה)	ניהול שכונות, השתלטות דה פקטו על מתחמי מגורים ואבטחת משאבי מזון.	היחלשות משמעותית של השלטון המקומי והשתלטות חמולתית: הרשויות המוניציפליות איבדו כמעט לחלוטין את כושר תפקודן. ניהול השכונות והסדר הציבורי עבר דה פקטו לידי מיליציות חמולתיות, המנהלות עימותים אלימים עם שרידי חמאס (דוגמת הכוחות הצפוניים בבית לאהיא).
עזה (העיר עזה)	דוע׳מוש, ח׳ילס, בכר, משפחות האצולה המסורתית (א־שוא)	״מדינה בתוך מדינה״ בשכונות כמו צברה, שג׳אעיה ואזור החוף. שליטה בנשק, חלוקת סיוע, גביית מיסים ודמי מעבר.	פיאודליזם מוניציפלי וסחטנות: העירייה (הדרג הטכנוקרטי) נאלצת לנהל מו״מ ישיר עם החמולות החמושות על כל עבודת תשתית ופינוי אשפה. החמולות זוכות לעדיפות במכרזים בתמורה לשקט תעשייתי והגנה על עובדי העירייה.
דיר אל־בלח (מרכז הרצועה)	אבו הולי, אבו סמרה, הנהגות החמולות של הכפרים החקלאיים (א־זַוַאידה)	אזור המקלט המרכזי. שליטה על פלטפורמות הסיוע והשטחים החקלאיים במרחב הכפרי.	תפקוד דואלי (קואופטציה והטמעה): העירייה המרכזית מתפקדת ברמה גבוהה כמודל פיילוט טכנוקרטי. לעומת זאת, במרחב הכפרי ההנהגה החמולתית המסורתית נטמעה לחלוטין, והיא זו שמתפקדת כוועד המוניציפלי המנהל את המשאבים.
ח׳אן יונס	אל־אסטל, אל־אע׳א, אל־מצרי, אבו טהא	בעלות על קרקעות חקלאיות רחבות ומקורות מים פרטיים (משאבים קריטיים לשיקום).	העירייה כגוף מתאם (תחיית המועצות השבטיות): העירייה משמשת רק כמתאמת טכנית מול ארגוני הסיוע. החמולות הן שקובעות את סדרי העדיפויות לשיקום בשכונותיהן, תוך מעבר לפתרון סכסוכי מקרקעין באמצעות משפט שבטי (סולחה) שעוקף את מוסדות חמאס.
רפיח	ברהום, קשטה, א־שאער (בעיר). תראבין, סוארכה (במרחב הבדואי־כפרי)	אזורי הגבול הישנים בעיר, צומתי הברחות וצירי חלוקת סיוע (שוכת א־צופי/מעבר כרם שלום).	קונפליקט ריבונות ואובדן אחיזה: פיצול חריף. במרחב העירוני ההרוס, חמולות שאיבדו נכסים נאבקות להשתלט על משאבי העירייה לצורכי שיקום. במרחב הכפרי־בדואי אין למועצות כל אחיזה (כגון שוכת א־צופי), והשטח מנוהל כקואליציית מיליציות בדואיות (דוגמת אבו שבאב) הגובות דמי חסות.

המשולש: חמולות, עיריות והמעטפת הבינלאומית

במציאות הנוכחית של שנת 2026 נוצר משולש יחסים מורכב בין החמולות לשלטון המוניציפלי ולמעטפת הבינלאומית של ארגוני הסיוע. עד המלחמה המשוואה הייתה: חמאס שולט ברשויות המקומיות שבהן משולבות חמולות או משתף פעולה עם חמולות לצורך הספקת שירותים לציבור, תוך שימור אינטרסים חמולתיים כביטוי להגיון הקואופטציה. הסדר המוכר התפרק כאשר במציאות העכשווית, ברוב המקרים, החמולות הן אלו שמנהלות הלכה למעשה את שטח הרשות המקומית, בעיקר כשמדובר בשטחי הספר של המרחב העירוני הנמצאים במרחב הקו הצהוב.

שליטת חמאס אפקטיבית יותר בשטחים העירוניים עצמם באזורים שבשליטתו (ממערב לקו הצהוב). באמצעות אנשיהן והמיליציות החמושות החמולות אוכפות סדר וביטחון ציבורי ושולטות בהספקת הסיוע ההומניטרי. הרשויות המקומיות תלויות בחמולות וברוב המקרים הן ממוקדות בקשר עם ארגוני הסיוע הבינלאומיים ובקבלתו כסוג של חזית או גורם המייצג את האוכלוסייה האזרחית.

לארגוני סיוע כדוגמת OCHA או הבנק העולמי אין מנדט פוליטי ומשפטי לעבוד ישירות מול מוח׳תאר של שבט חמוש, מחשש להפרת תקנות בינלאומיות ומימון מיליציות. לפיכך, העירייה מהווה ישות חוקית (Legal entity) שדרכה יכולים התורמים להזרים סיוע, כספים, לשלם משכורות ולסייע בשיקום תשתיות אזרחיות. החמולות מבינות את האילוצים ומאפשרות לרשויות המקומיות להתנהל למול ארגוני הסיוע הבינלאומיים כדי להכניס כמה שיותר משאיות סיוע ממעבר כרם שלום, אלא שמרגע כניסת המשאיות לשטח הרצועה, עוברת השליטה בהן לידי החמולות, המחלקות את הסיוע ההומניטרי ומתעדפות את פרויקטי השיקום בהתאם לאינטרס של החמולה הדומיננטית באותו אזור.

התנהלות חמולתית דומה התרחשה גם במהלך התקופה כשהופעלו ״הבועות ההומניטריות״. מכיוון שישראל הסתייגה מניהול אזרחי ישיר של הרצועה, הועברה האחריות להספקת הסיוע ההומניטרי לגופים פרטיים כדוגמת ה־GHF, שהעסיקו מיליציות חמולתיות כדוגמת אלו של אבו שבאב ודוע׳מוש באבטחת מתקני החלוקה שנבנו. המהלך לא עלה יפה, ובמקרים מסוימים אף הוביל לאנרכיה אלימה בגלל עימותים בין חמולות לבין חמאס, שזיהה במנהל אתגר מסוכן למעמדו ולשלטונו ופעל בכוח נגד אותן חמולות.

כישלון יוזמת הבועות ההומניטריות בחסות מיליציות חמולתיות מוביל את הגורמים העוסקים בשיקום רצועת עזה ובניהולה בכל תרחיש של היום שאחרי לחזור אל היסודות, ולהכיר בחשיבותן של הרשויות המקומיות לניהול הרצועה ולשיקומה. בהיעדר שלטון מרכזי

קונצנזואלי, הרשויות המקומיות בשיתוף פעולה עם החמולות הן כנראה מנגנון הפעולה הלגיטימי והאפקטיבי יותר.

ניתוח הפעילות הדיגיטלית של העיריות – בעזה, ח׳אן יונס ודיר אל־בלח – מעיד על שינוי עמוק במאזן הכוחות ועל עקיפת מנגנוני חמאס הרשמיים. ניתוח זה התבסס על ניטור ומעקב שיטתי (OSINT) אחר אופי הפרסומים והמסרים בדפי הפייסבוק הרשמיים של רשויות אלו, המהווים את פלטפורמת התקשורת האזרחית המרכזית ברצועה.[10] ניכר שימוש גובר בשפה האנגלית ובגרפיקה המותאמת לארגוני סיוע כדי לבנות לגיטימיות עצמאית, לצד פנייה תכופה לאחריות הקהילה. בשיח העירוני החדש, המילה קהילה מתפקדת לא פעם כקוד לחמולה; תמונות המועלות באופן רשמי בדפי הפייסבוק של העיריות, שבהן נראים מהנדסי עירייה יושבים עם מוח׳תארים כדי להסדיר חלוקת מים, הן הכרה פומבית בכך שביצוע עבודות מחייב הסכמה מראשי החמולות החמושים.

מציאות זו יוצרת חוזה חברתי חדש תחת ההריסות, שבמסגרתו השירותים המוניציפליים ניתנים תמורת נאמנות שבטית והגנה פיזית. חיזוק לכך ניתן למצוא בנתוני מרכז PCPSR שפורסמו בינואר 2026 (במסגרת סקר שנערך בשיתוף הברומטר הערבי בסוף 2025). הממצאים מצביעים על שחיקה חמורה של אמון הציבור בפקידות המוניציפלית ובמוסדות השלטון, ועל מגמה מובהקת שלפיה תושבי עזה נשענים וסומכים יותר על המנהיגות השבטית והמשפחתית כמקור לביטחון ולניהול חיי השגרה.[11] מציאות זו ממחישה את ההכרח בשילוב החמולות בתוך המנגנון המוניציפלי, אם ברצון המערכת הבינלאומית לכונן שיקום אפקטיבי.

הרשויות המקומיות בעידן ממשלת הטכנוקרטים, לכשיגיע

המסגרת האסטרטגית הרחבה שאמורה להכיל את הרשויות המוניציפליות היא מנהלת ה־NCAG (הוועדה הלאומית לניהול עזה). ממשלת המומחים (הטכנוקרטים) הפלסטינית (NCAG), שהוקמה בינואר 2026 ונתמכת על ידי מועצת השלום של טראמפ והאו״ם, שמה לה למטרה ״לחזור ליסודות״ ולהישען על הרשויות המוניציפליות כרכיב יסוד במסגרת הארגונית התשתיתית הרחבה בתהליך שיקום המשילות, הסדר הציבורי ותהליך השיקום. כך למשל בהחלטה להקמת נציבות לענייני מים ורשויות מקומיות, שאותה מאייש ד״ר עלי

10 עיריית עזה – דף הפייסבוק; עיריית ח׳או יונס – דף הפייסבוק; עיריית דיר אל־בלח – דף הפייסבוק.

11 Palestinian Center for Policy and Survey Research (PCPSR), ״Arab Barometer 9 in Palestine,״ January 26,2026, 5–6.

ברהום. המנדט של הנציבות משקף את החשיבות שמייחסת ממשלת הטכנוקרטים, בגיבוי מועצת השלום, לרשויות המקומיות, ובהתייחסות המפורשת לשיקום חיי היום־יום והשירותים החיוניים תוך תמיכה ברשויות המקומיות כ**קו ראשון של אספקת שירותים ואחריותיות (Accountability)**, מעבר לבנייה מחדש ומודרניזציה של המערכות המוסדיות ומשילות פיננסית שקופה ואחריות מאוחדת.[12]

מהלך זה מייצר אילוץ מערכתי עתידי מבחינת החמולות. בהנחה שממשלת הטכנוקרטים אכן תיכנס לשטח הרצועה ותחל בתפקידה, החמולות תצטרכנה למצוא דרך להשתלבות במנגנוני הרשויות המקומיות כדי להבטיח את האינטרסים החיוניים שלהן. המכשלה המרכזית תהיה המיליציות החמושות. בהנחה שתהליך השיקום יעלה על מסלולו ויתייצב כשכוח ייצוב בינלאומי פועל כמעטפת תומכת של מנגנוני ביטחון/שיטור פלסטיניים, תיאלצנה החמולות לשתף פעולה עם ממשלת הטכנוקרטים וכוחות הביטחון הפלסטיניים ולפעול לפירוק המיליציות, או לכל הפחות להצניע את פעילותן ולהסתיר חלק מנשקן. המנגנון לשימור מעמדן והאינטרסים החיוניים שלהן יצטרך להתבסס על שילוב בני החמולות בתפקידים משמעותיים בעיריות ובפרויקטים של שיקום, באופן שיאפשר להן השפעה, ביטחון ושמירה על אינטרסים חיוניים.

הרשויות המקומיות מספקות שלושה מנגנוני קואופטציה ייחודיים המאפשרים את מיצוי הפוטנציאל החיובי של החמולה (הון אנושי, פתרון סכסוכים אזרחי בסולחות, רשת סולידריות ולכידות) מבלי לערער את הגיונות השלטון המרכזי:

1. **שיטור עירוני (Local Municipal Police)**: בני חמולות שיסכימו למסור את נשקם הצבאי הכבד יוכלו להתגייס למשטרה של רשות מקומית כפקחים. הם ילבשו מדי עירייה, יקבלו משכורת לגיטימית מה־NCAG ויישמרו על הביטחון השכונתי, לא בשם השבט או בעבורו בלבד כי אם בעבור הכלל, באופן מפוקח ומוסדר בחוק, ובתיאום שיבוצע על ידי הרשות המקומית וגם עם מנגנוני הביטחון הפלסטיניים וכוח הייצוב הבינלאומי.
2. **שילוב המשפט המנהגי־חמולתי (עורף) בתוך מסגרת עירונית**: במציאות שבה מתעצבות מחדש המערכות האזרחיות, ובכללן מנגנוני חוק ויישוב סכסוכים, יכולות העיריות להקים לשכות ליישוב סכסוכים מטעמן. בלשכות אלו יכהנו מוח׳תארים ונכבדי משפחות תחת מטרייה רשמית של העירייה. כך כבוד המשפחה ומסורת הפיוס יהיו מגויסים למניעת הידרדרות לנקמות דם, אך הסמכות להטיל ענישה קולקטיבית או אלימה תישלל מהם ותישאר מסורה בידי הרשות המקומית.

12 NCAG, "Water, Local Services and Municipal Authorities", n.d.

3. **מכרזים, תעסוקה ודה־רדיקליזציה באמצעים כלכליים**: כלכלת רצועת עזה ותשתיותיה מחייבות שיקום רחב היקף בגין הנזק העצום שנגרם בשל המלחמה, וגם משום שעוד טרם המלחמה הן לקו בחסר. העיריות, כגוף שאחראי למשימות פינוי האשפה, בניית תשתיות עירוניות, ניהול ספקים שונים והנחת תשתיות עירוניות דוגמת תשתיות המים, יכולות להתנות את העסקתן של חברות קבלן הנשלטות על ידי חמולות באי־מעורבות בפעילות טרור, בהחרמת אמצעי לחימה ובגינוי פומבי של התארגנויות חמאס (התנערות/ברַאאה). הכסף המוניציפלי עשוי להיות אמצעי מרסן כאשר חמולה המחוללת אלימות בעיר לא תקבל גישה למכרזים ולאפשרויות כלכליות.

פרק רביעי:
עיצוב פני העוצמה: התפתחות מעמדן והשפעתן של החמולות ברצועת עזה בראי חילופי השלטון ומלחמת חרבות ברזל

הרשת החמולתית כמערכת כוח מורכבת, דינמית ורב־ממדית

בפרק זה נבחן בראייה היסטורית־תהליכית את הדינמיקה שביחסי החמולות עם השלטון המרכזי ברצועת עזה ונדון במספר מקרי בוחן, המייצגים מנעד של חמולות בהתאם לטיפולוגיה שהוצגה בפרק הראשון, באזורים שונים ברצועת עזה. מטרת הפרק היא לנתח את דפוסי ההתנהלות של השלטון המרכזי מול החמולות בראייה היסטורית־תהליכית, החל מתקופת הממשל הצבאי הישראלי, עבור בשנות שלטון הרשות הפלסטינית (הרש״פ) ועד תקופת שלטון חמאס. דגש מיוחד יינתן לבחינת דפוסי התנהלותן של חמולות במהלך מלחמת חרבות ברזל, אירוע מכונן, המהווה נקודת מפנה בנוגע לרצועת בכל הממדים. נבחן את ההשלכות על מעמדן של החמולות ועל השפעתן במתח שבין מהלכים ישראליים לביסוס שיתופי פעולה מקומיים עם חמולות לבין תגובות אלימות של חמאס נגד אותן חמולות, שנועדו לשבש את המאמץ לפגיעה במעמד חמאס ולשחיקתו.

הניתוח יתמקד באופן שבו התמודדו החמולות עם השלטון המרכזי בגלגוליו השונים ובשאלה כיצד תרגמו חמולות ספציפיות בעזה את המשאבים שעמדו לרשותן, וכיצד ניכסו לעצמן משאבים שהשפיעו על מעמדן החברתי ועל השפעתן במרחב הציבורי ומול השלטון המרכזי בכל תקופה. בהמשך יוצג מודל תאורטי מורחב, שיכיל בתוכו גם את רכיבי המודל שהוצג בפרק הראשון, המשקף את השפעתם של שלושה וקטורים על מעמד החמולות ואת הדינמיקה שנוצרה כתוצאה מהתערבות ישראלית במהלך מלחמת חרבות ברזל.

בין הממסד השלטוני לחמולות (1967–2023)

כדי לתקף את המודל התאורטי ניתחנו את יחסי הגומלין שהתפתחו והתעצבו בין החמולות, שנבחרו כמקרי בוחן, לבין השלטון המרכזי ברצועת עזה מאז הממשל הצבאי הישראלי ועד מלחמת חרבות ברזל, שכן כל שלטון עיצב סביבת פעולה, הגבלות והזדמנויות שונות בהתנהלותו למול החמולות.

הממשל הצבאי הישראלי (1967–1994): ממוח׳תארים לכישלון מודל אגודות הכפרים

אחרי מלחמת ששת הימים וכיבוש רצועת עזה והגדה המערבית עמד הממשל הצבאי הישראלי בפני אתגר עצום של שליטה וניהול אוכלוסייה פלסטינית גדולה, אשר החלה לפתח סנטימנט לאומי שתורגם להתנגדות אלימה לכיבוש הישראלי. האסטרטגיה הישראלית המוקדמת שירתה את הרצון לאפשר לאוכלוסייה לנהל את חייה האזרחיים, כשהממשל הצבאי ביקש להתמקד בשימור היציבות הביטחונית. את החיים האזרחיים של האוכלוסייה העדיף הממשל הצבאי לנהל באופן עקיף תוך הישענות על המבנה החברתי הקיים, כשהחמולות הן רכיב יסוד בו. המטרה האסטרטגית הייתה כפולה: מחד גיסא, לכונן מנגנוני ניהול אזרחי ושימור סדר ציבורי בעלויות נמוכות; ומאידך גיסא לעצב הנהגה מקומית המחויבת לאינטרסים המקומיים של האוכלוסייה, שתהווה אלטרנטיבה מנהיגותית ומשקל נגד להשפעתה הגוברת והרדיקלית של הלאומיות הפלסטינית בהשראת אש״ף ובהנהגתו, ואשר הובלה על ידי הארגונים הפלסטיניים במסגרת אש״ף, שהחלו לבסס את כוחם במחנות הפליטים ובקרב האליטות העירוניות המשכילות.[1]

לשם כך העצים הממשל הצבאי את מעמדם של המוח׳תארים – ראשי החמולות. הם הוסמכו כמתווכים בלעדיים וכמעט הכרחיים בין האזרח הפלסטיני הפשוט לבין הממשל הצבאי בכל הנוגע להיבטי החיים הבסיסיים ביותר: אישורי עבודה בישראל (שהיוו מקור פרנסה קריטי ושינו את הכלכלה הפלסטינית); רישום אוכלוסין; היתרי בנייה ותנועה; וכן פתרון סכסוכים אזרחיים מחוץ לבתי המשפט הפורמליים, שנתפסו לרוב כעוינים או מסורבלים. מודל פטרוני זה הקנה לראשי החמולות עוצמה משמעותית, שכן פרנסתן של משפחות צעירות ושרידותן היו תלויות בחסדיהם.

הניסיון הישראלי לעצב מחדש את החברה הפלסטינית דרך המבנה החמולתי הגיע לשיאו בין השנים 1978 ל־1984, עם ייסודן של אגודות הכפרים (רוּאַבִּט אל־קוּרַא). פרויקט זה, שקודם באינטנסיביות על ידי בכירים במנהל האזרחי (בהובלת פרופ׳ מנחם מילסון) רק בשטחי יהודה ושומרון, נועד לגבש הנהגה פלסטינית אלטרנטיבית, פרגמטית ומשתפת פעולה באופן גלוי, שתייצג את ״הרוב הדומם״ הפלסטיני. זאת בניגוד להנהגת אש״ף האקטיביסטית והעוינת, שהובילה את אתוס ההתנגדות/המאבק המזוין.

1 European Council on Foreign Relations (ECFR), ״Mapping Palestinian Politics– Tribes and Clans,״ n.d.

המנגנון הישראלי הרעיף על אגודות הכפרים פריווילגיות חסרות תקדים: תקציבי פיתוח, סמכויות מנהליות נרחבות[2] ובעיקר כלי נשק, שהפכו את האגודות למיליציות חמושות בחסות המדינה. היוזמה אפשרה לחמולות כפריות רבות לשדרג את מעמדן הכלכלי והפוליטי מול האליטות העירוניות, שהביטו עליהן בהתנשאות. חשוב להדגיש כי למרות שהניסיון הישראלי התנהל רק למול הנהגות מקומיות ביהודה ושומרון, הוא השפיע גם על רצועת עזה, בעיקר כדוגמה למה שהכרחי להימנע ממנו.

ואולם הניסוי הפוליטי־חברתי נכשל, והשפיע לרעה על יחסי החמולות וישראל לאורך השנים. עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה, ואף לפניה, ארגונים פלסטיניים כדוגמת החזית העממית וארגונים אחרים החברים באש"ף, ומאוחר יותר התנועות האסלאמיות, ראו בראשי האגודות וברשתות החמולתיות שתמכו בהן איום קיומי ומשתפי פעולה (עומַלַאא') המסייעים לכיבוש לדכא את המאבק הלאומי.[3] הם החלו במסע חיסולים, פגיעות פיזיות, נידוי חברתי ושריפת רכוש שהתמקדו בראשי האגודות, עד שהצליחו לרפות את ידיהם, להחדיר מורא בלבבם ולאלצם לנטוש את תפקידיהם באגודת הכפרים. התוצאה הייתה התפרקות מוחלטת של הארגון. התמיכה הישראלית הפומבית הובילה לדה־לגיטימציה מהירה בזירה הציבורית הפלסטינית, ובתודעה הקולקטיבית הפלסטינית נצרב שיתוף הפעולה הממסדי של חמולות עם גורם חיצוני, בניסיון לעקוף או להחליף הנהגה לאומית, כאקט של בגידה שדינה מוות. מורשת טראומטית זו משליכה באופן ישיר על חוסר הנכונות הבולט של מנהיגי חמולות בעזה במשך עשורים לאחר מכן לשתף פעולה עם יוזמות ישראליות במהלך מלחמת חרבות ברזל, בשל חשש כבד למיתוגם מחדש כ"אגודות כפרים" מודרניות וחיסולם ללא רחם על ידי שאריות הכוחות הלאומיים והאסלאמיים הפועלים בשטח.[4]

שלטון הרשות הפלסטינית (1994–2007): קואופטציה, פטרונות והעצמה ממסדית

הסכמי אוסלו והקמת הרשות הפלסטינית בשנת 1994 בראשותו של יאסר ערפאת הובילו לשינוי בהתייחסות השלטון המרכזי לחמולות ברצועת עזה ובגדה המערבית. בניגוד לניסיונות העבר של ישראל למנף שיתוף פעולה עם החמולות כמשקל נגד לתנועה הלאומית

2 הלל כהן, "אגודות הכפרים – כישלון המסגרת, ניצחון התפיסה והשלום האבוד", **המזרח החדש** 53 (2014): 251–277.

3 Yizhar Be'er and Saleh Abdel-Jawad, Collaborators in the Occupied Territories: Human Rights Abuses and Violations (B'Tselem, January 1994).

4 Strategiecs Team, "Gaza's Society: Roles and Effectiveness in Light of the Political and Security Vacuum," Strategiecs Think Tank, August 14, 2025.

הפלסטינית בהובלת אש״ף, הרש״פ בהנהגת פת״ח ביקשה למזג ולהטמיע את המבנים החמולתיים אל תוך הפרויקט הלאומי ומנגנוני המדינה שבדרך, באמצעות מערכת מסועפת ומשומנת היטב של פטרונות וקואופטציה מוסדית.

יאסר ערפאת, כפוליטיקאי מיומן וחשדן, הסיק כי שליטה אפקטיבית בחברה פלסטינית משוסעת של הנהגה, השבה משנות גלות ארוכות אל אוכלוסייה מקומית שצמחה תחת הכיבוש, מחייבת בריתות עם המשפחות הגדולות שאחזו בכוח, בנשק ובהשפעה ממשית ברצועת עזה. הרש״פ לא ניסתה לפרק את המבנה השבטי; במקום זאת היא הקימה באופן רשמי את המנהלת לענייני שבטים (דאִא׳רת אל־עַשַאאִ׳ר) – מוסד ממלכתי רשמי שהעניק לראשונה לגיטימיות חוקית, פוליטית ותקציבית למערכת המשפט החמולתית הלא־פורמלית – מוסד הסולחה (הפיוס המסורתי).

מהלך זה אפשר לראשי החמולות להמשיך לשמש כמתווכים רבי השפעה, אך הפעם בחסות השלטון. הם הפכו לצינורות שדרכם הוקצו משרות ממשלתיות, חולקו תשלומים סוציאליים, ניתנו היתרים, ואף התאפשרה התערבות מוסדרת בהליכים פליליים על בסיס המשפט והממסד המשפטי המסורתי, תוך התנהלות עצמאית בעקיפה של מערכת המשפט האזרחית.[5]

התנהלות זו של הרש״פ הובילה להתחזקות חסרת תקדים של חמולות מסוימות, אשר זוהו כנאמנות לשלטון החדש. שילוב בניהן בתפקידים מרכזיים במנגנוני הביטחון המסועפים של הרשות הפך את החמולות למעין קבלני קולות, נאמנות וביטחון עבור תנועת פת״ח.[6] כך למשל וכפי שיפורט בפרק מקרי הבוחן, חמולות כדוגמת משפחת ח׳ילס השתלבו במנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית באופן רחב ועמוק, לצד שימור המסגרת החמולתית.

מתכונת זו יצרה מערכת של תלות הדדית: הרש״פ זכתה בנאמנות מצד רשתות חברתיות ענפות המקושרות לחמולות, והחמולות זכו בגישה למשאבי המדינה, להזרמת תקציבים ונשק ולפטור מהחלת החוק עליהן במקרי חיכוך אזרחיים אחרים. ואולם התוצאה ארוכת הטווח הייתה חולשה מוסדית, מכיוון שבמקרים רבים נאמנות חמולתית־שבטית גברה על נאמנות ממלכתית־שלטונית למוסדות המדינתיים. תהליך זה תרם במידה ניכרת לאי־הסדר הציבורי ולאנרכיה שפשטה ברצועת עזה בשנות האינתיפאדה השנייה ובעקבות ההתנתקות מרצועת עזה בשנת 2005, כשהחמולות הפנו את המליציות החמושות לניהול קרבות רחוב במסגרת המאבק האלים על שליטה טריטוריאלית והברחות.

5 ECFR, ״Mapping Palestinian Politics – Tribes and Clans״.

6 Hillel Frisch, *The Palestinian Military: Between Militias and Armies*. Routledge, 2008.

שלטון חמאס (2007–2023): מפירוק מוקדי כוח לקואופטציה אידאולוגית־פרגמטית

השתלטותה האלימה של תנועת חמאס על רצועת עזה ביוני 2007, בתום מלחמת אחים עקובה מדם מול פת״ח ומנגנוני הרש״פ, הובילה לשינוי יסודי של המדיניות כלפי החמולות ועיצבה סדר חברתי־שלטוני חדש. חמאס, כתנועה אידאולוגית־אסלאמית הדוגלת במשמעת ארגונית נוקשה וריכוזיות, ראתה במבנים החמולתיים המסורתיים, ובפרט באלו שהתחמשו והיו מזוהים פוליטית ועסקית עם פת״ח והרש״פ, איום ישיר, קיומי ובלתי נסבל על הלגיטימיות השלטונית שלה ועל מונופול הכוח והאלימות שביקשה לבסס ברצועה.[7]

בעוד שהרש״פ ניסתה להעצים את החמולות ולחזק באמצעותן את סמכותה השלטונית ולבסס את הלגיטימיות לשלטונה, מטרת־העל האסטרטגית של חמאס הייתה לשלוט בהן, לצמצם את האוטונומיה הצבאית והעסקית שלהן ולהכפיפן למרות המוחלטת של מה שלשיטתה אמור להתעצב כסוג של ״אמירות אסלאמית״ (לא בהכרח לפי הפרשנות של הג׳האד האסלאמי והארגונים הסלפיסטיים. אלו גם לא שאפו להקמת ישות מדינתית, אלא התמקדו במאבק המזוין נגד ישראל ובקיום אורחות חיים אסלאמיים לפרשנותם במרחב הציבורי).[8]

בשנים הראשונות לשלטונו פעל חמאס בברוטליות צבאית יוצאת דופן נגד מוקדי כוח חמולתיים שסירבו לסור למרותו, או שייצגו כיסים של נאמנות לפת״ח או לאידיאולוגיות רדיקליות אחרות. חמולות חמושות וענפות, כגון דוע׳מוש וח׳ילס, שצברו נשק, הון והשפעה בתקופת האנרכיה של הרש״פ, מצאו עצמן בעימות ישיר עם מנגנוני ביטחון הפנים של חמאס. עימותים עקובים מדם התרחשו בשנים 2007–2008, ובמסגרתם הכריע חמאס צבאית את המיליציות המשפחתיות הללו, החרים את ארסנל הנשק העיקרי שלהן, השמיד מתחמים מבוצרים ואילץ את הנותרים להימלט (כפי שקרה לכ־180 מבני משפחת ח׳ילס שנמלטו לישראל ולגדה בקיץ 2008), או לקבל עליהם את עול השלטון החדש. מלחמת החורמה הזו הבהירה לכלל האוכלוסייה כי בעידן חמאס אף משפחה, תהא גדולה או מיוחסת ככל שתהיה, אינה חסינה מפני נחת זרועו של השלטון.[9]

7 International Crisis Group, ״Inside Gaza״, 15.

8 Dag Tuastad, ״Hamas and the clans: from Islamisation of tribalism to tribalization of Islamism?״ *Third World Thematics: A TWQ Journal* 6, no. 1–3: 88–104 (2021). https://doi.org/10.1080/23802014.2022.2135759

9 ״כוחות הביטחון של חמאס התעמתו עם בני חמולת דע׳מש בעזה, תוך הפעלת כוח צבאי רב וגרימת נפגעים רבים לבני החמולה״, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, 22 בספטמבר 2008.

כדי למסד שליטה מוחלטת זו ביום שאחרי הכרעת המיליציות הקים חמאס בשנת 2008 את המנהל הכללי לענייני השבטים ופיוס חברתי (الإدارة العامة لشؤون العشائر والإصلاح المجتمعي).[10] כלפי חוץ נדמה היה כי מוסד זה זהה לחלוטין למנהלת ענייני השבטים שהפעילה הרש״פ, אולם מהותו וייעודו היו הפוכים לחלוטין: הוא נועד לפקח, להחליש, לנווט ולהנדס את המנגנון החמולתי, תוך כפיית קוד הלכתי־אסלאמי נוקשה על תהליכי הפיוס השבטי. חמאס החליף למעשה את מודל הפטרונות מבוססת התקציבים של הרש״פ במודל של כפיפות מוחלטת של החמולות לשלטון המרכזי, במטרה לשלול מהחמולות את היתרון היחסי שלהן.

עם זאת חשוב להדגיש כי שלטון חמאס הפגין לאורך השנים גמישות ניהולית ותבונה פוליטית. לאחר שביסס באופן מוחלט את ההרתעה וההגמוניה האלימה שלו הוא הכיר בעובדה כי אינו יכול לעקור את התרבות החמולתית משורשיה העמוקים בחברה הפלסטינית, ולכן אימץ בהדרגה גישה פרגמטית מורכבת. הוא החל להיעזר בראשי חמולות ממושמעים לאכיפת סדר חברתי בסיסי, לטיפול בפשיעה מקומית ובסכסוכים אזרחיים פשוטים, ואף לניהול חלוקת סיוע הומניטרי וצדקה בשכונות, כל זאת בתנאי ברור וקשיח – שאותן משפחות לעולם אינן מאתגרות פוליטית וביטחונית את השלטון.[11] מהלך זה שיקף הבנה עמוקה מצד מנהיגות חמאס כי בהיעדר כלכלה יציבה ותחת סגר ישראלי ובידוד בינלאומי, החמולות משמשות כבולמי זעזועים חברתיים חיוניים, רשת ביטחון כלכלית וחברתית לאוכלוסייה המסייעת לשחרר קיטור, מבלי לאיים על שלטון הארגון עצמו.

תמורות במעמד החמולות בצל מלחמת חרבות ברזל

המלחמה הממושכת והשלכותיה הנלוות בכל הנוגע להיחלשות השלטון המרכזי, לנזקים הקשים ולפגיעה בחיי אדם ולמצוקה ההומניטרית ערערו את מבנה הכוח, את תחושת הביטחון ואת החברה ברצועת עזה. מבנים חברתיים, ששרדו עשורים של תהפוכות, התפרקו או התרופפו באופן משמעותי. מהלכיו הצבאיים העצימים של צה״ל כוונו, בין היתר, לפירוק שיטתי של התשתית השלטונית, הצבאית והאזרחית של חמאס. משרדי ממשלה, מתקנים ששימשו את השלטון המרכזי ותחנות משטרה הוחרבו או שותקו.[12] ההתפרקות המהירה של הבירוקרטיה הריכוזית של חמאס יצרה באזורים נרחבים מציאות של ריק שלטוני שהוביל

10. Tuastad, ״Hamas and the clans״.
11. ECFR, ״Mapping Palestinian Politics – Tribes and Clans״.
12. Strategiecs Team, ״Gaza׳s Society״.

לאנרכיה ביטחונית ואזרחית, אשר אליה נשאבו, מחוסר ברירה או בשל רווח, החמולות, המשפחות הגדולות והוועדות העממיות המקומיות. הן זיהו הזדמנות וגם נאלצו לקבל על עצמן תפקידי אבטחה של שכונות, ניהול שירותים אזרחיים ופיקוח (או ביזה) של משאיות סיוע הומניטרי.[13]

אסטרטגיית הממסד הביטחוני הישראלי: החמולות כרכיב במלחמה נגד חמאס, שיפור האחיזה הביטחונית בשטח והכשרת חלופות שלטוניות מקומיות לחמאס – "הבועות ההומניטריות" כמשל

הממסד הביטחוני והמדיני הישראלי זיהה ברעיון של שיתופי פעולה מקומיים עם חמולות במציאות של הריק השלטוני שנוצר פוטנציאל למימוש אפשרות לשחיקה נוספת של שלטון חמאס, ולהכנת תשתית לחלופה שלטונית לקראת היום שאחרי. בהנחיית דרגים בכירים, שנתמכה בין היתר גם על ידי מומחים וחוקרים מהמערכת הביטחונית וממכוני מחקר ומהאקדמיה,[14] קודם הרעיון של "בועות הומניטריות" (Humanitarian bubbles) – אזורים נקיים מחמאס המנוהלים באמצעות שיתופי פעולה עם חמולות מקומיות.[15] הרעיון היה לבודד אזורים גיאוגרפיים, בעיקר בצפון הרצועה אך גם בדרומה, ולהפקיד את ניהולם האזרחי, את אבטחתם ואת חלוקת הסיוע בהם בידי ועדות מקומיות ומוח'תארים של חמולות שאינן מזוהות עם חמאס או אף עוינות אותו (למשל, חמולות המזוהות עם פת"ח או אלו שסבלו מנחת זרועו של חמאס בעבר), ושנכונות גם להילחם בו או לפעול נגדו.[16]

תפיסה ישראלית זו, שקודמה במקור על ידי בכירים במערכת הביטחון כמו שר הביטחון דאז יואב גלנט,[17] קצינים בכירים במילואים וגופים כדוגמת המתפ"ש, חתרה ליישם מודל של שלטון מקומי המבוסס על שיתוף פעולה בין צה"ל לבין חמולות מקומיות, שיהיה בו כדי

13 Strategiecs Team, "Gazaz's Society".

14 אודי דקל ונועה שוסטרמן, **מדיניות ישראל כלפי רצועת עזה: חלופות אסטרטגיות**, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), 2020; Yoni Kempinski, "Middle East Expert to Arutz Sheva: 'Only 7 Israel National News Arutz Sheva, "Solution for Palestinians Is Clan Government,' February 19, 2024.

15 Jerusalem Post Staff, "Gaza Clans struck after refusing Israeli offers to govern Gaza, undermine Hamas – report", *The Jerusalem Post*, September 28, 2025.

16 Strategiecs Team, "Gaza's Society".

17 גילי כהן וסולימאן מסוודה, "והירבחב שקנתה סאמח רא ,הזעב תוצובק שמחל רבעב התסינ לארשי", כאן 11, 5 ביוני 2025.

לשרת את המאמצים הביטחוני וההומניטרי. בתודעה הקולקטיבית הפלסטינית, בעיקר בקרב האליטות הפלסטיניות, מודל פעולה זה הזכיר את יוזמת אגודות הכפרים ההיסטורית – גישה המוגדרת במחקר הפלסטיני כ"ניצול ללא העצמה פוליטית" (utilization without empowerment).[18] לצורך קידום מודל השלטון המקומי ניהלה ישראל, באמצעות צה"ל, שב"כ והמתפ"ש, מגעים בלתי רשמיים עם עשרות מנהיגי חמולות וסוחרים גדולים, במטרה לבסס הבנות ומנגנוני שיתוף פעולה.[19] מטרת־העל הישראלית הייתה לרשת את השטח מחדש באמצעות חלוקתו לאזורים מתוחמים בשליטת חמולות מקומיות, הנכונות לשתף פעולה עם צה"ל במטרה למנוע את חזרת חמאס לאותם אזורים.[20]

תגובת הנגד של חמאס: דיכוי רצחני ומאבק על המונופול על הכוח ועל הלגיטימיות

התכנון הישראלי של הבועות ההומניטריות ושילוב החמולות נתקל בשני מכשולים מהותיים שעוצמתם לקתה, כך נראה, בהערכת חסר: נחישותו ואכזריותו של מנגנון ביטחון הפנים של תנועת חמאס; והזיכרון ההיסטורי הטראומטי של החמולות מתקופת אגודות הכפרים.[21] על אף הפגיעה הקשה שהסב צה"ל לתשתיות חמאס, הנהגת הארגון, שהבינה את מהות האיום על שלטונה הן מבחינה צבאית והן בהתייחס לעצם הלגיטימיות לשלטונה והתמיכה בו, פעלה בנחישות רבה ובאלימות נגד החמולות שהצטרפו למהלך בהובלת ישראל.[22]

חמאס פתח מייד במלחמה חסרת פשרות נגד החמולות הללו, כדי להבהיר כי מחיר אי־הציות עולה על כל רווח אפשרי מהכסף ומהסיוע הישראלי או הבינלאומי.[23] עם שוך הקרבות בחלקים מהרצועה (סביב הפסקות אש מקומיות בסוף 2024/אמצע 2025) החל מנגנון ביטחון הפנים של חמאס, בהנחיית משרד הפנים והוועדה הלאומית לענייני שבטים (בניהול אנשי דת הנאמנים לחמאס), לפעול באופן אלים ונטול רסן נגד אותן חמולות

18 Jerusalem Post Staff, "Gaza Clans Struck",

19 Giorgio Cafiero, "Gaza's Armed Fragmentation: Clans, Militias, and Rival Power Centers," Stimson, October 27, 2025.

20 שם.

21 Be'er and Abdel-Jawad, *Collaborators in the Occupied Territories*.

22 קובי מיכאל ויוסי קופרווסר, "כיבוש רצועת עזה – מדוע? חלופת הכיבוש והחלת ממשל צבאי לעומת החלופות האחרות לסיום המלחמה", מבט על, גיליון 2020, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), 28 ביולי 2025.

23 Lina Baalbaki, "Gaza and the Strategy to Break Society from Within," Al-Akhbar, October 14, 2024.

ברחבי הרצועה.[24] את הפעולה נגד אותן חמולות הסביר חמאס בהנמקות דתיות ולאומיות כמלחמה בכנופיות של "גנבי סיוע הומניטרי", שוק שחור, המערערות את אושיות הסדר הציבורי, החוק וביטחון הציבור.[25]

המאבק נגד ראשי החמולות כלל גם הוצאות פומביות להורג ורצח שיטתי. כך לדוגמה במקרים של חיסול בכירי חמולת דוע׳מוש בעיר עזה, תוך שידור איום פומבי בדבר סופו של כל מי שיבחר לשתף פעולה עם האויב, מסעות העינויים האכזריים נגד צעירי משפחת אל־מג׳אידה וההוצאה להורג של הִשאם א־סַפטאוִי ממרכז הרצועה, אשר נורה למוות לעיני משפחתו בידי עשרות חמושי חמאס שפרצו לביתו באמתלה של אכיפת סדר, כאקט אכזרי ואלים של הרתעה. הדבר עורר זעם ציבורי והוביל את משפחתו לסרב להציב סוכת אבלים עד העמדת הרוצחים לדין.[26]

תגובות פת"ח והרשות הפלסטינית למסעות ההרג של חמאס היו נחרצות מילולית, אך נטולות השפעה מעשית. גורמים במשרד הנשיאות ברמאללה תיארו את מעשי חמאס כ"פשעי מלחמה נגד המשפחות העזתיות" המחסלים כל סיכוי לאחדות לאומית, ואילו אישים מרכזיים בחמאס הגנו על המעשים וטענו כי משפחות אלו יצרו אנרכיה בשירות הכיבוש.[27]

השפעת תגובות חמאס על התנהלות החמולות ולכידותן

האלימות הרצחנית וחסרת הפשרות של חמאס יצרה אפקט פסיכולוגי מצנן ואף משתק על רוב מנהיגי השבטים והחמולות ברצועה. החמולות העריכו שהגיבוי הישראלי הצה"לי הוא זמני, מוגבל וחסר מחויבות להגנתם לאורך זמן, בעוד שזרועו של חמאס ארוכה וקטלנית. בשל כך וכדי להגן על שלמות החמולה ורכושה ולהבטיח את שרידותה, נאלצו ראשי החמולות לסגת מכל שיתוף פעולה עם ישראל. החלטתם זו היא למעשה הפעלת מנגנוני נסיגה פוליטית והישרדות.[28]

24. Sharawi, "Hamas Turns Its Guns on Gaza's Clans".
25. Tareq S. Hajjaj, "Hamas Is Hunting Down Groups in Gaza That Collaborated with the Israeli Army, One by One," Mondoweiss, October 16, 2025.
26. Sharawi, "Hamas Turns Its Guns on Gaza's Clans".
27. טל, "מאבק חמאס נגד 'חמולות סוררות' ברצועה בעיני הציבור הפלסטיני".
28. Cafiero, "Gaza's Armed Fragmentation".

במציאות שהתהוותה נאלצו חמולות להתנער פומבית מבני חמולה שפעלו במסגרת מיליציות חמושות, שהמשיכו לפעול נגד חמאס ולהשתלט על שיירות סיוע הומניטרי.[29] משפחת ח׳ילס מיהרה להצהיר בפומבי כי אינה קשורה לפעולות המיליציה של ראמי ח׳ילס, והדגישה את מחויבותה הקולקטיבית לפרויקט ההתנגדות. משפחת דוע׳מוש נאלצה לפרסם הכחשות דומות בהתייחס להאשמות בנוגע לקשרים עם ישראל.[30]

חמאס הקפיד לשמר את ההרתעה כלפי החמולות באמצעות פרסומים פומביים של אזהרות ואיומים בנוגע לכל משפחה שלא תתנער מאנשיה שחצו את הקווים ובחרו בשיתוף פעולה עם ישראל, או פועלים נגד חמאס. החמולות הוזהרו כי אם לא תתנערנה ממשתפי הפעולה בקרבן הן תוגדרנה כישות עוינת ותיענשנה בחומרה בענישה קולקטיבית, שתשליך על החמולה כולה ועל נכסיה.[31] העובדה ששלטון חמאס נתפס בעיני האוכלוסייה כשלטון היחיד, גם אם מוחלש יותר, שאינו נתון לאיום ממשי של שלטון אלטרנטיבי ושהוכיח כי אינו נרתע מהפעלת אלימות קיצונית כלפי כל מי שנתפס בעיניו כאיום או אתגר, מיצקה את ההרתעה של חמאס כלפי האוכלוסייה ודחפה את החמולות לצמצם את פוטנציאל הפגיעה בהן ולהבטיח את הישרדותן באמצעות שיתוף פעולה עם שלטון חמאס, או הקפדה שלא להצטייר בעיניו כאיום או אתגר.

המסגרת התאורטית המעודכנת: המודל המשולש: כוח, שלטון וביטחון

הערכת מעמדן של חמולות במרחב דינמי, משתנה ורווי קונפליקטים כדוגמת רצועת עזה אינה יכולה להישען עוד רק על התייחסות למשאבי החמולה ברוח המודל שהוצג בפרק הראשון. המציאות מוכיחה כי העוצמה החמולתית היא פונקציה דינמית ומתפתחת של אינטראקציה מתמדת בין מספר משתנים או וקטורים. כדי להבין מדוע חמולה מסוימת מתעצמת תחת שלטון אחד וקורסת תחת שלטון אחר נוכל להיעזר במודל תאורטי משופר, המודל המשולש, הנשען על שלושה משתנים מעצבי/מחוללי השפעה (Drivers) עיקריים הפועלים במקביל, לעיתים בסינרגיה ולעיתים במתח ביניהם.

המחולל הראשון הוא המחולל החמולתי, המאגד את מכלול המשאבים כפי שתוארו במודל שהוצג בפרק הראשון. משאבים אלו מאפשרים לחמולה לבסס את מעמדה החברתי־כלכלי,

29. Sharawi, ״Hamas Turns Its Guns on Gaza׳s Clans״.
30. Cafiero, ״Gaza׳s Armed Fragmentation״.
31. Sharawi, ״Hamas Turns Its Guns on Gaza׳s Clans״.

להרחיב את מוטת ההשפעה, לשמור על אוטונומיה קהילתית ולהבטיח את קדימות האינטרס המשפחתי על פני כל אינטרס לאומי או אידיאולוגי רחב. בתקופות של ריק שלטוני גובר פוטנציאל ההתפשטות של מחולל זה, בשל המוטיבציה וההעדפה לבניית מיליציה מקומית וחיזוקה במטרה להבטיח את ביטחון החמולה, לגזור רווחים כלכליים ופוליטיים ולבסס את מעמדה ואת פוטנציאל ההשפעה. ואולם גבולות ההתרחבות של מחולל זה מוכתבים ומוגבלים על ידי שני המחוללים האחרים.

כאמור, בפרק הראשון הוצגה תשתית מושגית להבנת מקורות העוצמה, ההשפעה והשרידות של החמולות ברצועת עזה. על בסיס מסגרת קונספטואלית זו הצגנו מודל הכולל את חמשת המשתנים העיקריים המשפיעים על בניית מעמדן של חמולות ועל השפעתן החברתית והפוליטית. היכולת של חמולה להתבסס כמוקד כוח הגמוני או פריפריאלי נשענת על שילוב של חמישה משאבים (משתנים) עיקריים, אשר נבנו ונצברו לאורך מאות שנים של היסטוריה מקומית. לנוחות הקוראים נציג בקצרה את עיקרי הדברים בנוגע לכל אחד מהמשאבים.

הייחוס והמעמד הדתי. בחברה הערבית והפלסטינית המסורתית, טענה לייחוס אצילי (נסב), כגון קשר דם לשושלת הנביא מוחמד (תואר א־שריף), מעניקה לגיטימיות חברתית היסטורית שקשה לערער עליה. דוגמאות בולטות הן משפחות עירוניות ותיקות כמו משפחת א־שוא, שנהגה להבליט את ייחוסה עד חסן, נכדו של הנביא, וכן משפחת א־ראיס, אשר אחזה במשך דורות במשרת הח׳טיב המרכזי במסגד הגדול בעזה. חיבור זה בין מורשת או ייחוס דתי לחמולה יצר הילה של כבוד, שהפך להון חברתי. עם זאת חשוב להדגיש כי יוקרה זו לבדה, ללא עוגנים חומריים ופוליטיים, אינה מתורגמת בהכרח לכוח מעשי.

העושר והנכסים הכלכליים, שמהותם וביטויים עברו תמורה משמעותית לאורך השנים. בתקופה הטרום־מודרנית נבע העושר מבעלות על נחלות קרקע חקלאיות נרחבות, וזו יצרה תלות של משפחות חסרות קרקע בחמולות העשירות, בדפוס של מודל פיאודלי־וסלי. עם אובדן הקרקעות אחרי מלחמת 1948 (קרקעות בתחומי מדינת ישראל החדשה, בעיקר בנגב – עד היום שכונות ורבעים נקראים על שמות המשפחות המרכזיות), ולמרות שאותן משפחות ותיקות שימרו בידן את הקרקעות בתוך רצועת עזה, חשיבות הקרקע ירדה והעושר נמדד או ניכר ביזמות עסקית, שליטה על חברות מסחר ותעשייה. בשנים שלאחר מכן העושר נוצר מהישענות על הון המופק מכלכלת צללים, הברחות וסחר לא־חוקי. הון זה אפשר לחמולות להקים קרנות חמולתיות, לספק רשתות ביטחון כלכליות לבניהן ולתחזק

מיליציות חמושות, שמילאו תפקיד חשוב בתקופות של אנרכיה שלטונית. הון זה תורגם גם הוא להון חברתי, ובמקרים מסוימים גם כלכלי.

הגודל והדמוגרפיה. חמולה המונה אלפי אנשים או עשרות אלפים יכולה לתפקד כבלוק הצבעה מכריע או כצבא פרטי קטן. ואולם גודל מספרי מהווה יתרון אך ורק בתנאי שהחמולה משמרת לכידות פנימית מובהקת; חמולה ענקית הנגררת או נקלעת בשל גודלה לסכסוכים תוך־משפחתיים ופיצולים אידיאולוגיים מאבדת את מעמדה ואת השפעתה למול חמולות קטנות אך מלוכדות.

המשוקעות הציבורית (עומק השילוב במרחב המוסדי הציבורי). באמצעות השתלבות בתפקידים ציבוריים ובולטות בהתמחויות יוקרתיות, המתורגמות להון חברתי. חמולות הצוברות יוקרה דרך התבלטות בניהן במקצועות חופשיים (רפואה, משפטים), באמצעות הקמת מוסדות חינוך ודת, או דרך טיפוח נרטיב של התנגדות והקרבה לאומית, זוכות לאהדה ציבורית המתורגמת למעמד ולהשפעה חברתית. משאב זה מתורגם גם להשפעה פוליטית, שכן השלטון נדרש להתחשב בדעת הקהל התומכת באותן משפחות.

החיבור לשלטון המרכזי, השתלבות החמולות בממסד הפוליטי ובמוסדות המדינתיים. יכולתה של חמולה להשתלב במנגנוני הממסד מעניקה לה גישה ישירה למשאבי מדינה, חסינות יחסית מידה הארוכה של מערכת אכיפת החוק ויכולת לתמוך במשפחה הרחבה ולבסס את מעמדה החברתי והכלכלי, ומכאן את השפעתה בשל יכולתה לתווך בין מי שנדרש או נזקק לשירותי השלטון המרכזי או לחסדיו, לבין השלטון. עם זאת, עוצמתה האמיתית של חמולה לאורך זמן נמדדת ב"גמישותה האסטרטגית" – היכולת להמיר הון חברתי מסוג אחד באחר, ולתמרן בערמומיות ובפרגמטיות בין כוחות אזוריים ושלטונות מתחלפים כדי לשרוד במשברים, לפצות על אובדן נכסים ולהבטיח את שרידותה הפיזית והפוליטית.

הערת הבהרה – חשוב להבחין בין המיליציות לבין החמולות עצמן. כך למשל מיליציית חוסאם אל־אסטל שפועלת במרחב ח'אן יונס. אנשיה מגיעים מחמולת אל־אסטל, שחלקים ממנה מזוהים באופן בולט גם עם חמאס. גם בהתייחס למיליציית אבו שבאב – מאז שהוא נהרג כבר לא שומעים את השם מיליציית אבו שבאב, אלא מיליציית הכוחות העממיים או המיליציה בפיקודו של ע'סאן א־דהיני.

המחולל השני הוא וקטור השלטון הפלסטיני. מחולל זה נגזר מהאופן שבו השלטון המרכזי – בין שזו הרשות הפלסטינית בתקופתה או שלטון חמאס הנוכחי – בוחר להתנהל מול הכוח החמולתי. התנהלות השלטון המרכזי יכולה להתקיים על פני רצף שבין קואופטציה מוחלטת לבין הכפפה ודיכוי אלימים. כאשר השלטון פועל באסטרטגיה של הכלה וקואופטציה

מלמעלה למטה (כפי שעשתה הרש"פ), הוא פועל כמכפיל כוח עבור המחולל החמולתי.[32] הוא מעניק לחמולות תקציבים, נשק לגיטימי ומשרות שלטוניות, ובכך משלב אותן בתוך המנגנונים המדינתיים.

מנגד, כאשר השלטון רואה בחמולות איום עליו (כפי שפעל חמאס) ופועל נגדן, נפגע מעמדן ופוחתת השפעתן. השלטון המרכזי מפעיל מנגנונים מוסדיים כדוגמת מנהלות ענייני שבטים כמנגנוני שליטה, המאפשרים את המנעד שבין קואופטציה לבין דיכוי. בבחירה לדכא את החמולות הוא גם מפעיל אלימות במטרה לצמצם את האיום כלפיו, וזאת באמצעות פגיעה בעצמאות הצבאית והכלכלית של החמולה.[33] במצב כזה האוטונומיה החמולתית מתכווצת, והחמולה נאלצת לעבור למוד של הישרדות.

המחולל השלישי הוא משבש המערכת החיצוני – ישראל בהתערבותה במערכת הפלסטינית ברצועת עזה. ככוח צבאי עוצמתי ובמלחמה משנה ישראל בהתערבותה את פני המציאות באופן דרמטי. השפעת הפעולה/ההתערבות הישראלית על מעמד החמולות באה לידי ביטוי בשני אופנים מנוגדים. הראשון הוא באמצעות פגיעה בבסיסי הכוח הכלכליים והדמוגרפיים של חמולות, לעיתים כפועל יוצא של לחימה בטרור (למשל, הריסת תשתיות נמל ודיג הפוגעת בחמולות חוף, או הפצצת מתחמים שבהם מסתתרים מחבלים הפוגעת גם באנשי החמולות).[34] השני הוא באמצעות הניסיון לבסס שיתוף פעולה עם החמולות, שתכליתו שיפור האחיזה הביטחונית בשטח ויצירת חלופות שלטוניות מקומיות וזמניות לכוחות לאומיים ואידיאולוגיים עוינים, וזאת באמצעות חימוש, סיוע לוגיסטי והגנה.[35]

יוזמות של בועות הומניטריות הן במסגרת הגדרה זו.[36] דוגמה מובהקת לכך היא הניסיון הישראלי במהלך מלחמת חרבות ברזל לרתום ולחמש חמולות עזתיות גדולות, דוגמת חמולת דוע׳מוש וחמולת בכר, במטרה לאפשר להן לנהל אזורים מוגדרים/תחומים בצפון הרצועה, ובכלל זה שליטה על חלוקת הסיוע ההומניטרי ואבטחתו, במנותק משלטון חמאס.

האינטראקציה בין שלושת המשתנים/המחוללים בעוצמות המשתנות שלהן יוצרת או קובעת את מקדם/עוצמת ההשפעה של החמולה. חשוב להדגיש את המתח המובנה שבין

32 ECFR, "Mapping Palestinian Politics– Tribes and Clans".
33 Tuastad, "Hamas and the clans".
34 גישה, "המלחמה נגד ייצור המזון: ענף הדיג", 24 ביוני 2025.
35 ECFR, "Mapping Palestinian Politics– Tribes and Clans".
36 Hugh Lovatt and Muhammad Shehada, "Dealing with Trump, Israel, and Hamas: The path to peace in the Middle East," European Council on Foreign Relations, December 11, 2024.

המשתנה השלישי הקשור להתערבות הגורם החיצוני – צה"ל – לבין המשתנה השני הקשור לשלטון חמאס. כל ניסיון של צה"ל לחזק חמולה מסוימת מטיל בהכרח איום על חמאס, המונע לפעול לדיכוי התחזקותה של אותה חמולה גם באמצעות הפעלת אלימות קיצונית נגד החמולה והאשמתה בבגידה ובשיתוף פעולה עם האויב.

במצב זה יש מקרים שבהם חמולות קורסות תחת מכבש הלחצים. במקרי קיצון ובהיעדר יכולת להתמודד עם הלחצים המופעלים על החמולה, נפגוש שני מנגנוני תגובה: התנערות מהסיוע הישראלי וכניעה ללחץ ולאיומי חמאס, או פיצול פנימי, בין מי שהעדיפו את הבחירה להיכנע ללחץ ולאיומי חמאס כברירת ההישרדות לבין מי שדבקו בהתנגדות לחמאס ובחרו לשים את יהבם על צה"ל, מתוך הבנה שזו הדרך המועדפת או הבטוחה יותר להבטיח את שרידות החמולה.[37] הניסיון מלמד שהאפשרות הראשונה שכיחה יותר מהאפשרות השנייה.

תרשים 8: המודל המשולש: עוצמת החמולות ברצועת עזה

37. Cafiero, "Gaza's Armed Fragmentation".

מקרי בוחן: דינמיקה של התעצמות ושחיקה

על מנת לתקף את מודל ההשפעה המעודכן ולבחון את השפעת המבנים השלטוניים המתחלפים על החמולות בשטח, נסקור שישה מקרי בוחן בולטים של חמולות שונות ברצועת עזה. השיקול המנחה בבחירת מקרי הבוחן היה לשקף שונות של חמולות (על בסיס הטיפולוגיה שהצגנו בפרק הראשון), אזורים שונים ברצועת עזה ואסטרטגיות פעולה ומקורות עוצמה שונים. תיקוף המודל יאפשר הכללה שלו בהמשך, לצורך בחינת תפקידן האפשרי של החמולות בתרחישים עתידיים אפשריים ברצועת עזה.

חמולת א־שוא: גמישות פוליטית, הון חברתי והסתגלות למציאות משתנה

מקרה הבוחן של משפחת א־שוא מן העיר עזה הוא אב טיפוס לחמולת נכבדים המסגלת אסטרטגיה של ויתור מודע על כוח צבאי לטובת בניית הון חברתי. בחינת המחולל החמולתי בשלביו המוקדמים מעלה כי כוחה המקורי של המשפחה נבע משילוב המשאבים הבסיסיים ביותר: ייחוס דתי נשגב של קרבת דם למשפחת הנביא מוחמד, לצד בעלות היסטורית על קרקעות ופרדסים לפני שנת 1948. אובדן הקרקעות בעקבות המלחמה פגע אנושות במשאב החומרי ועלול היה להוביל לשקיעת החמולה, אך זו הפגינה גמישות אסטרטגית ופיצתה על האובדן באמצעות המרת כוחה למשאבים של משוקעות ציבורית, חינוך, עסקים מודרניים והשתלבות בשלטון המוניציפלי. בחינת התנהלות החמולה לאורך כל חילופי השלטון ברצועת עזה, מהממשל הצבאי ועד ימינו, מתקפת את מודל ההשפעה של חמולה נטולת כוח צבאי המסתגלת באופן אקטיבי למחוללים החיצוניים.

בתקופת הממשל הצבאי הישראלי הדגים ראש עיריית עזה דאז רשאד א־שוא כיצד הון חברתי וקשרים שלטוניים מתורגמים להשפעה פוליטית מבלי לאחוז בנשק. הוא תמרן בכישרון בין דרישות הממשל הישראלי, האינטרסים של הנהגת אש״ף הגולה והשפעות הממשל הירדני. מתוך עמדה זו של מתווכת בלתי תלויה הצליחה החמולה להשפיע על כל אחד מהשחקנים מבית ומחוץ, תוך שימור מעמדה החברתי וזהותה הלאומית.[38]

את דפוס הגמישות וההסתגלות הפגינה חמולת א־שוא גם עם הגעתו של השלטון הפלסטיני, בעת כינונה של הרשות הפלסטינית. אסטרטגיית ההכלה והקואופטציה שהפעילה הרשות כלפי החמולות סייעה למשפחת א־שוא לשמור על מרחק בטוח ממנגנוני הביטחון המסואבים והמיליציוניים של השלטון החדש, מבלי לאבד את מעמדה בעיני שלטון המרכזי.

38 לוי, ״משפחת אל־שוא״.

היא שימרה את השפעתה תוך הישענות על ההון החברתי והמקצועי – המחולל החמולתי שלה, מבלי להיגרר לתחרות על כוח כופה או למאבקי שליטה חמושים מול הרשות.

שלטון חמאס, שראה בעצמאות החמולות איום ישיר ופעל לדיכוין האלים, שחק את מעמדה של חמולת א־שוא. השחיקה נבעה בראש ובראשונה מהיעדר כוח צבאי במחולל החמולתי שלה – משאב שבאמצעותו ניסו חמולות אחרות ליצור מאזן אימה מול הכוחנות של חמאס. כתוצאה מכך נדחקו בני א־שוא בהדרגה ממוקדי ההכרעה הפוליטיים והביטחוניים. ואולם במונחי המודל המשולש, דחיקה זו לא הייתה תבוסה מוחלטת אלא אסטרטגיית הישרדות פרגמטית. כדי להבטיח את שרידות החמולה מול דורסנות השלטון בחרו בני המשפחה לסגת מפוליטיקה לאומית ולהתבסס כמוקד של השפעה תרבותית וכלכלית בלבד, תוך קבלת מרות שלטון חמאס בסוג של הכנעה, שהבטיחה את שלמות המשפחה.

התנהלות זו וההימנעות העקבית ממיליטריזציה במהלך השנים עמדה לזכות חמולת א־שוא עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל ובמהלכה (למרות שברשימות ההרוגים במלחמה ניתן למצוא גם שמות הנמנים עם משפחת א־שוא). במהלך המלחמה בא לידי ביטוי ובעוצמה גבוהה המחולל השלישי – משבש המערכת החיצוני, בדמות התמרון הקרקעי של צה״ל.

המהלך הצבאי הוביל להתנגשות חזיתית וקיצונית עם שלטון חמאס. במציאות זו חמולות חמושות ספגו פגיעות אנושות משני צידי המתרס – הן מצד הצבא הישראלי בהתייחס לחמולות שאותן זיהה כתומכות חמאס וכגורם טרור מאיים, והן מצד חמאס שפעל באלימות כלפי חמולות שנחשדו בשיתוף פעולה עם ישראל. לעומתן חמולת א־שוא, שלא היה בה כל סממן מיליציוני, הצליחה לצלוח את הלחימה העצימה ולשמור על שרידותה הפיזית והארגונית. רצף היסטורי זה מוכיח שוויתור על כוח חמוש ופיתוח גמישות אסטרטגית מול המשתנים השלטוניים והביטחוניים מהווה אסטרטגיית הישרדות והשפעה חסינה ויעילה, במונחי המודל המשולש.

חמולת ח׳ילס: ממשוקעות ממסדית להדרה ורדיפה

מקרה הבוחן של חמולת ח׳ילס משכונת שג׳אעיה שבמזרח העיר עזה ממחיש את התנודות הקיצוניות במקדם ההשפעה החמולתי, כפועל יוצא של אינטראקציה משתנה בין המחוללים השונים במודל המשולש. ניתוח התנהלות החמולה לאורך העשורים האחרונים, משלבי התבססותה המוקדמת ועד למציאות הקצה של מלחמת חרבות ברזל, מתקף הנחת יסוד של המודל המשולש בהתייחס לחשיבותם של שלושת המחוללים והסיכון שבהישענות

מוחלטת על קואופטציה שלטונית ללא שימור של לכידות פנימית וגמישות אסטרטגית, המאפשרת תמרון בין שלושת המחוללים והתנהלות מושכלת במתחים ביניהם.

בחינת המחולל החמולתי של משפחת ח׳ילס בשלביו המוקדמים, טרם כינון הרשות הפלסטינית ובתקופת הממשל הצבאי הישראלי, מצביעה על הישענות משמעותית על המשאב הדמוגרפי. בהיותה אחת מהחמולות הגדולות ברצועה ביססה החמולה את כוחה על מסה אנושית גדולה ועל נוכחות גיאוגרפית דומיננטית במזרח עזה. גודל החמולה ואחיזתה הגיאוגרפית ביססו את מעמדה ואת ההון החברתי, שתורגם בשעת הכושר להשפעה פוליטית וממסדית.

התמורה ההיסטורית במעמדה של החמולה התרחשה עם הקמתה של הרשות הפלסטינית כשלטון המרכזי. הרשות הפעילה כלפי חמולת ח׳ילס אסטרטגיה של קואופטציה והכלה, אשר הפכה למכפיל כוח של המחולל החמולתי. החמולה מינפה את משאב החיבור לשלטון המרכזי והפגינה נאמנות מוחלטת לתנועת פת״ח. בתמורה התאפשר לה לשלב רבים מבניה בצמרת מנגנוני הביטחון.[39] בחסות וקטור שלטוני אוהד זה ייצרה החמולה משאבים נוספים (המחולל החמולתי במונחי המודל), אגרה אמצעי לחימה רבים, צברה הון והפכה הלכה למעשה לסינדיקט חמוש ומשגשג אשר טשטש לחלוטין את הגבולות שבין סמכות המדינה לבין כוחה של המיליציה השבטית.

ואולם עוצמה ממסדית ומיליציונית זו הפכה לנקודת התורפה האסטרטגית של החמולה עם חילופי השלטון. עלייתה של תנועת חמאס יצרה היפוך מוחלט בווקטור השלטוני, אשר עבר באחת מאסטרטגיה של קואופטציה למדיניות של הכפפה ודיכוי אלימים. שלטון חמאס ראה במחולל החמולתי החמוש והמנופח של משפחת ח׳ילס ובזיהויה המוחלט עם השלטון הקודם איום ישיר ומיידי על ההגמוניה שלו. העימותים האלימים שפרצו בשנת 2007 והגיעו לשיאם בשנה שלאחר מכן הביאו לידי ביטוי את עוצמת השלטון המרכזי (מחולל השלטון המרכזי במונחי המודל), שהפעיל כוח צבאי חסר מעצורים כדי לרסק את בסיסי הכוח החמולתיים. המהלך אכן הסתיים בתבוסה צבאית של חמולת ח׳ילס, החרמת נשקה ובריחת בכיריה, ולמעשה בקריסת מעמדה של החמולה ויכולת עמידתה מול השלטון המרכזי והשפעתה עליו. הפגיעה במחולל החמולתי פגעה גם בלכידות החמולתית, שכן החמולה נאלצה לפצל את נאמנויותיה כדי לשרוד במציאות של שחיקה והשפלה ממוסדת, כאשר צעירים עברו לשורות חמאס ואילו זקני השבט נותרו נאמנים בסתר לפת״ח.[40]

39 ECFR, ״Mapping Palestinian Politics– Tribes and Clans״.

40 שם.

הפיצול הפנימי ואסטרטגיית ההישרדות הועמדו למבחן קיצון במהלך מלחמת חרבות ברזל, בהתנגשות חזיתית בין חמאס, מחולל השלטון הפלסטיני (במונחי המודל) לבין משבש המערכת החיצוני (במונחי המודל), הממסד הביטחוני הישראלי. ניסיונה של ישראל ליצור חלופות שלטוניות מקומיות במציאות של חולשת השלטון המרכזי, שהובילה לריק שלטוני, בא לידי ביטוי בסיוע לפלג מתוך משפחת ח׳ולס שהפעיל מיליציה חמושה, ולתמיכה בו. מהלך זה, שחיזק את המיליציה החמולתית וסייע לה לשפר את אחיזתה בשטח כך שיכלה להסתמן כחלופה שלטונית מקומית לחמאס, התפרש בהכרח בעיני חמאס כאיום מיידי ומסוכן על שלטונו, מה שהוביל את חמאס לפעול באלימות נגד החמולה במטרה לדכא את יכולתה לבסס שליטה ואחיזה בשטח ולנטרל את האיום.

הדינמיקה שנוצרה מן ההתנגשות והמתח שבין שני המחוללים הפעילה על החמולה לחץ בלתי אפשרי. מתוך הבנה ברורה כי העמקת שיתוף הפעולה עם צה״ל (המחולל המשבש במונחי המודל) תוביל בהכרח להפעלת אלימות אכזרית עד כדי איום קיומי מצד חמאס (המחולל השלטוני), נאלצה ההנהגה של המשפחה המורחבת להפעיל מנגנון תגובה אופייני למצבי קיצון ולפרסם הודעת התנערות פומבית מהפלג ששיתף פעולה עם ישראל. אסטרטגיית הפעולה הזו, שהיא אסטרטגיה הישרדותית במהותה, מומשגת במודל המשולש כדינמיקה של מתח/חיכוך בין המחוללים וממחישה כיצד חמולה נטולת עוצמה (מיליציה) צבאית גדולה וחזקה דיה או חסרת לכידות פנימית, הנקלעת למתח שבין שני המחוללים, תעדיף כניעה והקרבה של פלגים מתוכה, ובלבד שתבטיח את הישרדותה הבסיסית של המסגרת החמולתית הרחבה.[41] דפוס התנהגות זה אפיין רבות מהמשפחות, והוא שיקף את מורא חמאס עליהן (אפקט ההרתעה) מצד אחד, ואת חוסר האמון בשינוי שלטוני באופק בחסות ישראלית מצד שני.

חמולת דוע׳מוש: כוח חמוש, טרור רדיקלי והתנגדות לממסד

חמולת דוע׳מוש, המרוכזת בשכונות תל אל־הוא וצברה בעזה, היא דוגמה לחמולה שבנתה את מעמדה ואת השפעתה על בסיס מיליטריזציה באוריינטציה או בהשראה ג׳האדיסטית ואלימות בלתי מרוסנת, וגם עברויינית (עסקו רבות בפלילים). נשיאת נשק מתקדם, קשרים לארגוני פשיעה וחיבור אידיאולוגי לארגוני טרור סלפיים־ג׳האדיסטיים גלובליים הפכו ליסודות המכוננים של עוצמתה.[42] להבדיל מחמולות אחרות, חמולת דוע׳מוש בנתה את עוצמתה

41 מרכז המידע למודיעין ולטרור, ״כוחות הביטחון של חמאס התעמתו עם בני חמולת דע׳מש בעזה״.

42 Cafiero, ״Gaza׳s Armed Fragmentation״.

(המחולל החמולתי במונחי המודל) על כוח צבאי והרתעה אלימה, והעדיפה את אלו על פני משאבים אחרים כדוגמת משוקעות חברתית, נכסים כלכליים וחיבור לשלטון המרכזי.

דפוס פעולה זה בלט באופן מיוחד בתקופת שלטון הרשות הפלסטינית, וביתר שאת בשנות האנרכיה והריק השלטוני 2005–2007. בתקופה זו, בהיעדר מנגנון ריסון שלטוני אפקטיבי, ניצלה חמולת דוע׳מוש את הוואקום לחיזוק ניכר של מעמדה והשפעתה על המרחב הציבורי (המחולל החמולתי במונחי המודל). למרות שחלק מבניה שירתו במנגנוני הרשות הפלסטינית, החמולה תפקדה כשחקנית עצמאית לחלוטין ואף הקימה את המיליציה הסלפית צבא האסלאם בהנהגתו של מומתאז דוע׳מוש. מיליציה משפחתית זו, שהזדהתה עם אל־קאעדה, השתמשה בכוחה כדי לחטוף זרים כדוגמת העיתונאי הבריטי אלן ג׳ונסטון, ואף חברה לחמאס בחטיפת החייל הישראלי גלעד שליט.[43]

מהלכים אלו נועדו לבסס את מעמדה העצמאי ולהפיק רווחים פוליטיים וכלכליים במרחב אנרכי שבו לא הצליח השלטון המרכזי לאכוף את מרותו. נראה כי המאפיין הסלפי של החמולה, בהשראת צבא האסלאם ומומתאז דוע׳מוש, אינו בהכרח המאפיין העיקרי של החמולה, אך בפועל מדובר בעיקר בחמולה עבריינית שיש לה משקעים עמוקים עם חמאס, ולכן מצאה במלחמה הזדמנות לנקום בחמאס.

מאזן הכוחות ומבנה הכוח השתנו באחת עם השתלטות חמאס על הרצועה (יוני 2007). השלטון המרכזי הפך לסמכותי ואפקטיבי יותר, ובעיקר נחוש לממש את המונופול על הפעלת הכוח ולהסיר מדרכו כל גורם מתנגד או מאתגר. בנקודה זו מתחדד ומתעצם המתח בין שני מחוללים (במונחי המודל) – המחולל החמולתי החמוש והרדיקלי של משפחת דוע׳מוש, שסירב לקבל על עצמו את כללי המשחק החדשים והפך בהכרח לאיום על השלטון המרכזי, לבין מחולל השלטון המרכזי.

האינטראקציה בין שני הווקטורים (המחוללים) הובילה להתנגשות בלתי נמנעת כאשר בספטמבר 2008 תקף שלטון חמאס את חמולת דוע׳מוש במעוזיה תוך הפעלת אלימות קיצונית, במטרה לדכאה ולהכפיפה באופן מוחלט לשלטון המרכזי. גודלה של החמולה ועוצמתה הפיזית אומנם מנעו את חיסולה המוחלט והותירו אותה כקבוצת אופוזיציה חמושה ומבודדת, אך מעמדה נחלש מאוד והמרחב האוטונומי שלה התכווץ באופן משמעותי, כשהיא נאלצת להמתין לשעת כושר כדי לשקם את מעמדה.

שעת כושר זו, שהתבררה כמלכודת קטלנית, הגיעה במלחמת חרבות ברזל עם המתקפות העוצמתיות של צה״ל (משבש המערכת החיצוני, במונחי המודל). הלחימה העצימה של

43 מרכז המידע למודיעין ולטרור, ״כוחות הביטחון של חמאס התעמתו עם בני חמולת דע׳מש בעזה״.

צה״ל והנסיגות החלקיות של חמאס לצד פגיעה קשה בתשתיותיו וביכולותיו, ששחקו גם את משילותו, יצרו ריק שלטוני. חמולת דוע׳מוש זיהתה את ההתפתחות ואת הריק השלטוני כהזדמנות לשקם את מעמדה (לחזק את המחולל החמולתי, במונחי המודל) ופעלה להשיב לעצמה את השליטה באזורי המחיה ההיסטוריים שלה, להגדיל את המיליציה החמושה ולהפעילה לצורך ביסוס האחיזה והשליטה, ובכלל זה ניהול האזור והשתלטות על חלוקת הסיוע ההומניטרי.

חמאס, שהתעקש להמשיך לאחוז ברסן השלטון ולמרות חולשתו ופגיעותו, זיהה את הניסיון של החמולה לשקם את מעמדה תוך השתלטות מחדש על שטח המחיה שלה, בחסות שיתוף פעולה עם צה״ל או תוך ניצול שהייתו של צה״ל באזור ונכונותו להגן על החמולה, כאיום קיומי על שרידותו השלטונית (של חמאס), והוא הגיב באלימות חסרת תקדים. העימותים המזוינים בין חמאס לבין המיליציה החמושה של החמולה גבו את חייהם של עשרות רבות מבני החמולה והגיעו לשיאם בהוצאתו להורג של מוח׳תאר החמולה, צאלח דוע׳מוש, באשמת שיתוף פעולה עם ישראל.

בשונה מחמולת א־שוא, שהשכילה לגלות גמישות ולהפעיל אסטרטגיית הישרדות תוך הימנעות מחיכוך אלים עם חמאס, גם כאשר שלטונה היה בשיא חולשתו, חמולת דוע׳מוש, שכל הונה החברתי (המחולל החמולתי, במונחי המודל) נשען על כוחה הצבאי ועל הפעלת אלימות, בחרה בעימות עם חמאס ולא גילתה כל גמישות או הסתגלות לנסיבות ולתנאים, ובשל כך נפגעה קשות. הפגיעה בה שימשה את חמאס להעברת מסר הרתעתי וחד־משמעי לכלל השחקנים במרחב.[44]

חמולת אבו שבאב (שבט תראבין): כלכלת צללים (הברחות) כוחנית באזורי הפריפריה

חמולת אבו שבאב מרפיח, פלג המשתייך לשבט תראבין הבדואי, נבחרה כמקרה בוחן משום שהיא מציגה קצה חשוב במנעד הרחב של הטיפולוגיה החמולתית. כמקרה בוחן היא ממחישה היטב תופעה מורכבת, שעלולה בהמשך להתברר כבעייתית. נכון לנתח את אבו שבאב כחמולה פריפריאלית הפועלת על פי הגיונות מרובים: היא מתפקדת בעת ובעונה אחת ככנופיית הברחות ובוזזי סחורה; ככוח מיליציוני חמוש הלוחם נגד חמאס; כשותפה במנגנוני חלוקת סיוע; וכמועמדת פוטנציאלית למודל של ניהול גזרה מקומית.

״הקוד הגנטי״ שלה והמחולל החמולתי (במונחי המודל) נבנו כמעט בלעדית על בסיס משאבים גיאוגרפיים ופליליים – היא נשענת על כלכלת צללים, יריבויות חמולתיות, כוח נשק

44. Cafiero, ״Gaza׳s Armed Fragmentation״.

וחסות חיצונית (ישראלית). תמהיל זה אומר שחמולה מסוגה עשויה אומנם לספק תועלת טקטית־מקומית בטווח הקצר, אך אין ספק שנשקף ממנה סיכון אסטרטגי של ממש. מקרה הבוחן של אבו שבאב מחזק את התובנה המרכזית של המחקר: **אף חמולה אינה יכולה (ואינה מתאימה) לשמש תחליף או חלופה לשלטון מרכזי. שילובן הנכון של החמולות הוא רק במסגרת השלטון המרכזי הקיים, או כגורם סיוע ברמה המקומית בהיעדרו, ולא כישות שלטונית עצמאית**.

מעמדה של החמולה במהלך מלחמת חרבות ברזל הושפע במובהק מהתנודות במתח שבין המחולל השלטוני לבין מחולל הגורם המשבש (התערבות חיצונית, במקרה זה של צה״ל). משאביה הכלכליים של החמולה נובעים ממינוף מיקומה הגיאוגרפי הייחודי בדרום הרצועה ובסמוך לגבול עם מצרים – מיקום אסטרטגי כשמדובר בתעשיית מנהרות ההברחה. החמולה הצליחה לבסס שליטה על תעשיית ההברחות, או למצער לשלוט בחלק נכבד ממנה. ההון הכלכלי שנצבר ברבות השנים תורגם גם להון חברתי בכל הנוגע למעמדה של החמולה באזור וליכולתה להקים ולנהל מיליציה חמושה המונה מאות לוחמים, המכונה ״הכוחות העממיים״.[45]

ההתנתקות הישראלית מרצועת עזה, ובכלל זה מציר פילדלפי ב־2005, אפשרה לחמולת אבו שבאב להרחיב את מוטת השליטה בתעשיית ההברחות כאשר הגבול בין רצועת עזה למצרים נפרץ, לכל הפחות בצד הפלסטיני שלו, הן בשל עזיבת צה״ל את המרחב שאבטח והן בשל תהליך היחלשותה של הרשות הפלסטינית עד קריסתה ביוני 2007. החמולה הפכה למונופול של הברחות ופעלה משיקולים חמולתיים צרים, במנותק מהשלטון המרכזי בתקופת הרשות הפלסטינית.

ואולם עם התבססות שלטון חמאס ברצועה נתקלה חמולת אבו שבאב בשלטון מרכזי דורסני, שחתר למימוש ריבונות מוחלטת, למקסום רווחים כלכליים מתעשיית ההברחות ולהתעצמות צבאית. השליטה העצמאית של המשפחה בנתיבי הגבול עמדה בסתירה ישירה לאינטרס של חמאס, והובילה לחיכוך מתמשך ולהתנגשות בלתי נמנעת בין החמולה לבין מנגנוני השיטור והמכס של השלטון. חמאס בחר להפעיל כוח נגד החמולה, והדבר הגיע לשיאו בסדרה של עימותים אלימים בשנת 2015,[46] מעצרו של יאסר אבו שבאב וכליאתו.

45 Neomi Neumann, ״Israel׳s ׳Tribal׳ Approach in Gaza: A Short-Term Response to a Long-Term Challenge,״ The Washington Institute for Near East Policy, July 15, 2025.

46 Adam Zeidan, ״Who Was Yasser Abu Shabab?,״ Encyclopædia Britannica. n.d.

נטרולו של מנהיג החמולה אִפשר לשלטון חמאס לכפות הסדרה חדשה. במקום חיסול מוחלט של החמולה הפעיל חמאס מודל של קואופטציה כפויה; הוא ביסס מנגנוני שיתוף פעולה תחת חסותו, שאפשרו לו להשתלט על תעשיית ההברחות ולהגדיל עד מאוד את הכנסותיו ממיסוי ומשותפות פעילה, בעוד החמולה נאלצה לקבל בהכנעה שיתוף פעולה זה ואת מרות חמאס.

מלחמת חרבות ברזל והפעילות העצימה של צה״ל ברצועת עזה (משבש המערכת החיצוני, במונחי המודל) החלישו את חמאס ושחקו את משילותו בכלל ובמרחב רפיח בפרט, לאחר כיבושו במאי 2024. הכאוס בצל הריק השלטוני שנוצר סיפק ליאסר אבו שבאב את ההזדמנות להימלט מהכלא, לחזור להנהיג את הפלג החמולתי ולשקם את המיליציה החמושה. במציאות שנוצרה ובשל יריבות היסטורית עם חמאס, בחרה החמולה לזנוח את הקואופטציה הכפויה של חמאס ולנצל את הריק הביטחוני כדי להרחיב את מוטת שליטתה ולהשתלט על חלוקת הסיוע ההומניטרי, תוך הישענות על צה״ל ושיתוף פעולה איתו. מחולל משבש המערכת החיצוני התברר באותה העת כחזק ומשמעותי יותר ממחולל השלטון המרכזי של חמאס.

ואולם אף שחמאס איבד את אחיזתו במרחב רפיח, שהשליטה בו נחשבה בעיניו לנכס אסטרטגי בשל רשת מנהרות ההברחה ששימשה כצינור חמצן, מעבר רפיח כשער יציאה לעולם ומעבר כרם שלום כמעבר הסחורות המרכזי, הוא עדיין נכח במרחב וניצל כל הפוגה והזדמנות כדי לנסות להשיב לעצמו את מעמדו ואת כוחו. אחת מהמטרות העיקריות שהציב לעצמו הייתה פגיעה בחמולות כדוגמת חמולת אבו שבאב, שהתבססותה במרחב והתחזקות המיליציה החמושה שלה התגבשו לכדי איום משמעותי על שלטונו לא רק במרחב רפיח אלא בכל הרצועה, בידיעה שאת מה שהצליחה לעשות חמולת אבו שבאב תבקשנה להשיג גם חמולות אחרות באזורים אחרים ברצועת עזה.

לפיכך הכריז חמאס על יאסר אבו שבאב וארגונו כבוגדים, קרא לו להסגיר עצמו, איים להוציאו להורג אם לא יסגיר את עצמו והפעיל נגד החמולה אלימות קיצונית. החמולה מצאה עצמה תחת לחץ קיצוני של חמאס, נקלעה לדינמיקה של המתח או ההתנגשות שבין שני וקטורים עצימים (מחוללים, במונחי המודל) והפכה לפגיעה ונרדפת, כאשר שלטון חמאס נאבק על שרידותו ומוכן להפעיל אלימות קיצונית נגד כל קריאת תיגר פנימית.[47]

47. Neumann, ״Israel׳s ׳Tribal׳ Approach in Gaza״.

חמולת בכר: היעדר כוח חמוש ואובדן נכסים כלכליים

חמולת בכר, המזוהה היסטורית עם העיר עזה, היא דוגמה לחמולה שמשאביה הכלכליים (רכיב של המחולל החמולתי, במונחי המודל) נשענו כמעט לחלוטין על בעלות על אמצעי ייצור בענף הדיג והסחר הימי הזעיר. בתקופת הממשל הצבאי הישראלי ובימי שלטון הרשות הפלסטינית השכילה החמולה לתרגם את העושר והנכסים הכלכליים להון חברתי רחב ולמשוקעות ציבורית, תוך שהיא מספקת עוגן תעסוקתי לאלפי אזרחים ונמנעת בקפידה מזיהוי אידיאולוגי או מעימותים בעלי אופי פוליטי ולאומי. אסטרטגיה מחושבת זו של בניית כלכלה אזרחית והימנעות ממיליטריזציה של החמולה אפשרה לה לשגשג ולצלוח גם את חילופי השלטון האלימים עם השתלטות חמאס, שכן היא לא נתפסה כאיום פוליטי או צבאי על השלטון החדש.

ואולם היעדר כוח חמוש והישענות בלעדית על תשתית כלכלית הממוקדת בתחום אחד הפכו את חמולת בכר לפגיעה ביותר עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל. פעילותו העצימה של צה"ל הובילה להרס מוחלט של תשתיות נמל הדיג בעזה ולהטלת הגבלות תנועה ימיות הרמטיות, ולכן ריסקה באחת את התשתית הכלכלית של החמולה.[48] במונחי המודל המשולש, אובדן העצמאות והנכסים הכלכליים החליש מאוד את המחולל החמולתי. החמולה הפכה מפטרון הנהנה מיוקרה חברתית, המספק תעסוקה לחסרי קרקע, לקהילה נזקקת התלויה בעצמה בסיוע חיצוני. בהיעדר מיליציה חמושה – כוח צבאי, נחשפה החמולה לסיכון חמור כאשר הממסד הישראלי ניסה לרתום אותה ליוזמות של בועות הומניטריות, מה שנתפס בעיני חמאס כשיתוף פעולה עם האויב ואיום על שלטונו.

בדינמיקה זו של התנגשות בין המחוללים ובהיעדר יכולת צבאית להגן על עצמה, נאלצה חמולת בכר לבחור באסטרטגיה של הישרדות ונסיגה פוליטית. החמולה נמנעה משיתוף פעולה עם היוזמות הישראליות וקיבלה בהכנעה את מרותו של חמאס, תוך ויתור על ניסיונות לביסוס אוטונומיה תפקודית, כדי להימנע מעימות אלים עימו. משמעותה של בחירה אסטרטגית זו הייתה הבטחת השרידות הפיזית של החמולה, אך במחיר של שחיקה ואובדן מעמדה החברתי והפוליטי. במונחי המודל, חולשת המחולל החמולתי העצימה את המתח שאליו נקלעה החמולה בהתנגשות בין וקטור המחולל השני – שלטון חמאס, לבין וקטור המחולל השלישי – הגורם המשבש החיצוני למערכת, צה"ל. במקרה זה מתחדדת עוד יותר התובנה לגבי יחסי הגומלין בין המחוללים וההשפעות ההדדיות שלהם.

48 גישה, "המלחמה נגד ייצור המזון".

חמולת אל־מג׳אידה: פיצול פנימי ושחיקת המעמד הפוליטי מול חמאס

מעמדה של חמולת אל־מג׳אידה באזור ח׳אן יונס נגזר בעבר מגודלה. החמולה מייצגת דגם של חמולה מפוצלת, כאשר חלק ממנה היה מזוהה עם הרשות הפלסטינית ואף משולב במנגנוני הביטחון שלה (עבד א־ראזק אל־מג׳אידה היה מפקד כוחות הביטחון הלאומי הפלסטיני ברצועת עזה, ובהמשך אף של כל המנגנון כולל באיו״ש בתקופת הרשות, דבר שהקנה למשפחה מוקד כוח משמעותי), וחלק אחר מזוהה עם חמאס. למעשה מדובר בחמולה גדולה אך עם רמת לכידות נמוכה או שבירה. אך למרות הפיצול זיהתה החמולה את הריק השלטוני ואת חולשת חמאס שנוצרו בשל מלחמת חרבות ברזל ובמהלכה, וניצלה אותו לצורך הבטחת ביטחונה, יציבות באזורי מחייתה והרחבת האוטונומיה החמולתית. ואכן, החמולה החלה לנהל את הסדר האזרחי המקומי ולהסדיר את חלוקת הסיוע ההומניטרי במרחבה.

מהלכיה של החמולה חיזקו את מעמדה (את המחולל החמולתי, במונחי המודל) ופלג של החמולה אף הקים מיליציה צבאית כחלק מהתארגנות המכונה פרויקט עזה החדשה (New Gaza), בהנהגתו של חוסאם אל־אסטל. מיליציה זו נתמכה על ידי צה״ל וזכתה לסיוע שלו, שכלל בין היתר גיבוי אווירי ישיר בעימותים עם פעילי חמאס, וכן הכנסת ציוד ואספקה בשל שיתוף הפעולה המקומי בין החמולה לבין צה״ל.[49] אלא שהתחזקותה של החמולה והמיליציה שהפעילה בחסות שיתוף פעולה עם צה״ל נתפסו מייד על ידי חמאס כקריאת תיגר חמורה ואיום ישיר על מעמדו כשלטון מרכזי. כמו במקרים אחרים חמאס לא היסס לנצל כל הזדמנות כדי לדכא באלימות את עצמאות החמולה. בפברואר 2026 יצאו מנגנוני ביטחון הפנים של הארגון למסע נקמה ברוטלי, דרשו את הסגרתם של עשרות מבני החמולה והפעילו עינויים שיטתיים ומחרידים במתקני חקירה כדי לשבור את רוחם.[50]

מול מציאות אלימה זו, ובהיעדר לכידות פנימית מוצקה שעשויה הייתה לגבות את המהלך עד תום, נאלצה חמולת אל־מג׳אידה לגבש אסטרטגיית פעולה של הישרדות מפוצלת. בניגוד לחמולת בכר, שהייתה חסרת מגן צבאי ונכנעה מראש, חמולת אל־מג׳אידה אומנם החזיקה בכוח חמוש, אך קווי השבר הפנימיים שלה עמדו לה לרועץ. מול הדיכוי האכזרי, פלגים מסוימים בתוך החמולה בחרו באסטרטגיה של התקפלות ונסיגה פוליטית תוך ניתוק מגע מפרויקט עזה החדשה, כדי למנוע את חיסולם הפיזי על ידי חמאס.

49 Nurit Yohanan, ״Leader of armed Gazan group claims it foiled Hamas attack with IDF assistance,״ The Times of Israel, October 3, 2025.

50 ״Hamas-linked unit intensifies crackdown on collaborator cells in Gaza,״ Middle East Online, February 2, 2026.

מנגד, הפלג החמוש הגביר את הישענותו הטקטית על הגורם המשבש החיצוני (צה״ל) כמשענת הישרדותית אחרונה.

ואולם הפיצול באסטרטגיית התגובה רוקן מתוכן את עוצמת המחולל החמולתי. המקרה של חמולת אל־מג׳אידה ממחיש כי כוח צבאי (מיליציה) המגובה על ידי כוח חיצוני אינו מספיק כדי לשמר עצמאות לאורך זמן, כאשר הוא חסר לכידות חברתית ומשאבים פנימיים מגובשים. היכולות הצבאיות של חמאס גדולות ומשמעותיות מאלה של כל חמולה בנפרד, ואף של כמה מהן יחדיו. נדרשת כאן התלכדות של חמולות רבות כדי שתוכל להוות איום אמיתי על חמאס בשדה הצבאי. בסופו של דבר, הקרע הפנימי והלחץ העצום מצד וקטור השלטון המרכזי הובילו לשבירת המיליציה. החמולה נאלצה לזנוח את היומרה לאוטונומיה תפקודית ולניהול הסדר האזרחי במרחב ח׳אן יונס, מה שהוביל לאובדן נכסיה הפוליטיים, לפירוק התארגנותה הצבאית, ולשחיקה דרמטית במעמדה הציבורי מול שלטון חמאס.

תיקוף המודל המשולש

ניתוח מקרי הבוחן במונחי המודל שהוצע מתקף את הגיון המודל בהתייחס להשפעת כל אחד משלושת המחוללים על מעמדה של החמולה, על יחסי הגומלין בין המחוללים ועל הדינמיקה שנוצרת עקב התנגשות או מתח בין המחוללים, המשפיעה בתורה על אסטרטגיית הפעולה הנבחרת של החמולה. במקרים של חולשת המחולל החמולתי (משאבי החמולה), כמו במקרים של קושי בהתמודדות של החמולה עם דינמיקה המתפתחת כתוצאה מהתנגשות בין המחולל השני (השלטון המרכזי) לבין המחולל השלישי (התערבות גורם חיצוני – צה״ל), ויתרו החמולות על הניסיון לבסס אוטונומיה תפקודית וגיאוגרפית ונסוגו מפני עימות עם חמאס כשהן מקבלות את מרותו בהכנעה, וברוב המקרים, לאחר ששילמו מחיר דמים כבד שגבתה האלימות שהפעילה נגדן חמאס. החמולות שבחרו בדרך הפעולה הזו כאסטרטגיה הישרדותית נחלשו ואיבדו את מעמדן החברתי והפוליטי.[51]

ניתוח מקרי הבוחן באמצעות המודל המשולש מלמד שמעמדה ועוצמתה של חמולה לעולם אינם נגזרים ממשאביה הפנימיים בלבד (המחולל החמולתי). קביעה זו נכונה שבעתיים כשמדובר בעת מלחמה, שבה נוסף מחולל שלישי המשפיע על המערכת. במציאות של

51 Noam Lehmann, ״Anti-Hamas Activist Accuses Group of Torturing Members of Khan Younis Clan Amid Post-Ceasefire Crackdown,״ The Times of Israel, December 16, 2025.

מלחמה, מעמד החמולה ועוצמתה הם תוצר של חיכוך מתמשך בין שלושת מחוללי המודל: המחולל החמולתי, מחולל השלטון המרכזי ומחולל משבש המערכת החיצוני.

הניתוח ההשוואתי חושף פרדוקס מובנה באסטרטגיית צבירת הכוח החמולתית (המחולל החמולתי). בעוד שבתקופות של ריק שלטוני או תחת שלטון מרכזי מכיל כדוגמת הרשות הפלסטינית, בניית מיליציות חמושות והישענות על כלכלת צללים העצימו את מעמדן והשפעתן של חמולות, הרי שעם שינוי בשלטון המרכזי (השתלטות חמאס על הרצועה) ועלייתו של זה המבקש לבסס את המונופול על הפעלת הכוח ואת השליטה במרחב ובאוכלוסייה, ואשר בוחר לשם כך להפעיל אסטרטגיית דיכוי של החמולות, הפכו הנכסים ומקורות העוצמה של החמולות לאיום חמור, עד כדי איום קיומי עליהן.

מנגד, חמולות שבחרו בנתיב המיליטריזציה ובהפעלת המיליציות לצורך ביסוס אחיזתן בטריטוריה החמולתית, באכיפת חוק וסדר בה וגם בהשתלטות על הספקת הסיוע ההומניטרי תוך שיתוף פעולה עם צה"ל (מחולל משבש המערכת החיצוני), נקלעו לדינמיקה של המתח שנוצר כתוצאה מתפיסת האיום של חמאס על שלטונה. לצד חמולות כדוגמת חמולת אבו שבאב, שבחרו לדבוק בשיתוף הפעולה עם צה"ל, לשמר את עצמאותן ולהמשיך ולהתנגד לחמאס במופגן, גם במחיר עימותים אלימים עם חמאס, היו חמולות שלא הצליחו לתמרן ולהתמודד עם אותה דינמיקת מתח שהתפתחה והתעצמה, ובחרו בכניעה לחמאס ובקבלת מרותו השלטונית. האסטרטגיה שנבחרה על ידי כל חמולה היא נגזרת של עוצמת המחוללים ומאפייני האינטראקציה ביניהם.

המודל המשולש מסייע להבין כי במרחב הנתון להשפעתם של שלושת המחוללים, השפעה חמולתית אמיתית וארוכת טווח אינה נגזרת מגודל המיליציה הצבאית של החמולה ומעוצמתה הכלכלית, אלא מיכולתה לתמרן בדינמיקת החיכוך שנוצרת בין שלושת המחוללים, לזהות את נקודות שיווי המשקל המשתנות בדינמיקת החיכוך ביניהם ולנצל הזדמנויות לשימור עוצמת המחולל החמולתי וחיזוקו.

סיכום

בפרק זה סקרנו את מנגנוני ההישרדות, שימור המעמד וההשפעה של החמולות הפלסטיניות למול השלטון המרכזי לאורך השנים, תוך תיקוף מודל תאורטי באמצעות שישה מקרי בוחן. הממצאים מדגישים כי החמולות מתפקדות כשחקניות רציונליות־אסטרטגיות הפועלות מתוך היגיון הישרדותי עמוק, עובדה שבלטה במיוחד במלחמת חרבות ברזל. כאשר מערכת

הביטחון הישראלית ניסתה לרתום אותן לניהול בועות הומניטריות כדי לערער את משילות חמאס, נתקלו החמולות באלימות קשה ובחיסולים מצד שאריות מנגנוני ביטחון הפנים של הארגון, שהוכיח נכונות אכזרית לנטרל כל אלטרנטיבה שלטונית מקומית.

לאור זאת, המציאות הנוכחית מתאפיינת בקיבעון מבני: הפחד מהאיום הכופה של חמאס מאלץ את החמולות לבחור באסטרטגיה מתגוננת של התנערות מוחלטת ממעורבות שלטונית. המסקנה המרכזית העולה מהמודל והמקרים שנדונו היא שכל יוזמה עתידית לרתימת הכוח החמולתי כבסיס למשילות אזרחית ביום שאחרי מחייבת יצירת סביבה ביטחונית סטרילית. ללא הכרעה מוחלטת של יכולת הסיכול של חמאס והענקת מטריית הגנה פיזית מהימנה לגורמים המקומיים, החמולות יעדיפו תמיד את הישרדותן על פני חזון פוליטי שיעמיד אותן בסכנת חיים.

פרק חמישי:
תרחישים בראי המודל המשולש והאינטרסים הישראליים

לשם הערכת התפתחותה של המערכת הפוליטית, הביטחונית והחברתית ברצועת עזה ביום שאחרי והשפעתן של ההתפתחויות על מעמד החמולות והתנהלותן מול השלטון המרכזי, בחרנו להשתמש במתודולוגיה של תכנון תרחישים.[1] סביבת הפעולה ברצועת עזה מתאפיינת ברמת אי־ודאות גבוהה, הנובעת מהתנגשות בין מספר משתנים הפועלים במקביל: התמשכות הפעילות של צה״ל, שרידותם ומידת אחיזתם של המנגנונים השלטוניים והביטחוניים של חמאס באזורים שונים, מעורבות גוברת של הקהילה הבינלאומית בהובלת ארצות הברית והעולם הערבי המתון (מועצת השלום ותוכנית 20 הנקודות), וכן מציאות הומניטרית קשה ומורכבת, שייתכן כי היא מובילה לתמורות במבנה החברתי הפנימי הפלסטיני, כאשר תפקידן ומעמדן חשובים יותר ככל שהריק השלטוני והכאוס החברתי גדולים יותר.

תכנון תרחישים הוא כלי אנליטי חיוני המאפשר למפות ולנתח מנעד רחב של אפשרויות ברמות סבירות שונות, מאלץ חשיבה מעבר למגבלות תפיסות קיימות ומניח בסיס להיערכות מבעוד מועד ובאופן מושכל לכל התפתחות. התרחישים בהקשר של מחקר זה מוצגים ומנותחים בהתייחס לאופן שילובן של החמולות בכל תרחיש על בסיס הבנה מעמיקה יותר של מעמדן והשפעתן. בפרק זה נבחנים ארבעה תרחישים מרכזיים:

- התרחיש הראשון – **המשך המצב הקיים**, חלוקה בפועל של רצועת עזה (הקו הצהוב) בין המזרח שבשליטת צה״ל לבין המערב שבשליטת חמאס, שלא פורק מנשקו, התשה מתמשכת, היעדר הכרעה מדינית וביזור הכוח בשטח.
- התרחיש השני – **כיבוש ישראלי מלא של הרצועה** לצורך פירוק חמאס ופירוז הרצועה, שמשמעותו ממשל צבאי, גם אם לפרק זמן מוגבל.
- התרחיש השלישי – **מימוש חלקי של תוכנית 20 הנקודות של הנשיא טראמפ**, הסדרה דיפרנציאלית וחלוקה גיאוגרפית של הרצועה בין אזורים מפורזים בניהול בינלאומי לבין אזורים הנותרים תחת השפעת חמאס, שלא פורק מנשקו.

1 מחקר זה אינו עוסק בשאלת התרחיש הנכון או העדיף לרצועת עזה, אלא מתמקד במקומן של החמולות ובאופן שילובן בכל אחד מהתרחישים, לצד הצגת המענה של כל אחד מהתרחישים לאינטרסים הישראליים החיוניים, להבנתנו.

- התרחיש הרביעי – **מימוש מלא של תוכנית 20 הנקודות**, הסדרה מדינית כוללת, פירוז מלא של הרצועה לאחר פירוק חמאס מנשקו והפעלת מנגנוני ניהול אזרחי וביטחוני בינלאומיים ופלסטיניים במתווה התוכנית.

לצורך ניתוח השפעת כל אחד מהתרחישים על מעמד החמולות והשפעתן, ועל יחסי הגומלין האפשריים או הצפויים בין החמולות לבין השלטון המרכזי, כתשתית להמלצות בדבר אופן שילובן של החמולות בכל אחד מהתרחישים והסתייעות בהן לצורך ייצוב המערכת, נסתייע במודל המשולש שהוצג בפרק הקודם. מודל תאורטי זה בוחן את הדינמיקה, את יחסי הגומלין ואת עוצמת המתח בין שלושה מחוללים (Drivers) עיקריים, המעצבים את מעמד החמולות בסדר החברתי ואת השפעתן במרחב העזתי ועליו.

לאחר בחינת התרחישים וניתוחם הם ייבחנו לאור האינטרסים האסטרטגיים של ישראל. בחינה זו תוביל לדירוג מנומק של התרחישים, מן הבעייתי והמסוכן ביותר ועד למיטבי והמועדף, בהתייחס למימוש האינטרסים הישראליים. בפרק הסיכום וההמלצות נתייחס לשאלה: האם נכון לשלב את החמולות במערך האזרחי והביטחוני העתידי כחלק מהמענה לאינטרסים הישראליים, וכיצד נכון יהיה לעשות זאת תוך מזעור סיכונים ומקסום תועלות?

תיאור וניתוח התרחישים לאור המודל המשולש

תרחיש 1: המשך המצב הקיים

בתרחיש של מציאות סטטוס קוו עיקש ולא מכוח הסדר, המאופיין בהיעדר פריצת דרך מדינית וללא הפסקת אש יציבה, מדובר למעשה במלחמת התשה. צה״ל נמנע מכיבוש מלא ורציף של כלל הרצועה אך שומר על אחיזה איתנה בכמחציתה לאורך הקו הצהוב, שהופך לקו הגבול הלכה למעשה, ובנקודות מפתח אסטרטגיות דוגמת מסדרון נצרים המבתר את הרצועה, וציר פילדלפי בגבול מצרים. ממרחב השליטה הזה פועל הצבא לסיכול ניסיונות הברחה ממצרים ואליה וחדירה של חמאס לכיוון הגבול הישראלי, ומבצע פשיטות צבאיות נקודתיות ומבצעים ממוקדים על בסיס מודיעין לסיכול טרור.

מנגד, חמאס ממשיך לתפקד כשלטון מרכזי בשטח המערבי של רצועת עזה שבשליטתו, ופועל לחיזוק משילותו לצד מאמצי התעצמות צבאית. את המאבק נגד ישראל וצה״ל הוא מנהל במישור המדיני והתודעתי, כאשר בממד הצבאי הוא פועל במתכונת של לוחמת גרילה לאורך הקו הצהוב ובמאמץ לחדור אותו.

המציאות ההומניטרית ברצועת עזה ממשיכה להיות קשה, לא מתנהל תהליך שיקום וחמאס נאלץ להפעיל אלימות נגד כיסי התנגדות ובכללם חמולות. מציאות כזו מתאפיינת בשבריריות ועלולה להתדרדר לאנרכיה ולכאוס עד כדי "סומליזציה" של השטח. אזורים מסוימים מתנהלים בפועל כמובלעות עצמאיות בשליטתן של מיליציות מקומיות או כנופיות חמולתיות, אשר מבססות כלכלת מלחמה הנשענת על שוד משאיות סיוע, גביית דמי חסות והברחות סחורות המזינות שוק שחור משגשג, בצל עימותים אלימים מתמשכים עם חמאס, המנסה לבסס את שליטתו.

תרחיש 2: כיבוש הרצועה לצורך פירוק חמאס ופירוז הרצועה

כתוצאה מהסלמה ביטחונית או מאי־התקדמות במימוש תוכנית 20 הנקודות וסירוב עיקש של חמאס להתפרק מנשקו, לצד המשך מאמצי ההתעצמות הצבאית שלו, ממשלת ישראל מקבלת החלטה לכבוש את רצועת עזה ולהחיל עליה ממשל צבאי ישראלי עד פירוק חמאס כישות שלטונית וצבאית, ולהביא לפירוז מלא של הרצועה. המהלך יכול להיות חד־צדדי של ישראל כתוצאה מהסלמה ביטחונית, או מהלך ישראלי המתואם עם ארצות הברית ומגובה על ידה, בעקבות ההבנה שלא ניתן יהיה להתקדם במימוש תוכנית 20 הנקודות ללא פירוק חמאס מנשקו ופירוז הרצועה, ובהתחשב בהבנה שאין גורם אחר זולת צה"ל שיוכל לבצע זאת. משמעותו של התרחיש היא קבלת אחריות ישראלית על ניהול השטח והאוכלוסייה תחת ממשל צבאי עד הכשרת התנאים להעברת האחריות באופן הדרגתי ומבוקר לממשלת הטכנוקרטים, כוחות ביטחון פלסטיניים וכוח הייצוב הבינלאומי (ISF).

תרחיש 3: מימוש חלקי של תוכנית 20 הנקודות של טראמפ

מהותו של תרחיש זה היא הדינמיקה שנוצרת מן המתח בין מציאות של תהליך שיקום בחלק מרצועת עזה שאינו נשלט על ידי חמאס לבין היעדר תהליך שיקום בחלק הנשלט על ידי חמאס. תהליך שיקום ובניית מציאות אלטרנטיבית בחלק שאינו נשלט על ידי חמאס מאתגר את שלטון חמאס ויציבותו, בשל יצירת אלטרנטיבה מבטיחה וחיובית יותר עבור תושבי רצועת עזה. ההנחה היא שרבים מהם הנמצאים בשטח שתחת שליטת חמאס יבקשו לעבור לחלק שאינו נשלט על ידי חמאס, כדי לשפר את מציאות חייהם ולממש סיכוי לשיקום.

תרחיש זה משקף את ההיגיון שבדינמיקת שינוי, היוצרת עבור תושבי הרצועה אלטרנטיבה מפתה יותר מזו שבשטח בשליטת חמאס, ושיהיה בה כדי להחליש את חמאס וליצור את התנאים להרחבת התוכנית לשטחים נוספים עד למימושה המלא בכל שטח הרצועה.

הנחת העבודה בתרחיש זה היא שהאינטרס הברור של חמאס הוא בכישלון התוכנית, ולפיכך יפעל להכשילה ויקשה על אזרחים בשטח שבשליטתו לעזוב את השטח לשטחים שבהם החל יישום התוכנית.

התרחיש של מימוש חלקי נשען על סעיף 17 של התוכנית, הקובע כי במקרה של סירוב חמאס להתפרק מהנשק התוכנית תיושם באופן דיפרנציאלי – רק באזורים מפורזים ונקיים מטרור – שבהם השלים צה״ל טיהור עמוק ויסודי, ממזרח לקו הצהוב (קו נסיגת צה״ל) והם נתונים לשליטתו. התוכנית תבוצע באופן הדרגתי ומבוקר, כאשר צה״ל ייסוג מכל תא שטח שיועבר לאחריות ניהולה של ממשלת הטכנוקרטים (NCAG), בסיוע כוח הייצוב הבינלאומי ובהכוונת מועצת השלום.

תרחיש 4: מימוש מלא של תוכנית 20 הנקודות של טראמפ

בתרחיש זה תוכנית 20 הנקודות של הנשיא טראמפ מיושמת במלואה. יישום התוכנית מתאפשר לאחר פירוק חמאס כישות צבאית ושלטונית ומשהוכרז על רצועת עזה כשטח מפורז, או השלמת עיקרי תהליך הפירוז והכשרת התנאים לסיומו באחריות כוח הייצוב הבינלאומי. ממשלת הטכנוקרטים מקבלת אחריות על הניהול האזרחי של רצועת עזה, כשלרשותה כוחות ביטחון פלסטיניים מאומנים לצורך אכיפת חוק וסדר וביטחון פנים, בסיוע כוח הייצוב הבינלאומי ובהכוונת הועדה הלאומית לניהול עזה (NCAG). צה״ל נערך מחדש בשטח הפרימטר הביטחוני ובכלל זה ציר פילדלפי, כאשר מעבר רפיח חוזר לפעילות מלאה בפיקוח כוח משקיפים בינלאומי ובשקיפות לצד הישראלי, על בסיס טכנולוגיה המאפשרת ניטור אפקטיבי של תנועות אדם וסחורה.

ניתוח חלופות השליטה בראי התרחיש האופטימלי (מימוש מלא של תוכנית טראמפ)

תרחיש המימוש המלא של תוכנית 20 הנקודות של טראמפ (תרחיש 4) הוא האופטימלי מבחינת האינטרסים הישראליים. תוכנית זו שואפת להביא למצב שבו מונופול הכוח מרוכז בידי מסגרת־על פלסטינית מרכזית, והעיקרון ׳רשות אחת, חוק אחד, נשק אחד׳ נאכף במלואו. בחינת חלופות הכוח השונות ליישום אזרחי ביום שאחרי מעלה את התמונה הבאה:

1. **שלטון מרכזי (NCAG)**: היתרון הבולט הוא קיומה של כתובת מדינית אחת שזוכה ללגיטימיות בינלאומית ויש לה יכולת עקרונית להפעיל מנגנוני ביטחון, משפט ותקצוב.

החיסרון טמון בהיעדר לגיטימיות מספקת בעזה, בחשד הציבורי כלפיה ובסיכון שחמאס יציג אותה ככוח שהוצנח "על כידוני ישראל".

2. **רשויות מוניציפליות**: כוח ניהולי לרשויות המקומיות הוא כנראה המודל הנוח והפרגמטי ביותר לישראל מבחינת ניהול אזרחי. זהו דרג שלטוני מקומי, פחות אידיאולוגי ויותר שירותי, המתמקד באספקת צורכי האוכלוסייה ובשיקום. מודל זה עשוי גם להפחית את התנגדות חמאס, אם מועסקים ישולבו במנגנוני הרשויות על בסיס מקצועי־טכנוקרטי ולא על בסיס שיוך ארגוני.
3. **החמולות**: מתן כוח לחמולות אומנם עשוי לאפשר השפעה מיידית בשטח (דרך סולחות, אבטחת שכונות, חלוקת סיוע ותיווך מול האוכלוסייה), אך ההשלכות השליליות של מודל זה חמורות. החמולות מפוצלות, חסרות לגיטימיות כלל־פלסטינית להנהגה רחבה ועלולות להפוך למוקדי פרוטקשן, הברחות ושליטה בסיוע. חשוב בהקשר זה להבחין בין החמולות כמבנה חברתי לבין בעלי שם ומעמד מתוך החמולות, שיכולים להוביל את המערכת בשל קשריהם הפוליטיים, מעמדם הציבורי האישי, עוצמתם הכלכלית והאהדה שהם זוכים לה ברחוב העזתי. אלו יכולים לנבוע בין היתר גם ממעמדה החזק של חמולה מסוימת, וכשהחמולה היא משענת יסוד.

סיכום ומודל עדיף: מיקוד העשייה למול החמולות מחייב זהירות רבה. המודל העדיף לישראל, המשתלב עם מימוש תוכנית טראמפ, הוא ריבונות/מסגרת־על פלסטינית (NCAG), או רשות פלסטינית מותאמת (לאחר ביצוע הרפורמות המתחייבות, נטולת חמאס, הנשענת על ביזור ביצועי לרשויות המקומיות).

במציאות אופטימלית כזו יש הכרח בפירוק כל החמולות והמיליציות המשפחתיות מנשקן לחלוטין. מדובר במאמץ מורכב, מכיוון שהנשק הוא חלק מהדנ"א של החמולות וערובה לביטחונן, גם ואולי בעיקר אל מול חמולות אחרות. לכן מתחייבת הבחנה בין החמולות לבין המיליציות החמושות, כשהדגש בשלבים הראשונים צריך להיות על פירוקן, אם כי מהלך זה יוכל להתבצע רק לאחר פירוק חמאס מנשקו. רק כך ניתן יהיה לקדם שילוב מבוקר ואזרחי של החמולות בשלטון המרכזי ובשלוחותיו בשלטון המקומי. שילוב זה צריך להישאר ברמת התיווך, האכיפה הקהילתית והייצוג החברתי בלבד, בלי לאפשר להן להחזיק בכוח צבאי או לאתגר את מונופול המדינה על האלימות.

הגדרת האינטרסים הישראליים האסטרטגיים ברצועת עזה

האינטרסים הישראליים, אשר התגבשו והתבהרו במהלך חודשי מלחמת חרבות ברזל ובדיונים בשאלת היום שאחרי, הם למעשה המצפן האסטרטגי שלאורו נדרש לבחון כל התפתחות עתידית.

האינטרס הראשון – פירוק מוחלט של שלטון חמאס ופירוז רצועת עזה. מטרה אסטרטגית זו כוללת את שלילת כלל היכולות הצבאיות, השלטוניות והארגוניות של חמאס ושל ארגוני הטרור הנוספים הפועלים ברצועה, דוגמת הג׳האד האסלאמי והשלוחות הסלפיות־ג׳האדיסטיות. האינטרס הישראלי מחייב מניעה מוחלטת של שיקומו הצבאי והאזרחי של חמאס, פירוק שיטתי של תשתיות ייצור אמצעי לחימה, הרס מוחלט של מערך המנהרות התת־קרקעיות ומניעה הרמטית של שילוב פעילים ממנגנוני הביטחון של חמאס במנגנוני הביטחון הפלסטיניים שעתידים לקום ברצועת עזה. פירוז הרצועה מוגדר כתנאי הכרחי למניעת הישנותן של מתקפות טרור דוגמת 7 באוקטובר.

האינטרס השני – הבטחת ביטחון ארוך טווח ומניעת איומים עתידיים. על ישראל להבטיח מציאות ביטחונית יציבה ובת־קיימא, שתאפשר את שיקומם המלא של יישובי הנגב המערבי, חזרת התושבים לשגרת חייהם בתחושת ביטחון והמשך פיתוחו של חבל הארץ הזה. מימוש אינטרס זה מחייב שליטה מהודקת על מרחב הגבול, כולל ציר פילדלפי ובקרה הדוקה על תנועת סחורות ואנשים במעבר רפיח, באמצעות פרימטר ביטחוני אפקטיבי בצד הפלסטיני של הגבול, תיאום ושיתוף פעולה ביטחוני הדוקים עם מנגנוני הביטחון הפלסטיניים וכוח הייצוב וחופש פעולה מבצעי, בהיעדר פעולה של אותם מנגנונים. המטרה היא אפשרות להסיר באופן מיידי כל איום הנשקף מרצועת עזה לעבר העורף הישראלי.

האינטרס השלישי – הסרת האחריות האזרחית הישראלית לרצועת עזה, השלמת הגיון ההתנתקות. מדינת ישראל שואפת להימנע ממצב שבו היא נגררת לניהול ישיר של החיים האזרחיים ברצועה, או נתפסת כאחראית להם מבחינת הדין הבינלאומי. ניהול חייהם של כשני מיליון אזרחים פלסטינים ברצועת עזה, על כל המשתמע מכך בהיבטי כלכלה, בריאות, חינוך ותשתיות, יהווה נטל ביטחוני, כלכלי ומדיני כבד ויעמיק את המחלוקות הפוליטיות והחברתיות בחברה הישראלית. לפיכך, האינטרס הישראלי הוא להעביר את ניהול החיים האזרחיים לידי ישות פלסטינית טכנוקרטית נטולת כוח צבאי, הנתמכת ומפוקחת על ידי מנגנונים אזוריים ובינלאומיים יציבים.

האינטרס הרביעי – ביסוס לגיטימיות בינלאומית וקידום בריתות אזוריות. שיפור מעמדה הבינלאומי של ישראל תוך צמצום הנזקים המדיניים והמשפטיים בזירה הבינלאומית

והימנעות מסנקציות, בידוד מדיני או פסקי דין חמורים בטריבונלים הבינלאומיים. כל אלו, לצד שימור הסכמי השלום עם מצרים וירדן וטיפוחם והרחבת הסכמי אברהם – הסרת הסוגיה העזתית כמכשול בפני קידום תהליכי נורמליזציה אזוריים בדגש על ערב הסעודית, המותנים גם בהצבת אופק מדיני בהתייחס לרשות הפלסטינית (תוכנית 20 הנקודות נותנת מענה לסוגיה זו בהתייחסותה לחזרת הרשות הפלסטינית לרצועת עזה לאחר ביצוע כל הרפורמות המתחייבות, ולאחר ייצוב המציאות הביטחונית והאזרחית ברצועה). כל אלו יאפשרו את צמצום השפעתן של איראן, קטר וטורקיה במרחב הפלסטיני.

מדיניות מצרים כלפי החמולות ביום שאחרי: בין רצוי אסטרטגי למצוי בשטח

מצרים בוחנת את מעמדן העתידי של החמולות ברצועת עזה, ובפרט את התבססות השבטים הבדואיים בדרומה, מבעד לפריזמה נוקשה של אינטרסים ביטחוניים: שמירה על יציבות בחצי האי סיני, פיקוח על ציר פילדלפי ומניעת זליגה של אמל"ח וטרור. בדומה למדיניותה ההיסטורית בשנות שלטונה ברצועה (1948–1967), קהיר צפויה להתנגד בתוקף לכל התארגנות פוליטית או מיסוד של מיליציות חמולתיות חמושות. מצרים תתמוך בשילוב חמולות רק במסגרת שלטונית מרכזית ויציבה (כגון רשות פלסטינית מחודשת או כוח בינלאומי), וגם אז רק כגורמי אכיפת סדר "רך" המנהלים הליכי סולחה קהילתיים (لجان إصلاح).

בהתאם לכך, מצרים מזהה באוטונומיה החמושה של שבטי הדרום – בראשם תראבין וסוארכה – איום ומטרד מובהק. שבטים אלו, המעורבים עמוקות בכלכלת ההברחות ומקיימים קשרים חוצי גבול בסיני, נתפסים כמכשול משמעותי ליציבות. עם זאת, בהיעדר הסדרה כוללת ובמציאות של ריק שלטוני נמשך, קיים פער בין הרצוי למצוי: קהיר נאלצת להתמודד בפועל עם נוכחותן של מיליציות חמושות לאורך הגבול (דוגמת הכוחות העממיים של התראבין) ולהתנהל מולן בתיאום טקטי מחוסר ברירה. למרות שיתוף הפעולה אד הוק, מצרים מסתייגת מאוד ממציאות זו ותפעל לפירוק המיליציות החמולתיות במסגרת כל מתווה אסטרטגי עתידי.

מעמד החמולות, השפעתן ומאפייני היחסים עם השלטון המרכזי בכל אחד מהתרחישים ובראי המודל המשולש

רכיבי המודל/ התרחיש	המחולל החמולתי	המחולל השלטוני	המחולל המשבש החיצוני	הערכה כללית לגבי מעמד והשפעה	יחסי הגומלין עם השלטון המרכזי
סטטוס קוו	התעצמות מיליציונית על בסיס "כלכלת מחסור" ואגירת נשק. פיצול לכנופיות על בסיס קרבת דם ללא הנהגה משותפת, תוך התמקדות בצורכי הישרדות והגנה על אזורן. בשטח שבשליטת חמאס החמולות סרות למרותו.	חמאס מצמצם שירותים אזרחיים כדי להפנות את רוב משאביו ל"כלכלה צבאית" (העדפת צורכי ההישרדות והלחימה של ארגונו על פני צורכי האוכלוסייה). עם זאת הוא נאבק באלימות קשה, ציד חשודים והוצאות להורג נגד כל חמולה שמנסה לשמש חלופה אזרחית, כדי לשמר את המונופול שלו.	צה"ל שולט במסדרונות ומבצע פשיטות סיכול, אך נמנע מניהול אזרחי. מתקיים שיתוף פעולה טקטי, נקודתי ושברירי/ מקוטע עם חמולות נבחרות.	"סומליזציה": החמולות חזקות ברמה המקומית (שולטות בשכונה/ במוקד החלוקה), אך שבריריות מול העוצמה הצבאית המאורגנת של חמאס וכוונות החיסול שלו. הן כלואות במתח שבין הצורך בסיוע מצה"ל לבין איומי חמאס.	עוינות וחיכוך אלים עם חמאס מצד חמולות המתנגדות לחמאס, לצד ניסיונות התבדלות של חמולות אחרות. מנגד, במזרח מתקיים לעיתים שיתוף פעולה טקטי מוגבל וחשאי של חלק מהחמולות עם צה"ל.
כיבוש (ממשל צבאי)	פירוק מוחלט מנשק. מעבר מהישענות על כוח צבאי למינוף הון חברתי ומעמד מסורתי. החמולות חוזרות לתפקידן ההיסטורי כגורם התיווך המרכזי בניהול חיי הקהילה מול השלטון.	הממשל הצבאי הישראלי הופך לשלטון המרכזי, האחראי לביטחון לצד ניהול חיי היום־יום של כל תושבי הרצועה. הממשל הצבאי ינסה לקדם תהליכי קואופטציה והאצלת סמכויות לחמולות. שרידי חמאס במחתרת מנסים לסכל זאת על ידי פגיעה בראשי חמולות המזוהים כמשתפי פעולה.	בתרחיש זה ישנה התלכדות בין השלטון המרכזי למחולל המשבש: הממשל הצבאי הישראלי הוא עצמו השיבוש העמוק ביותר של המערכת הפלסטינית והמבנה החמולתי.	חיזוק מעמד החמולות שתבחרנה לשתף פעולה עם הממשל הצבאי ותקבלנה גישה למשאבים. עם זאת, חמולות שיחששו מסטיגמת "אגודות הכפרים" ובגידה יעדיפו התבדלות והתרחקות מהממשל הצבאי.	שיתוף פעולה הדוק וקואופטציה מצד חמולות משתלבות; בדלנות והתכנסות מצד חמולות החוששות מהסטיגמה; עוינות וחיכוך אלים מצד חמולות המזוהות במובהק עם חמאס או חמולות סלפיות.

רכיבי המודל/ התרחיש	המחולל החמולתי	המחולל השלטוני	המחולל המשבש החיצוני	הערכה כללית לגבי מעמד והשפעה	יחסי הגומלין עם השלטון המרכזי
מימוש חלקי (״שתי רצועות״)	במזרח/דרום התפרקות מנשק, אך העצמה כלכלית וציבורית דרך השתלבות בשיקום. במערב, שחיקה ודיכוי, תוך אובדן נכסים והישענות על הישרדות, ובחלק מהמקרים חיכוך אלים עם חמאס.	שתי מערכות שלטוניות מקבילות: במזרח/דרום מנגנון טכנוקרטי (NCAG) שמעצים בתהליכי קואופטציה את החמולות ומעניק להן משאבים והשפעה אזרחית; במערב, שלטון חמאס שמדכא את החמולות (דה־חמוליזציה) באלימות למניעת התבססות חלופה אזרחית.	כוח ייצוב בינלאומי (ISF) מספק מעטפת אזרחית וביטחונית לחמולות במזרח/דרום. דבר זה מייתר את הצורך במיליציות חמושות מצידן ומעצים אותן כשותפות אזרחיות לגיטימיות, בעוד צה״ל מאבטח מבחוץ.	קיטוב עמוק: החמולות במזרח זוכות לשגשוג והשפעה, בעוד במערב הן נאבקות על הישרדות ונגררות לעימותים אלימים עם חמאס, שיעשה כל מאמץ למנוע מהן לעבור לדרום־מזרח הרצועה או לצמצם את מרחב המחיה והאוטונומיה שלהן במערב הרצועה.	במזרח/דרום: שיתוף פעולה, השתלבות ושותפות ממסדית. במערב ובמרחב התפר: עוינות קשה, חיכוך אלים ובדלנות תחת אימת הטרור של חמאס.
מימוש מלא	פירוז מלא (אובדן הכוח הצבאי). גידול אפשרי של ההון החברתי והכלכלי, והשתלבות בני המשפחות (מומחים ומשכילים) בכלל רמות הניהול המקומי, הוועדות הטכנוקרטיות והמערכת הכלכלית.	שלטון מקצועי־טכנוקרטי (NCAG) המעניק לחמולות מסגרת יציבה ולגיטימית לפעולה. הוא מבטל את הצורך באלימות ומאפשר להן להתחרות בגלוי על השפעה דרך קואופטציה אזרחית וחלוקת תקציבים.	כוח הייצוב הבינלאומי (ISF) שאוכף פירוז וביטחון פנים נשען על החמולות כעוגן ליציבות חברתית, מה שמעלה משמעותית את מעמדן הציבורי כשותפות להחזרת הסדר.	שדרוג מעמד ויציבות: היעדר אלימות מערכתית מאפשר לחמולות להפוך לגורם חברתי מייצב ומרכזי. השפעתן מנותבת לתחרות פוליטית וכלכלית לגיטימית על מכרזים ומשרות ניהול בשיקום הרצועה.	שיתוף פעולה נרחב עם השלטון המרכזי, השתלבות ממסדית עמוקה, ותחרות בתוך מסגרת של כללי משחק לגיטימיים.

ניתוח התרחישים במבחן האינטרסים הישראליים

התרחיש	אינטרס 1: פירוק חמאס ופירוז הרצועה	אינטרס 2: הבטחת ביטחון ארוך טווח	אינטרס 3: הסרת האחריות האזרחית	אינטרס 4: לגיטימיות בינלאומית וקידום בריתות	סיכום ודירוג איכות המענה
סטטוס קוו	**מענה בינוני:** חמאס נותר הגורם הריבוני בפועל. מתמקד ב"כלכלה צבאית" – העדפה מוחלטת של משאבים לשרידות צבאית ושלטונית על פני צורכי האוכלוסייה. מצד שני מוגבל לשטח שבשליטתו, נתון לפיקוח ישראלי וליכולת פעולה סיכולית מוגבלת.	**מענה בינוני:** מצב של התשה מתמשכת וחיכוך יום־יומי. היעדר פירוז מונע יציבות ביטחונית ומשמר את איום הטרור מהרצועה, אך מאפשר שליטה ביטחונית טובה יותר מאשר היערכות לאורך הגבול.	**מענה נמוך:** ישראל אומנם נמנעת מניהול ישיר, אך בפועל נתפסת כמי שממשיכה לשאת באחריות המוסרית והמשפטית לכאוס ההומניטרי, ללא יכולת השפעה על חלוקת הסיוע או מניעת ביזה על ידי חמאס.	**אינו נותן מענה:** היעדר פתרון ברצועת עזה והמשך הכיבוש בפועל של מחצית מהשטח הרצועה לא יאפשרו, בתנאים הקיימים היום, את הרחבת הסכמי אברהם, בדגש על נורמליזציה עם ערב הסעודית כמדינה מרכזית, ימשיכו להעיב על יחסי ישראל עם מצרים וירדן ויאפשרו דריסת רגל משמעותית יותר של טורקיה וקטר בשטח שבשליטת חמאס. סביר להניח שגם ידרבנו, בעיקר את טורקיה, להמשך המאבק בישראל בזירה האזורית והבינלאומית.	**דירוג: 2.** תרחיש כזה מוביל ללימבו אסטרטגי, שאחריתו עלולה להיות חזרה למלחמה בתנאים פחות נוחים לישראל, ונגד חמאס חזק יותר מהיום.

התרחיש	אינטרס 1: פירוק חמאס ופירוז הרצועה	אינטרס 2: הבטחת ביטחון ארוך טווח	אינטרס 3: הסרת האחריות האזרחית	אינטרס 4: לגיטימיות בינלאומית וקידום בריתות	סיכום ודירוג איכות המענה
כיבוש (ממשל צבאי)	**מענה טוב:** מאפשר פירוק שיטתי, פיזי וישיר של יכולות חמאס הצבאיות והשלטוניות ופירוז אפקטיבי של השטח.	**מענה טוב:** מבטיח חופש פעולה מבצעי מלא לצה"ל בתוך השטח ונטרול ישיר של תשתיות טרור וייצור אמל"ח. שולל איום לטווח הרחוק.	**אינו נותן מענה:** מנוגד קוטבית לאינטרס הישראלי. מטיל על ישראל עול כלכלי, מנהלי וביטחוני לניהול חייהם של שני מיליון פלסטינים, וסביר להניח שבהיעדר גיבוי של מועצת השלום גם ייגבה מחיר בזירה האזורית והבינלאומית.	**מענה נמוך:** גורר ביקורת בינלאומית חריפה, פגיעה בהסכמי אברהם וסיכון בבידוד מדיני, אלא אם מוגדר כשלב מעבר קצר בחסות קואליציה אזורית.	**דירוג: 3.** פותר את הבעיה הביטחונית במחיר של נטל אזרחי ומדיני כבד.
מימוש חלקי (שתי רצועות/ טראמפ)	**מענה בינוני:** השגת פירוז ב"אזורי השיקום" (מזרח ודרום), תוך הותרת כיסי טרור ומרחבי לחימה פעילים באזור האדום שבשליטת חמאס (מערב הרצועה).	**מענה בינוני:** מצריך החזקה קבועה של קווי בלימה (הקו הצהוב) וחיכוך מבצעי מתמיד, כדי למנוע זליגת טרור מאזורי חמאס לאזורי השיקום.	**מענה טוב**: האחריות האזרחית במרחבי השיקום מועברת לגורמים טכנוקרטיים (NCAG) ובינלאומיים, מה שמקל את הנטל על ישראל באזורים אלו.	**מענה טוב:** פתרון פרגמטי הנתפס כחלופה ריאלית. מאפשר הוכחת היתכנות של "מודל אחר" ללא חמאס, מה שמעלה את האשראי המדיני.	**דירוג: 2** (הרע במיעוטו). יוצר "איים" של יציבות חמולתית ואזרחית, המאפשרים התאוששות הדרגתית תחת מעטפת ביטחונית ישראלית ובינלאומית, אך בה בעת מזמין חיכוך גבוה עם חמאס ובין חמאס לבין תושבי הרצועה והחמולות, ומזמין לחץ על ישראל להגמיש דרישות ותנאים לצורך הרחבת התהליך.

התרחיש	אינטרס 1: פירוק חמאס ופירוז הרצועה	אינטרס 2: הבטחת ביטחון ארוך טווח	אינטרס 3: הסרת האחריות האזרחית	אינטרס 4: לגיטימיות בינלאומית וקידום בריתות	סיכום ודירוג איכות המענה
מימוש מלא (תוכנית טראמפ)	**מענה טוב:** חמאס מוחלף כליל בשלטון טכנוקרטי מקצועי. כוח הייצוב הבינלאומי (ISF) מסייע לאכיפת פירוז מוחלט ומונע את השתקמות הארגון.	**מענה טוב:** פירוק המיליציות והחלפתן בכוח שיטור לגיטימי בתמיכה ובסיוע של כוח ייצוב בינלאומי בתיאום מלא עם צה"ל מאפשר לצה"ל נסיגה לפרימטר הביטחוני, תוך שימור יציבות ביטחונית ברצועה.	**מענה טוב:** ישראל משתחררת מהנטל האזרחי. הניהול היום־יומי מבוצע על ידי ממשלת הטכנוקרטים בהנחיית ה־NCAG ובשילוב של החמולות והאליטות המקומיות.	**מענה טוב:** מעניק לישראל אשראי מדיני עצום, משפר את מעמדה הבינלאומי, מסייע להרחבת הסכמי אברהם ולבניית הציר האזורי מול איראן.	**דירוג: 1** (האופטימלי). התרחיש היחיד שמספק מענה טוב לכל האינטרסים הישראליים.

סיכום והמלצות – תפקידן האפשרי של החמולות והשתלבותן בתרחישים

בפרק זה ניתחנו את השפעתם של ארבעה תרחישים אפשריים לרצועת עזה על מעמד החמולות והשפעתן ועל יחסי הגומלין עם השלטון המרכזי, לצד ניתוח המענה של כל אחד מהתרחישים לארבעה אינטרסים אסטרטגיים מרכזיים של ישראל (פירוק חמאס ופירוז הרצועה, חופש פעולה ביטחוני וביטחון ארוך טווח, הסרת האחריות האזרחית ולגיטימיות בינלאומית). את השפעת התרחישים על מעמד החמולות והשפעתן ניתחנו בהתייחס למודל המשולש, שהוצג בפרק קודם.

בהתייחס להנחה שהחמולות נותרו לבנת יסוד במבנה החברתי של רצועת עזה, ומכאן החשיבות שבשילוב מושכל שלהן בכל תרחיש באופן שיספק את המענה המיטבי האפשרי לאינטרסים הישראליים, חשוב להבין את ההשפעה של כל אחד מהתרחישים על מעמד החמולות ועל השפעתן. הניתוח מאפשר זיהוי מדויק יותר של נקודות התורפה והחוזקה בכל הנוגע למעמד החמולות ולהשפעתן, וכן הבנה של הגיונות הדינמיקה ביחסיהן עם השלטון המרכזי ועיצוב מדיניות שתאפשר את השילוב המיטבי והמושכל של החמולות במבנה הכוח (החברתי והפוליטי) שיוצר או מעצב כל תרחיש.

באופן כללי ניתן לומר שככל שמדובר בתרחיש מורכב ובעייתי יותר בהתייחס לאיכות המענים שהוא נותן לאינטרסים הישראליים, כך עולה חשיבותן של החמולות ומערכת יחסי הגומלין שלהן עם השלטון המרכזי. הנגזרת של תובנה זו היא שככל שמדובר בתרחיש שהוא פחות יציב מבחינה ביטחונית, כך גוברת חשיבות הממד הביטחוני בשיתוף הפעולה עם החמולות. בתרחישים הפחות יציבים והיותר מאתגרים מבחינה ביטחונית, אלו שבמסגרתם חמאס אינו מתפרק או מפורק מנשקו, בהיעדר פירוז ועם יכולת של חמאס להתעצם צבאית ולבסס את משילותו בכוח הזרוע, ובכלל זה תוך הפעלת אלימות כלפי חמולות הנתפסות בעיניו כגורם סיכון המאיים על שלטונו, יצטרכו צה"ל ומנגנוני תוכנית 20 הנקודות להרחיב ולהעמיק את שיתופי הפעולה עם החמולות ואת שילובן במאמץ לייצוב הביטחוני ולדחיקת חמאס.

בהקשר זה חשוב יהיה להבין את מאפייניה הייחודיים של כל חמולה ולהתייחס לממד הגיאוגרפי־טריטוריאלי (אזורי המחיה הטבעיים של החמולות), כדי לעצב מנגנוני שיתוף פעולה על בסיס אזורי מוגבל ותחום, וכך להבטיח צמצום של פוטנציאל החיכוך בין החמולות עצמן. לעומת זאת בתרחיש הרביעי – מימוש מלא של תוכנית 20 הנקודות של טראמפ, יהיה צורך במציאת מנגנון מתאים לפירוק החמולות מנשקן, כדי להבטיח את המונופול על הפעלת הכוח ואת המשילות האפקטיבית של ממשלת הטכנוקרטים, לצד חיזוק כוחות הביטחון הפלסטיניים וצמצום סיכוני החיכוך בין חמולות חמושות לכוח הייצוב הבינלאומי.

בכל אחד מארבעת התרחישים נכון יהיה להפעיל מנגנוני קואופטציה, שיאפשרו שיתוף פעולה עם החמולות באופן המאזן בין האינטרסים הפרטיקולריים של כל חמולה לבין האינטרס הציבורי והמשילותי הרחב והכולל. **החמולות אינן יכולות להיות תחליף לשלטון מרכזי**, אבל כל שלטון מרכזי ובכל תרחיש לא יבטיח שליטה אפקטיבית ללא שיתוף פעולה עם החמולות, להוציא אלה המזוהות עם חמאס או סלפיסטיות, שתיוותרנה בחזקת אתגר משילותי וביטחוני.

לכן, כל ניסיון לשלב את החמולות בשלטון המקומי והמרכזי ובכל אחד מהתרחישים, מחייב הקפדה על הכללים הבאים:

- **סינון ביטחוני ופוליטי מחמיר**: יש לוודא כי המנגנון אינו מאפשר חדירה של חמולות המזוהות עם חמאס או תומכות בו, שכן שילובן ירוקן מתוכן את מאמץ הפירוז והחלשת הארגון.

- **העדפת לגיטימיות חברתית־אזרחית**: בחירת החמולות להשתלב במנגנוני הניהול והתיווך המקומיים מחייבת סינון קפדני שחורג משאלת הסדר הציבורי לבדה. יש לתעדף חמולות בעלות משמעת פנימית חזקה ועוגנים של כלכלה לגיטימית (מסחר וחקלאות), המפגינות יכולת מוכחת בגישור קהילתי, הרגעת מתיחויות וחלוקת משאבים יעילה. במקביל יש להדיר לחלוטין מוקדי כוח חמולתיים המבוססים על כלכלה שחורה ופרוטקשן, משפחות פשע או פלגים בעלי זיקה אידיאולוגית ומבנית לחמאס ולתנועות הסלפיות, שעלולים לנצל את התיווך האזרחי כדי להתעצם ולאתגר את מונופול הכוח.

סיכום:
מוסד החמולה – בין עוגן חברתי לאתגר פוליטי

במחקר זה נסקרו התפתחותו, מאפייניו ותפקודיו של מוסד החמולה ברצועת עזה, החל משורשיו ההיסטוריים ועד למציאות המורכבת של מלחמת חרבות ברזל. המחקר מציג ניתוח רחב היקף היסטורי, סוציולוגי ופוליטי של מוסד החמולה (חמא׳יל) ברצועת עזה, ואת ממשקיו המורכבים עם המערכת המוניציפלית הפורמלית והשלטון המרכזי הריבון. החמולה העזתית מהווה ישות פוליטית־חברתית היברידית, דינמית וורסטילית. היא מתפקדת כרשת ביטחון קיומית חיונית (Safety Net) וכמקור סמכות אלטרנטיבי המשגשג ומעצים את כוחו דווקא בעיתות משבר עמוק, ריק ריבוני, קריסת מערכות ותהפוכות משטריות אלימות. המסקנה המרכזית העולה מן הניתוח היא כי **החמולה אינה שריד מן העבר שחלף מן העולם עם המודרניזציה, אלא רכיב יסוד חיוני, גמיש ובעל כושר שרידות יוצא דופן בארכיטקטורה החברתית הפלסטינית.**

החמולה שומרת על לכידותה הפנימית העמוקה ומספקת לפרט הגנה פיזית, משפט מנהגי וערבות כלכלית במקומות שבהם השלטון המרכזי כושל או נעדר, תוך התבססות על ארבעה אדנים מסורתיים: הדיוַאן, הצַנדוק, העצַביה והמשפט המנהגי/השבטי (עוּרף וסולחה).

הטיפולוגיה החברתית והמרחבית ברצועה

המחקר משרטט מפת כוח מבוזרת המפרידה ומפלחת את האוכלוסייה לארבע קבוצות חברתיות מרכזיות, בעלות משמעות אסטרטגית שונה בהתאם למיקומן הגיאוגרפי:

1. **הבלדיה (העירונים הוותיקים)**: משפחות אליטה עירוניות ותיקות (אעיאן, כגון משפחות א־שוא ואל־ראיס במרחב רימאל ועזה) המחזיקות במבני עוצמה יציבים, בהון כלכלי וביציבות מעמדית.
2. **הפלאחים**: חקלאים בעלי קרקעות מושרשים, המרוכזים בעיקר באזורים הכפריים (כגון בית חאנון ודיר אל־בלח).
3. **המח׳ימיה (הפליטים)**: המהווים כ־70% מהאוכלוסייה ומרוכזים במחנות הצפופים (כגון ג׳באליה ושאטי). עקירתם ב־1948 החלישה את מבנה החמולה המסורתי שלהם והפכה אותם לתלויים מבנית בארגונים חיצוניים (אונר״א/חמאס), ופחות במנהיגות שבטית.

4. **השבטים הבדואיים**: מרוכזים בעיקר במרחב רפיח ובאזור הספר המזרחי. מאופיינים במבנה לוחם, לכידות גבוהה ושליטה היסטורית בנתיבי הברחה וקשרים חוצי גבול.

המודל המשולש

כדי להעריך את דינמיקת העוצמה של החמולות פותח במחקר המודל המשולש (The Triangle Model), הבוחן את כוחה של החמולה כתוצר של איזון ומשחק סכום אפס בין שלושה קודקודים קבועים:

1. **המחולל החמולתי (משאבים פנימיים)**: פוטנציאל דמוגרפי, לכידות חברתית (עצַביה), הון כלכלי ואגירת נשק עצמאית.
2. **מחולל השלטון המרכזי (ריסון ודיכוי)**: עוצמת השליטה, יכולת האכיפה וההרתעה של הריבון.
3. **מחולל ההתערבות החיצונית (השפעה מרחבית)**: מידת המעורבות וחלוקת המרחב על ידי כוחות צה״ל, הקהילה הבינלאומית וחברות אבטחה פרטיות.

פרספקטיבה היסטורית: ציר היחסים עם השלטון המרכזי

לאורך ההיסטוריה המודרנית של הרצועה נאלצו כל השליטים והמשטרים הזרים והמקומיים להפעיל דפוסים של **״שלטון עקיף״**, תוך ניסיון לרתום את עוצמתן של החמולות הגדולות לצורכיהם. החמולות מצידן פיתחו אסטרטגיה מתוחכמת של **״גידור סיכונים אסטרטגי״ (Strategic Hedging)**, הכוללת פיצול מכוון של נאמנויותיהן הפוליטיות ושילוב בניהן במקביל בארגונים יריבים (פת״ח, חמאס ומנגנוני המנהל האזרחי) כדי לשמר נכסים ומעמד ללא קשר לזהות הדרג השולט.

מטריצת השוואה היסטורית: גישת השלטון מול תפקיד החמולה (1917–2023)

תקופה היסטורית	גישת השלטון המרכזי	תפקיד החמולה ואסטרטגיית התגובה
התקופה העות׳מאנית והמנדט	שלטון עקיף מבוזר ומיסוי מוח׳תארים.	גביית מיסים, שמירת הסדר הציבורי וייצוג רשמי אל מול הריבון.
השלטון המצרי (1948–1967)	שלטון צבאי ישיר והדוק.	תיווך ובוררות פנימית תחת פיקוח הדוק של המודיעין המצרי.
הממשל הצבאי הישראלי	ניסיון לקואופטציה של החמולות.	טיפוח נכבדים מקומיים כמשקל נגד לאש״ף (מהלך שנכשל).
הרשות הפלסטינית (1994–2007)	קואופטציה, פטרונות וחלוקת משאבים.	שילוב נרחב במנגנוני הביטחון ובוועדת ענייני חמולות ממסדית.
משטר חמאס (2007–2023)	מ״דה־חמוליזציה״ ל״רה־חמוליזציה״ מבוקרת.	מעבר מדיכוי צבאי אלים (שבירת חמולות ח׳ילס ועקל ב־2008) לשילוב מבוקר דרך קואופטציה של ועדות פיוס (לג׳אן אצלאח) לצורכי שיטור חברתי וחלוקת משאבים אד הוק.

מלחמת חרבות ברזל: ריק שלטוני, מיליטנטיות וכלכלת המחסור

התמרון הקרקעי הממושך והעצים של כוחות צה״ל מוטט כמעט לחלוטין את מנגנוני המשילות האזרחית והמשטרתית הגלויים של חמאס. קריסה זו יצרה ריק שלטוני עמוק שאליו נשאבו המשפחות הגדולות מתוך דחף קיומי והישרדותי. אחת מתוצאות התהליך הייתה הקמת מיליציות משפחתיות חמושות וחיזוקן של אחרות, שהתקיימו עוד טרם תחילת התהליך, ובהמשך השתלטות כוחנית על צומתי חלוקת הסיוע ההומניטרי הבינלאומי וניהול השוק השחור כחלק מכלכלת המחסור, שבה השליטה הפיזית במשאבים הפכה למקור העוצמה הפוליטי המרכזי בשטח.

בצד עליית הכוח השבטי, מערך 25 הרשויות המקומיות (העיריות והמועצות) ברצועה חווה התפוררות תפעולית ותקציבית כמעט מוחלטת. עם זאת הן מוסיפות להוות את התשתית המוסדית, הביורוקרטית והמקצועית הלגיטימית היחידה המסוגלת לנהל מערכות אזרחיות מורכבות.

על רקע זה התגבש בשטח מודל מיקרו־משילות בלתי פורמלי, המוגדר כמודל קבלן המשנה. בהיעדר כוח שיטור רשמי, הפקידות המוניציפלית שנותרה בשטח הפכה דה פקטו לגורם מתווך המסתמך על חסותן ואבטחתן הפיזית של המיליציות החמולתיות החמושות. החמולות מספקות את הביטחון הטריטוריאלי בשכונות מפני ביזה, ובתמורה הפקידים המוניציפליים מנהלים ומתווכים את חלוקת המשאבים והתיאום האזרחי מול סוכנויות

הסיוע הבינלאומיות (WFP, UNICEF). המפתח ליציבות אזרחית טמון ביצירת סינתזה וממשק נכון ומבוקר בין הפקידות המוניציפלית המקצועית לבין מוקדי הכוח החמולתיים הפיזיים האוחזים בשטח.

מן המחקר עלו שלוש תובנות יסוד לגבי מגבלות הכוח השבטי:

- **אופק סקטוריאלי וחוסר לגיטימיות לאומית**: החמולה העזתית היא ישות חברתית המונעת בלעדית מאינטרסים סקטוריאליים, צרים, משפחתיים ונפוטיסטיים (שימור עצמי, יוקרה משפחתית – סמעה – וצבירת משאבים). אין לה אידיאולוגיה לאומית כוללת, חסרה לחלוטין תפיסת משילות מודרנית, ממלכתית ורחבה, והיא אף אינה מסוגלת בשום אופן ליצור לגיטימיות פוליטית רחבה בקרב הציבור הפלסטיני, הרואה בה גורם מפלג וחסר חזון מדיני. חמולה אחת לעולם לא תסכים לקבל את מרותה או הנהגתה של חמולה יריבה, וביזור ישיר של הכוח לידי המשפחות יוביל בהכרח למלחמות שבטיות פנימיות עקובות מדם.
- **סכנת ה"סומליזציה"**: ללא מסגרת שלטונית מרכזית ופיקוח בינלאומי, הרצועה עלולה להידרדר במהירות למצב של אנרכיה, מלחמות בין "אדוני מלחמה" (War Lords) מקומיים ושליטה של כנופיות פשע מאורגן על משאבי הקיום של האוכלוסייה, תוך ניצול כלכלת המחסור לצורך ביזה, שוד וסחיטת דמי חסות.
- **חמאס כ"שחקן וטו" רדיקלי ו"הדילמה המדממת"**: חרף שחיקתו מפעיל חמאס באדיקות ובברוטליות כושר וטו אלים, באמצעות הוצאות להורג פומביות ומהירות של ראשי חמולות ומכובדים סוררים. אלימות זו נובעת מחולשה ומחוסר ביטחון, ההופכים את הארגון למסוכן יותר לכל ניסיון של צמיחת הנהגה מקומית אלטרנטיבית. כתוצאה מכך החמולות לכודות ב"דילמה מדממת": הן זקוקות לחבירה לגורמים חיצוניים כדי לאבטח משאבים, אך פוחדות מנחת זרועו המיידית של חמאס יותר משהן פוחדות מהפצצות צה"ל, ולכן נמנעות משיתוף פעולה גלוי ללא הגנה רציפה.

תרחישים ומציאות מרחבית בתחום הקו הצהוב (2026)

מהלכים הקשורים בניסיון יישום תוכנית טראמפ חילקו את הרצועה לשתי ישויות נפרדות לאורך **הקו הצהוב**, המכתיב את אופי האוטונומיה החמולתית:

- **מזרח הרצועה (כ־63% מהשטח)**: נתון לשליטה ביטחונית ישראלית ישירה. במרחב זה מתאפשרת אוטונומיה חמולתית גבוהה ומתפתח מודל בלתי פורמלי של סיוע תמורת ביטחון באזורים ירוקים/מוגנים (Green Zones).
- **מערב הרצועה (שם מרוכזים כ־95% מהאוכלוסייה)**: נותר תחת "משילות אימה" של שרידי חמאס, המפעילים כושר וטו אלים ורדיקלי שמשתק את יכולת הפעולה הגלויה של המשפחות במרחב.

תרחישי משילות מקרו־אסטרטגיים ליום שאחרי:

1. **אנרכיה מוחלטת ("סומליזציה")**: התפרקות מלאה של הרצועה למובלעות חמושות וכנופיות פשע מאורגן. האנרכיה המבנית תשחק בסופו של יום לטובת חמאס, שימוצב כגורם היחיד המסוגל להשליט סדר אכזרי במרחב.
2. **ממשל צבאי ישיר**: שליטה ישראלית ישירה ומלאה בשטח, הנשענת באופן ממוקד על "נציבים" חמולתיים מקומיים לצורך ניהול לוגיסטי ואזרחי של האוכלוסייה.
3. **משילות טכנוקרטית מבוזרת (המודל המומלץ)**: שילוב מבוקר של החמולות כגורמים מייצבים אופרטיביים ברמה המקומית, הכפופים למערכת ביורוקרטית מודרנית ומפוקחת תחת מטרייה בינלאומית הכוללת מדינות ערביות מתונות.

המלצות למדיניות אסטרטגיות ולישימות על ידי הדרג המדיני־ביטחוני

⚠ **אזהרה מפני "הינדוס חברתי" (אשליית אגודות הכפרים 2.0). מסקנות הניתוח מזהירות בחריפות מפני כל ניסיון מלאכותי מצד גורמים חיצוניים (ובכללם מדינת ישראל), שמטרתו להכתיר את החמולות הגדולות כחלופה פוליטית לאומית או כהנהגה שלטונית רשמית ברצועה. מהלך כזה יתויג מייד בקרב הציבור הפלסטיני כשיתוף פעולה עם הכיבוש, יאבד כל לגיטימיות אזרחית ויאיץ תהליך מסוכן של כאוס מבני שישחק אך ורק לידיו של חמאס, אשר יחזור למרכז הבמה כגורם הממסדי היחיד המסוגל להשליט סדר אכזרי במרחב.**

על בסיס הממצאים נוסחו ארבעה עקרונות פעולה אופרטיביים עבור קובעי המדיניות הביטחונית של מדינת ישראל:

א. ביזור גיאוגרפי של המדיניות ומודל סיוע תמורת ביטחון

- **במזרח הרצועה (שליטת צה"ל)**: יש למסד ולתקצב את חלוקת המשאבים בתוך "אזורים ירוקים/מוגנים" (Green Zones). יש לרתום את החמולות הגדולות והחמושות כקבלני ביצוע מקומיים לאבטחת שיירות סיוע בשיתוף קבלנים וחברות אבטחה בינלאומיות (כגון GHF או Safe Reach), תוך מתן תמריצים כלכליים, חומריים וביטחוניים קונקרטיים, אך ללא הענקת מעמד מדיני או פוליטי רשמי כלשהו.
- **במערב הרצועה (תחת הטרור של חמאס)**: יש להימנע מסיכון הנהגות מקומיות בשיתוף פעולה גלוי, ולחתור לערעור המשילות של חמאס דרך מנגנונים עקיפים.

ב. קואופטציה חמולתית מבוקרת בתוך המערך המוניציפלי הפורמלי (NCAG)

אין להעניק לחמולות מעמד מדיני רשמי, אלא יש לפעול לשילובן הטקטי כנציגות וכחברות בתוך 25 הרשויות המקומיות הקיימות, ובמסגרת גופים מנהליים מבוזרים דוגמת NCAG.

המבנה המוניציפלי יעניק לגיטימיות מקצועית ואזרחית לכוח השבטי וימנע מראה של אגודות הכפרים 2.0. שילוב שיח'ים ונכבדים בוועדות שכונתיות, בוועדות פיוס (סולחה) ובוועדות חלוקת סיוע הפועלות תחת ניהולן הישיר של העיריות יעניק להם תחושת שותפות ואינטרס כלכלי, ויכפיף אותם למערכת ביורוקרטית מודרנית ומפוקחת תחת המנהלת האזרחית.

ג. מעטפת ניהול, מימון ופיקוח בינלאומית־אזורית קשיחה (ISF)

תנאי בלעדי ליציבות הוא פירוז הדרגתי של המיליציות החמולתיות והמרתן לכוחות שיטור אזרחיים מקומיים, כדי למנוע מהן להפוך לארגוני פשיעה המנצלים את כלכלת המחסור ומפעילים מנגנוני פרוטקשן. מערך המימון, הכספים וחלוקת המשאבים חייב להיות מנוהל ומפוקח מקרוב ובאופן ישיר על ידי כוח הייצוב הבינלאומי או קואליציה של מדינות ערביות מתונות, בשילוב סוכנויות מקצועיות (WFP, UNICEF) וחברות אבטחה בינלאומיות כחוצץ.

ד. שלילה אקטיבית ומתמשכת של הכוח האלים של חמאס

תנאי קריטי, הכרחי וראשון במעלה להצלחת כל מודל אזרחי או מוניציפלי המשלב חמולות ורשויות מקומיות הוא שלילת יכולת האכיפה האלימה והטרוריסטית של תנועת חמאס בשטח. שיתוף פעולה חמולתי ואזרחי בשטח מותנה באופן מוחלט במטריית הגנה ביטחונית רציפה וקבועה (Sine Qua Non). כל עוד חמאס מחזיק בחוליות חמושות וחשאיות (כוח סהם) המסוגלות לבצע פעולות תגמול וחיסול מהיר של שותפי המערכת האזרחית, אף משפחה או מנהיגות מקומית לא תעז לחצות את הקווים.

נדרש גיבוי ביטחוני עצים, מתמשך ויוזם מצד כוחות צה"ל או כוח ביטחוני חלופי מוסכם (בין פלסטיני, בין כוח הייצוב הבינלאומי ובין כל שילוב ביניהם), שיספק מעטפת הגנה פיזית קבועה, חסינות עצומה ונוכחות מרתיעה בשטח עבור החמולות השותפות והפקידות המוניציפלית, ויגדע באיבו באופן פרואקטיבי כל ניסיון של כוחות חמאס להטיל וטו אלים או לבצע פעולות תגמול בשטח.

הנקודות העיקריות בסיכום המחקר:

1. **כושר הסתגלות וצורך קיומי**: החמולות הוכיחו כי הן מסוגלות לתפקד תחת כל סוגי המשטרים. עוצמתן נמצאת ביחס הפוך לעוצמתו של השלטון המרכזי; ככל שמנגנוני המדינה חלשים או קורסים, כך הופכת החמולה לכתובת היחידה המספקת לפרט הגנה פיזית, צדק חברתי וסעד כלכלי.
2. **השינוי הדרמטי במלחמת חרבות ברזל**: המלחמה הנוכחית הביאה להסטה של החמולה מתפקודה המסורתי כמוסד חברתי, הממוקד בענייניה המקומיים של החמולה וביישוב סכסוכים, אל עבר תפקיד ביטחוני־שלטוני אקטיבי. צמיחתן של מיליציות חמושות והתעמתותן הישירה עם חמאס מעידות על הפוטנציאל של החמולות לשמש משקל נגד לשלטון הקיים, אך גם על הסכנה של "סומליזציה" – התפוררות למובלעות חמושות הנאבקות זו בזו.
3. **מגבלות הכוח**: למרות התחזקותן, החמולות ברצועה אינן מהוות "תרופת פלא" פוליטית. אין להן לגיטימיות לאומית רחבה, הן מונעות מאינטרסים פנים־משפחתיים צרים, מנהלות מערכת מלאת יצרים ויריבויות בינן לבין עצמן שמקשות על האחדתן, וכן חשופות לאיומים והתנקשויות מצד חמאס ברגע שהן מזוהות כמשתפות פעולה עם גורם חיצוני.

4. **המודל המשולש ככלי אנליטי**: עוצמת החמולה בכל רגע נתון היא תוצר של האיזון בין משאביה העצמיים, מאפייני יחסי הגומלין עם השלטון המרכזי ומידת הגיבוי או הלחץ מצד המשבש החיצוני (צה"ל או גורם אחר כמו למשל ה־ISF). הבנת הדינמיקה הזו קריטית לכל ניסיון לייצב את הרצועה.

ביום שאחרי, בכל אחד מארבעת התרחישים יהיה צורך להתמודד עם שורה של אתגרים ואיומים על יציבות המערכת העזתית. האתגרים נובעים ממאפייני היסוד של החברה, הכלכלה והפוליטיקה העזתית, כשלחמולות תפקיד והשפעה. **האתגר שיעמוד בפני כל מערכת שלטונית בהתייחס לחמולות, בכל אחד מהתרחישים, יהיה בעיצוב מנגנוני הקואופטציה של החמולות, שילובן בשלטון המרכזי וביסוס מנגנוני שיתוף פעולה איתן.** ייצוב כלכלי של המערכת העזתית יחייב מאבק בכלכלה השחורה – כלכלת הברחות ופרוטקשן.

יש להפנים את הטיפולוגיה החמולתית ואת ההבדלים בין החמולות השונות באזורי השונים ברצועת עזה ולהתאים לכל חמולה, בהתאם למאפייניה הייחודיים, את מנגנוני הקואופטציה ושיתוף הפעולה. **דגש מיוחד צריך להינתן לסוגיית חימושן של החמולות** בתרחישי הסטטוס קוו ומימוש חלקי של תוכנית טראמפ, בשל הצורך להגן על החמולות שתשתפנה פעולה עם צה"ל או עם מנגנוני השיקום והייצוב של הרצועה, למול החשיבות שבהבטחת המונופול על הכוח של השלטון המרכזי באשר הוא.

החמולות אינן יכולות למלא תפקיד של שלטון מרכזי או להחליף את חמאס או NCAG/רש"פ, בשל חמש סיבות:

א. הן סקטוריאליות.

ב. הלגיטימיות שלהן מקומית ולא לאומית־פלסטינית.

ג. הן מפוצלות ולעיתים קרובות מסוכסכות.

ד. הכוח שלהן נשען על נשק, הברחות, סיוע חיצוני או השתלטות בכוח על משאבים.

ה. נאמנויות שונות – פת"ח, חמאס, סלפים, גורמים כלכליים ואינטרסנטיים אנרכיים.

עם זאת הן צריכות להיות רכיב הכרחי במנגנון שליטה אזרחית־מקומית, חלוקת סיוע, תיווך חברתי ואכיפת סדר מקומי רך. זאת בשל ארבע סיבות:

א. היכרותן את תא השטח הגיאוגרפי ושליטתן בו.

ב. המוטיבציה שלהן לשמור על יציבות וסדר ציבורי במרחב המחיה שלהן, לאור האינטרסים החיוניים שלהן.

ג. הפעלתן הנכונה תייתר שליטת עומק ישירה בשטח מצד ישראל ואחרים, ותאפשר את ניהולו.

ד. הלגיטימיות שלהן תגבר על הדה־לגיטימציה של כוחות חיצוניים, בינלאומיים וישראליים.

מסקנה סופית: היום שאחרי כפסיפס מבוקר

החמולה ברצועת עזה היא עובדה חברתית שלא ניתן לעקוף, רע הכרחי וגורם מייצב טקטי ראשון במעלה ששרד את קריסת המוסדות, אך היא אינה מסוגלת לשאת על כתפיה את עול המשילות הלאומית. הפיכת החמולה מאסטרטגיה שלטונית (שנכשלה בעבר) לכלי טקטי מבוקר היא המפתח למניעת כאוס ארוך טווח והנעת תהליך ייעול ושיקום בר־קיימא.

האסטרטגיה היציבה היחידה לטווח הארוך מחייבת ניווט מושכל, מתוחכם וזהיר בין שלושת קודקודי המודל המשולש: מינוף משאבי החמולות המקומיות; חיסול ומניעת מנגנוני הווטו האלים של חמאס באמצעות מתן הגנה פיזית קבועה; ורתימת הפקידות המוניציפלית המקצועית של הרשויות המקומיות (NCAG) תחת חסות והגנה בינלאומית (ISF).

הבנה מעמיקה של הניואנסים החמולתיים, תוך הכרה במגבלות כוחן ובלגיטימיות החסרה שלהן, היא שתמנע את חזרתו של חמאס לריק השלטוני מחד גיסא, ואת הידרדרות הרצועה לאנרכיה מוחלטת, מאידך גיסא.

החברה הפלסטינית ברצועת עזה היא חברה מסורתית במהותה, המאורגנת בחמולות. אין זה שריד ארכאי של עולם הולך ונעלם או חברה המתקשה להתמודד עם המודרנה, אלא רכיב יסוד קיומי, חי, דינמי וסתגלן בארכיטקטורה החברתית והפוליטית של המרחב. בני החמולות קשורים זה לזה בקשרי משפחה ולהם מוצא משותף או אב קדמון אחד.

במציאות המאופיינת בחילופי משטרים ובמשברים, בחולשת השלטון המרכזי ובריק המשילותי המחריף בשנים 2023-2026, החמולה מתפקדת כרשת חברתית-פוליטית המעניקה לפרט הגנה, משאבים, תעסוקה, שפיטה פנימית וזהות פרימורדיאלית. החמולה משמשת הלכה למעשה מקור עיקרי ואפקטיבי לסולידריות חברתית המסוגלת לספק מענה כלכלי, ביטחוני, חברתי וזהותי לפרט.

מחקר זה מקיף ומכליל במסגרת ההגדרה הסוציולוגית של חמולה גם את השבטים הבדואיים הגדולים, שחיו במקור במרחבי הסְפר והנגב ועברו תהליכי התיישבות קבע ברצועת עזה. המחקר בוחן, בין היתר, את תפקידן ומעמדן של החמולות ברצועת עזה כחלופה או כהשלמה למשילות הרשמית בתקופות של יציבות ומשבר, על רקע זעזועי המלחמה ויישומה של תוכנית טראמפ.

המחקר מציע ומתקף את "המודל המשולש" – הערכת כוחן הפוליטי והצבאי של החמולות אל מול השלטון המרכזי והתערבויות חיצוניות. כמו כן מוצגים במחקר ניתוח סוציולוגי והיסטורי של החמולות בעזה, טיפולוגיה ומיפוי העוצמה שלהן, ניתוח תמורות שחוללה מלחמת חרבות ברזל והממשק המוניציפלי, ארבעה תרחישי עתיד אפשריים וגיבוש המלצות אופרטיביות.

פרופ' קובי מיכאל – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) ופרופסור אורח במרכז הבינלאומי ללימודי שיטור וביטחון באוניברסיטת סאות' ווילס בבריטניה.

ראם כהן – מנהל פרויקטים בכיר בנת"ע, שימש כרכז תוכנית המחקר של הזירה הפלסטינית במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS). קצין מודיעין לשעבר, בעל תואר שני ביחסים בינלאומיים מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים.

INSS
המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES
TEL AVIV UNIVERSITY
אוניברסיטת תל אביב